Республикалық педагогикалық ғылыми-әдістемелік

Республиканский педагогический научно–методический журнал

ÚZDIK PEDAGOG JÝRNALY

№10(94)
(2026 ж. қазан
/ Октябрь 2026 г.)

"Ұстаз – жүректен жол тапқан шырақ пен шамшырақ."

МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ДАМЫТУДА ЕСЕП ШЫҒАРУ ӘДІСТЕРІНІҢ ТИІМДІЛІГІ – 6 бет

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ ДАМУ БҰЗЫЛЫСТАРЫН АНЫҚТАУДАҒЫ ДЕФЕКТОЛОГТЫҢ РӨЛІ– 9 бет

Иважанова Алмагуль Сагиндыковна

Жамбыл облысы, Байзақ ауданы, Аққия ауылы
Аққия орта мектебінің дағарлық сынып мұғалімі

Республиканский педагогический научно-методический журнал

ÚZDIK PEDAGOG

Республикалық педагогикалық ғылыми-әдістемелік журналы

«ÚZDIK PEDAGOG JÝRNALY» республикалық педагогикалық ғылыми-әдістемелік журналының №10(94) (2026 ж. қазан) шығарылымы.
Выпуск №10(94) (Октябрь 2026 г.) республиканского педагогического научно-методического журнала «ÚZDIK PEDAGOG JÝRNALY».

Басылымның кезеңділігі - айына 4 рет шығады

№ KZ35VPY00080588 есепке қоюы туралы
КУӘЛІК

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде берілген

Периодичность издания — 4 раза в месяц.

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на учет № KZ35VPY00080588

Выдано Комитетом информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан

ТАҚЫРЫПТЫҚ БАҒЫТЫ:
білім беру саласындағы оқу-әдістемелік, ғылыми-тәжірибелік, ақпараттық -сараптамалық, педагогикалық инновациялық тәжірибелерді тарату бойынша материалдар жариялау.

ТЕМАТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ:
публикация материалов по распространению учебно-методического, научно-практического, информационно-аналитического, педагогического инновационного опыта в области образования.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ / РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
Бас редактор:/Главный редактор: Баянды Ерлан
Дүйсенбекова Б.Н. – биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қарағанды медицина университеті
Дүзбаева Н.М. – биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Каскарбаева Б.Б. – педагог-шебер
Қасқабаева Ф.С. – педагог-шебер
Есенова Ш.Б. – педагог-зерттеуші
Иманбек Ә.О. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Алшынов А.Ә. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Корректор / корректор: Кәкіш Мерей Ертайқызы
Жауапты хатшы / ответственный секретарь: Есбергенов Айдын Ардақұлы

Материалдардың анықтығына авторлар жауапты болады.
Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.

Ответственность за достоверность материалов несут авторы. Редакция оставляет за собой право отклонять материалы

«ÚZDIK PEDAGOG JÝRNALY» педагогикалық ғылыми-әдістемелік журналының авторларға арналған ережелерімен QR-кодты сканерлеу арқылы таныса аласыз.
С правилами для авторов педагогического научно-методического журнала «ÚZDIK PEDAGOG JÝRNALY» вы можете ознакомиться, отсканировав QR-код.

Мазмұны / Содержание

Деменок Т.К. Практические стратегии развития читательской грамотности на уроках русского языка 4
Копенова Г.К. Математикалық сауаттылықты дамытуда есеп шығару әдістерінің тиімділігі....6
Ахметова Н.Т. Ерте жастағы даму бұзылыстарын анықтаудағы дефектологтың рөлі 9
Шекенова Б.Ш. Жас күйші тәрбиелеудің педагогикалық негіздері....17
Керимбекова О.А. Қазақ әдебиетін оқытуда жобалық және зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру....24
Кадырбаева Н.Б. Тәрбие сағаттары арқылы ерекше балалардың қарым-қатынас дағдыларын дамыту....27
Утенова А.Ө. Дебат элементтері арқылы бастауыш сынып оқушыларының өз ойын дәлелдеп айту дағдысын қалыптастыру 34
Иважанова А.С. Мектепалды даярлық тобында ұлттық құндылықтар арқылы балаларға тәрбие беру 39
Мадиярова Г.М. Оқушылардың тілдік және сөйлеу құзыреттілігін дамытуда мәтінге функционалды-дискурстық талдау жасау әдістемесі....46
Шалтаева И.К. Бастауыш білім беруде саралап оқыту арқылы әр оқушының жеке қабілетін дамыту....52
Сабирова А.М. Логикалық-математикалық ойындар арқылы мектепалды жастағы балалардың танымдық белсенділігін дамыту 59
Кожахмет А.Т. STEAM-технологиясы негізінде өсімдіктерді өсіру және зерттеу әдістемесі....67
Агибаева Э.К., Ахметқалиева М.Б. Физиканы оқытудағы жасанды интеллект: сандық көмекшіден колледж студенттерінің ғылыми ойлауын дамыту құралына дейін....76
Бекенова С.К. Абайдың толық адам ілімі – Адал азаматтың жолы 81
Жанайдарова А.К. Ересек топтағы балалардың ұсақ моторикасын дамыту – мектепке жазуға даярлаудың негізі 86
Исхахова А.Ж. Жасанды интеллект құралдары арқылы тәрбиешінің кәсіби қызметін жетілдіру 96
Пурманова А.У. Балалардың логикалық-математикалық ойлауын дамытуда менталды арифметика мен таңбалы карточкаларды қолдану....100
Хуанган Х. «Қызықты есептер әлемі» – 4-сыныпқа арналған математикадан вариативтік курстың авторлық бағдарламасы....110

Деменок Татьяна Каиржановна
Учитель русского языка и литературы, педагог-эксперт
КГУ "Жуковская основная средняя школа"
Костанаская область, Костанайский район, Село Жуковка

ПРАКТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье исследуется методика целенаправленного формирования читательской грамотности на уроках русского языка через детальную работу со структурой и языковыми особенностями текстов различных стилей. Автором предлагается система практических упражнений, ориентированная на глубокое понимание текста, извлечение скрытой информации, анализ языковых средств выразительности и трансформацию речевого материала. Презентуется авторская разработка — учебно-методический комплекс (УМК) по развитию смыслового чтения, интегрированный в действующую программу школьного курса. Доказывается, что системный подход к смысловому чтению на уроках лингвистического цикла напрямую способствует повышению орфографической зоркости, развитию письменной речи и формированию критического мышления учащихся.

Ключевые слова: читательская грамотность, русский язык, смысловое чтение, структура текста, лингвистический анализ, учебно-методический комплекс, речевая деятельность.

В современной методике преподавания русского языка прочно утвердилась мысль о том, что язык невозможно изучать в отрыве от текста. Текст выступает одновременно и средой обитания языковых единиц, и инструментом познания мира. Однако практика показывает, что школьники нередко воспринимают текст на уроках русского языка исключительно как «донора» для выполнения грамматических заданий: найти орфограммы, выделить главные члены предложения, расставить знаки препинания. При этом смысловая глубина высказывания, авторская интенция и логика построения остаются вне поля зрения учеников. Преодоление этого разрыва требует интеграции задач по развитию **читательской грамотности** непосредственно в канву урока русского языка. Читать на уроках словесности — не значит просто пробегать глазами строки; это значит владеть технологией распаковки смыслов, заложенных автором с помощью лексических и синтаксических конструкций.Читательская грамотность на уроках русского языка опирается на три главных компонента речевой деятельности: рецепцию (восприятие), интериоризацию (осмысление) и продукцию (создание собственного текста).Если на литературе акцент делается преимущественно на художественных образах и общечеловеческих проблемах, то русский язык открывает «лабораторию» автора: школьник учится видеть, *почему* писатель или публицист выбрал именно это слово, почему изменил порядок слов (инверсию) или построил предложение определенным образом.

Основными трудностями при работе с текстами на уроках русского языка остаются:

Клиповое восприятие: неумение прослеживать микротемы и абзацное членение.

1. *Лексический барьер:* непонимание переносного значения слов, устаревшей лексики или терминов.

2. *Синтаксическая слепота:* неумение распутывать сложные синтаксические конструкции с большим количеством причастных и деепричастных оборотов.

Для системного преодоления указанных трудностей на базе общеобразовательной школы был разработан и апробирован **авторский учебно-методический комплекс .** Данный комплекс представляет собой модульное пособие, включающее рабочую тетрадь для учащихся, методическое руководство для учителя и банк разноуровневых текстовых

кейсов.УМК базируется на принципах преемственности и междисциплинарности, охватывая 5–9 классы, и структурирован по трем ключевым блокам

1. Модуль «Интерпретация структуры»

Цель модуля: обучение выделению микротем, составлению смыслового плана и пониманию логики развертывания мысли.

Содержание работы: Учащимся предлагается текст публицистического или научного стиля с нарушенной последовательностью абзацев. Опираясь на авторский инструментарий УМК (алгоритмы поиска ключевых слов-скреп, союзов, вводных конструкций *во-первых, следовательно, напротив*), ученики восстанавливают логику текста. Это эффективно развивает умение работать со структурой и связностью.

2. Модуль «Лингвистическая рентгеноскопия»

Цель модуля: выявление скрытых смыслов и авторской оценки через анализ языковых средств.

Содержание работы: Система заданий в УМК выстроена по трем уровням сложности:

• *Уровень поиска:* обнаружение маркерных лексем, создающих эмоциональный тон (тропы, оценочная лексика).

• *Уровень интерпретации:* объяснение функции языкового средства в раскрытии авторской позиции.

• *Уровень созидания:* переформулирование фрагмента своими словами с сохранением смыслового ядра.

3. Стратегия «Маркированное чтение (Лингвистический инсерт)»

Цель модуля: активное включение в процесс работы с теоретическим материалом параграфов учебника. *Описание:* В рамках УМК разработана система знаковых пометок (+, !, ?), направленная на самостоятельное обнаружение учащимися сложных грамматических форм и зон непонимания с последующим разбором на уроке.

Внедрение авторского учебно-методического комплекса в учебный процесс дало следующие результаты:

• Улучшилось качество выполнения заданий повышенной сложности в формате ЕНТ (блоки заданий, связанных с комплексным анализом текста и выявлением средств выразительности).

• Возрос уровень осознанности при написании творческих работ (сочинений-рассуждений), поскольку учащиеся стали точнее подбирать аргументы из прочитанного и избегать логических срывов.

• Снизился психологический барьер у школьников перед текстами повышенного уровня сложности.

Работа с читательской грамотностью на уроках русского языка через специально организованный учебно-методический комплекс — это мощный инструмент повышения общего уровня языковой культуры школьников. Обучая детей видеть за каждой орфограммой живую мысль автора, а за синтаксической конструкцией — логику рассуждения, мы формируем критически мыслящего, эрудированного гражданина, способного эффективно коммуницировать в современном обществе.

Список использованных источников

1. Болотов, В. А. Развитие читательской грамотности как метапредметный результат образования / В. А. Болотов, И. Д. Фрумин // Вопросы образования. — 2022. — № 4. — С. 12–25.

2. Дейкина, А. Д. Текст в методике преподавания русского языка: учебное пособие / А. Д. Дейкина. — Москва: МПГУ, 2021. — 188 с.

3. Пахнова, Т. М. Работа с текстом на уроках русского языка как средство формирования коммуникативной компетенции / Т. М. Пахнова // Русский язык в школе. — 2023. — № 1. — С. 15–21.

Копенова Гульмира Кенесовна
Математика пәні мұғалімі
Астана қаласы әкімдігінің
"№114 жалпы орта білім беретін мектеп" коммуналдық мемлекеттік мекемесі

МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚТЫ ДАМЫТУДА ЕСЕП ШЫҒАРУ ӘДІСТЕРІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Аннотация: мақалада математикалық сауаттылықты дамытуда есеп шығару әдістерінің тиімділігі қарастырылады. Метатанымдық дағдыларды дамыту, жоғары деңгейлі ойлау қабілеттері, контекстік есептер, визуализация, пәнаралық байланыс және бағалаудың заманауи тәсілдері талданады. Сонымен қатар, оқушылардың мотивациясы мен өзіндік жұмысын ұйымдастыру мәселелері сипатталады.

Кілт сөздер: математикалық сауаттылық, есеп шығару, метатаным, сыни ойлау, визуализация, пәнаралық байланыс, қалыптастырушы бағалау, оқу мотивациясы, функционалдық сауаттылық.

Қазіргі білім беру кеңістігінде математикалық сауаттылық ұғымы тек формулаларды меңгеру немесе есептерді механикалық түрде шығару шеңберінен шығып, оқушының өмірлік жағдаяттарда математикалық білімін тиімді қолдана алу қабілеті ретінде қарастырылып отыр, сондықтан математика пәні мұғалімінің алдында тұрған басты міндет – оқушыларды есеп шығарудың тиімді тәсілдеріне үйрету арқылы олардың логикалық ойлауын, талдау қабілетін және практикалық дағдыларын кешенді дамыту болып табылады. Осы тұрғыда есеп шығару процесі тек нәтиже алуға бағытталған әрекет емес, ол танымдық қызметтің маңызды формасы ретінде ұйымдастырылуы тиіс, өйткені дәл осы үдеріс барысында оқушы мәселені түсіну, оны құрылымдау және шешу жолдарын іздеу сияқты интеллектуалдық әрекеттерді жүзеге асырады.

Бұл бағыттың логикалық жалғасы ретінде есептің шартын талдау мәдениетін қалыптастыру ерекше маңызға ие болады, себебі көптеген қателіктер есептің мазмұнын дұрыс түсінбеуден туындайды. Мұғалім оқушыларды есептің мәтінін мұқият оқуға, негізгі және қосымша ақпаратты ажыратуға, берілгендер мен ізделінді шамаларды нақты анықтауға үйретуі тиіс, бұл өз кезегінде есепті дұрыс модельдеуге мүмкіндік береді. Осындай жүйелі талдау оқушының есепті саналы түрде қабылдауына және оны шешудің тиімді жолын таңдауға негіз болады.

Осы үдерістің жалғасы ретінде математикалық модель құру дағдыларын дамыту маңызды, өйткені кез келген есеп нақты өмірлік жағдайдың математикалық бейнесі болып табылады. Мұғалім оқушыларға мәтінді есептерді теңдеулер, теңсіздіктер, функциялар немесе графиктер арқылы өрнектеуді үйретуі қажет, бұл олардың абстрактілі ойлауын дамытады. Сонымен қатар, модель құру барысында оқушы нақты жағдайды жалпылап, оны математикалық тілде сипаттауды меңгереді, бұл математикалық сауаттылықтың негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады.

Бұдан әрі есеп шығарудың әртүрлі тәсілдерін салыстыра отырып үйрету тиімді әдіс болып табылады, өйткені бір есепті бірнеше жолмен шешу оқушының ойлау икемділігін арттырады. Мұғалім арифметикалық, алгебралық, графикалық және логикалық тәсілдерді үйлестіре отырып, олардың артықшылықтары мен шектеулерін талдайды. Бұл оқушыларға жағдайға байланысты ең тиімді әдісті таңдауға мүмкіндік береді және олардың стратегиялық ойлау қабілетін дамытады.

Сонымен қатар, есеп шығару барысында алгоритмдік ойлауды қалыптастыру маңызды, өйткені бұл дағды күрделі есептерді кезең-кезеңімен шешуге мүмкіндік береді. Мұғалім оқушыларды шешу жоспарын құруға, әр қадамды негіздеуге және нәтижені тексеруге үйретуі

тиіс. Мұндай тәсіл есеп шығаруды реттелген және жүйелі процесс ретінде ұйымдастыруға ықпал етеді.

Осы бағыттың жалғасы ретінде оқушылардың қателерін талдау және олармен жұмыс істеу әдістемесі ерекше орын алады, өйткені қателік – оқу процесінің маңызды элементі болып табылады. Мұғалім қателерді тек түзетіп қана қоймай, олардың себептерін анықтап, оқушыларды өз қателерін түсінуге және олардан сабақ алуға үйретуі тиіс. Бұл олардың рефлексия дағдыларын қалыптастырып, оқу сапасын арттырады.

Сонымен бірге, математикалық сауаттылықты дамытуда өмірлік жағдаяттарға негізделген есептердің рөлі зор, өйткені олар оқушылардың білімді практикада қолдануына мүмкіндік береді. Мұғалім күнделікті өмірмен байланысты тапсырмаларды қолдана отырып, математиканың маңыздылығын көрсетеді және оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Бұл тәсіл оқытудың практикалық бағыттылығын күшейтеді.

Бұдан әрі оқытуда цифрлық технологияларды пайдалану есеп шығару процесін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді, өйткені интерактивті платформалар, динамикалық модельдер және онлайн ресурстар оқушылардың белсенділігін арттырады. Мұғалім бұл құралдарды сабақта орынды қолдана отырып, күрделі ұғымдарды түсіндіруді жеңілдетеді және оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастырады.

Осы тұста дифференциация және даралау тәсілдерін қолдану да маңызды, өйткені әрбір оқушының дайындық деңгейі әртүрлі. Мұғалім тапсырмаларды күрделілік деңгейіне қарай саралап, әр оқушыға сәйкес келетін есептер ұсынады, бұл олардың оқу жетістіктерін арттыруға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл оқушылардың өз мүмкіндіктерін толық іске асыруына жағдай жасайды. Сонымен қатар, топтық жұмыс пен бірлескен оқыту есеп шығару дағдыларын дамытуда тиімді құрал болып табылады, өйткені оқушылар бір-бірімен пікір алмасып, түрлі шешу жолдарын талқылайды. Бұл олардың коммуникативтік дағдыларын дамытып қана қоймай, математикалық ойлау мәдениетін қалыптастырады.

Математикалық сауаттылықты қалыптастыру үдерісін тереңдету оқушылардың метатанымдық қабілеттерін дамыту қажеттілігіне алып келеді, өйткені тиімді есеп шығару тек сыртқы әрекеттер жиынтығы емес, ол оқушының өз ойлау процесін түсінуі мен басқаруына негізделеді. Мұғалім оқушыларды «Мен бұл есепті қалай шештім?», «Қай жерде қателестім?», «Тағы қандай тәсіл қолдануға болады?» деген сұрақтар қоюға бағыттай отырып, олардың рефлексия дағдыларын қалыптастырады. Бұл тәсіл оқушыны саналы білім алушыға айналдырып, оның оқу әрекетіне жауапкершілігін арттырады және ұзақ мерзімді нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Бұл бағыттың жалғасы ретінде жоғары деңгейлі когнитивтік дағдыларды дамыту мәселесі өзекті болып табылады, себебі қазіргі білім беру жүйесі тек білімді меңгерумен шектелмей, оны талдау, бағалау және жаңа жағдайларда қолдану қабілетін талап етеді. Мұғалім күрделі, көпқадамды есептерді қолдану арқылы оқушылардың сыни ойлауын дамытады, оларды әртүрлі шешу стратегияларын салыстыруға және ең тиімдісін таңдауға үйретеді. Мұндай жұмыс оқушылардың интеллектуалдық дербестігін арттырып, олардың математикалық мәдениетін қалыптастырады.

Осы үдерістің логикалық жалғасы ретінде контекстік есептердің құрылымын меңгеру маңызды орын алады, өйткені өмірлік жағдайларға негізделген тапсырмалар оқушылардың математикалық білімін нақты жағдайларда қолдану қабілетін қалыптастырады. Мұғалім есептің мәтінін талдаудан бастап, оны математикалық модельге айналдыру, нәтижені интерпретациялау және оның шынайылығын бағалау кезеңдерін жүйелі түрде үйретуі тиіс. Бұл тәсіл оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттырып, оларды өмірлік мәселелерді шешуге дайындайды.

Бұдан әрі визуализация әдістерін қолдану есеп шығарудың тиімділігін арттырудың маңызды құралы болып табылады, өйткені графиктер, диаграммалар, сызбалар және кестелер күрделі ақпаратты түсінуді жеңілдетеді. Мұғалім оқушыларды ақпаратты әртүрлі формада көрсетуге үйрету арқылы олардың аналитикалық ойлауын дамытады. Бұл тәсіл әсіресе

геометрия, функциялар және статистика тақырыптарында тиімді қолданылады. Сонымен қатар, математикалық тіл мен символиканы дұрыс қолдану да есеп шығарудың сапасына тікелей әсер етеді, өйткені нақты және дәл жазылған математикалық өрнек ойдың анықтығын қамтамасыз етеді. Мұғалім оқушыларды математикалық терминдерді дұрыс қолдануға, дәлелдерді логикалық түрде құруға және шешу жолдарын жүйелі түрде жазуға үйретуі тиіс. Бұл олардың ғылыми тілде ойлау қабілетін қалыптастырады.

Осы бағыттың жалғасы ретінде пәнаралық байланыстарды пайдалану маңызды, өйткені математика басқа ғылымдармен тығыз байланысты. Физика, экономика, информатика пәндерімен интеграцияланған есептер оқушылардың білімін кеңейтіп, оның практикалық маңызын көрсетеді. Мұндай тәсіл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, олардың кешенді ойлау қабілетін дамытады.

Бұдан әрі бағалаудың заманауи тәсілдерін қолдану да ерекше мәнге ие, өйткені бағалау тек нәтиже емес, оқу процесінің ажырамас бөлігі болуы тиіс. Мұғалім қалыптастырушы бағалау әдістерін қолдана отырып, оқушылардың жетістіктерін үнемі бақылап, оларға нақты кері байланыс береді. Бұл олардың оқу мотивациясын арттырып, өз нәтижелерін жақсартуға ынталандырады.

Сонымен бірге, оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру есеп шығару дағдыларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, өйткені тұрақты тәжірибе ғана жоғары нәтижеге әкеледі. Мұғалім оқушыларға тиімді оқу стратегияларын үйретіп, уақытты дұрыс жоспарлауға және өз жұмысын бағалауға бағыт береді. Бұл олардың дербестігін арттырып, жауапкершілік сезімін қалыптастырады. Осы үдерістің маңызды аспектілерінің бірі – оқушылардың мотивациясын қолдау, өйткені қызығушылықсыз тиімді оқу мүмкін емес. Мұғалім есептерді қызықты, өмірмен байланысты және оқушының деңгейіне сәйкес етіп таңдай отырып, оның пәнге деген оң көзқарасын қалыптастырады. Бұл ұзақ мерзімді оқу нәтижелеріне қол жеткізудің маңызды шарты болып табылады.

Осылайша, математикалық сауаттылықтан есептерді тиімді шығару тәсілдерін қалыптастыру – күрделі әрі көпқырлы процесс, ол оқушылардың логикалық, аналитикалық және шығармашылық қабілеттерін дамытуды талап етеді. Мұғалім осы үдерісті ғылыми негізде ұйымдастырып, әртүрлі әдістер мен технологияларды тиімді үйлестірген жағдайда ғана оқушылардың математикалық сауаттылығы жоғары деңгейде қалыптасады, бұл олардың болашақ өмірінде табысты болуына негіз қалайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әзімхан Ә. Оқушылардың ойлау дағдыларын дамытудағы математикалық сауаттылықтың рөлі // ОҚМПУ хабаршысы. – 2021. – № 3 (29). – Б. 53–63. – DOI: 10.47751/skspu-1937-0042.

2. Нұрғабыл Д. Н., Сатқұлов Б. Б. Формирование и развитие у школьников мыслительных навыков 21-го века // 3i: intellect, idea, innovation – интеллект, идея, инновация. – 2024. – № 4. – DOI: 10.52269/22266070_2024_4_270.

3. Абылқасымова А. Е., Туяков Е. А. Методологические основы обучения решению математических задач в общеобразовательной школе. – Алматы: Мектеп, 2019. – 340 с.

4. Тоқтарбаев Н. М. Сындарлы оқыту әдісімен оқушылардың математикалық сауаттылығын арттыру // Qazaq Journal of Young Scientist. – 2025. – Наурыз.

5. Беккұл А., Нұрбаева Д. Methodological Aspects of Teaching Students to Solve Mathematical Problems Using Non-Standard Methods // Bulletin of Abai KazNPU. Series of Physical and Mathematical Sciences. – 2026. – Vol. 94, № 2. – P. 119–132. – DOI: 10.51889/2959-5894.2026.94.2.010.

Ахметова Нагима Тажымхановна
Дефектолог, педагог-модератор
Маңғыстау облысының білім басқармасының
"Бейнеу аудандық психологиялық - медициналық - педагогикалық консультациясы"
коммуналдық мемлекеттік мекемесі

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ ДАМУ БҰЗЫЛЫСТАРЫН АНЫҚТАУДАҒЫ ДЕФЕКТОЛОГТЫҢ РӨЛІ

Аңдатпа. Мақалада ерте жастағы балалардың дамуындағы ықтимал бұзылыстарды дер кезінде анықтауда дефектолог мұғалімнің кәсіби рөлі қарастырылады. Баланың танымдық, сөйлеу, сенсомоторлық, әлеуметтік-коммуникативтік және эмоционалдық даму ерекшеліктерін кешенді бағалаудың маңызы ашылады. Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация жағдайында баланың даму тарихын зерделеу, педагогикалық бақылау нәтижелерін талдау, ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау және қажетті қолдау бойынша ұсынымдар әзірлеу мәселелеріне назар аударылады. Сонымен қатар ата-анамен жұмыс істеу, пәнаралық мамандармен өзара әрекеттесу және баланың даму динамикасын бағалау жолдары сипатталады. Ерте анықтау барысында баланың жеке мүмкіндіктерін ескеру, отбасының пікіріне сүйену және мамандар арасындағы сабақтастықты қамтамасыз ету қажеттігі негізделеді.

Түйін сөздер: ерте даму, даму бұзылыстары, дефектолог мұғалім, арнайы педагогика, ерте қолдау, педагогикалық бағалау, сенсомоторлық даму, сөйлеу дамуы, ерекше білім беру қажеттіліктері, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация, ата-анамен жұмыс, пәнаралық ынтымақтастық.

Кіріспе

Баланың өмірінің алғашқы жылдары оның қоршаған ортаны тануы, қарым-қатынас жасауы, қимыл-қозғалыс дағдыларын меңгеруі және біртіндеп дербестікке үйренуі үшін маңызды кезең болып саналады. Осы уақытта қалыптасатын дағдылар баланың кейінгі оқуына, әлеуметтік ортаға бейімделуіне және күнделікті өмірге қатысуына негіз болады. Сондықтан даму барысында байқалған ерекшеліктерге дер кезінде назар аударып, балаға қажетті қолдауды анықтау маңызды.

Балалардың даму қарқыны әртүрлі болады. Бір бала жаңа сөздерді ерте меңгерсе, екіншісіне сөйлеу дағдыларын қалыптастыру үшін көбірек уақыт қажет болуы мүмкін. Кейбір балалар заттармен әрекет жасауда, ересектің сөзін түсінуде, қимылдарын үйлестіруде немесе басқа адамдармен байланыс орнатуда қиындықтарға кездеседі. Алайда белгілі бір дағдының кеш қалыптасуы өздігінен даму бұзылысының бар екенін білдірмейді. Мұндай жағдайды баланың жасын, даму тарихын, денсаулық жағдайын, тілдік ортасын және күнделікті әрекетін ескере отырып бағалау қажет.

Ерте жастағы балалардың даму ерекшеліктерін анықтауда психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның (ПМПК) маңызы зор. Консультация мамандары баланың даму ерекшеліктерін кешенді бағалап, оның ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтауға және қажетті білім беру мен арнайы қолдау бағыттары бойынша ұсынымдар беруге қатысады. Бұл үдерісте дефектолог мұғалім баланың танымдық әрекетін, заттармен жұмыс істеу дағдыларын, нұсқауды түсінуін және ұсынылған көмекке жауап беруін педагогикалық тұрғыдан бағалайды.

Ерте анықтаудың маңыздылығы тек даму қиындығын белгілеумен шектелмейді. Оның басты мақсаты – баланың қандай жағдайда қиналатынын, қандай дағдылары қалыптасқанын және әрі қарай дамуы үшін қандай қолдау қажет екенін анықтау. Мұндай көзқарас баланың мүмкіндіктеріне сүйеніп, оның қажеттіліктеріне сәйкес шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Мақаланың өзектілігі ерте жастағы балалардың даму ерекшеліктерін уақытында анықтау, ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау және қажетті педагогикалық қолдауды ұйымдастыру мәселелерімен байланысты.

Мақаланың мақсаты – ерте жастағы балалардың даму ерекшеліктерін анықтау үдерісіндегі дефектолог мұғалімнің кәсіби рөлін сипаттау және психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация жағдайында қолдануға болатын бағалау бағыттарын жүйелеу.

Осы мақсатқа сәйкес мынадай міндеттер белгіленді:

- ерте жастағы балалардың даму ерекшеліктерін бағалаудың маңызын ашу;
- ПМПК жағдайындағы дефектолог мұғалімнің кәсіби қызметін сипаттау;
- баланың дамуындағы негізгі бағыттарды бағалау тәсілдерін жүйелеу;
- кешенді бағалауды ұйымдастыру кезеңдерін қарастыру;
- ата-анамен және пәнаралық мамандармен ынтымақтастықтың маңызын негіздеу.

Зерттеудің әдіснамалық негізін ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау, нормативтік құжаттарды зерделеу және арнайы педагогика саласындағы жарияланымдарды жүйелеу құрайды. Мақалада жеке эксперимент нәтижелері берілмейді. Практикалық бөлім әдістемелік сипатта ұсынылып, баланың даму ерекшеліктерін педагогикалық тұрғыдан бақылауға арналған үлгілер қамтылады.

1. Ерте жастағы даму ерекшеліктерін анықтаудың ғылыми-педагогикалық негіздері

Ерте жастағы баланың дамуы бірнеше бағыт бойынша қатар жүреді. Оларға қимыл-қозғалыс дағдылары, танымдық әрекет, сөйлеу мен қарым-қатынас, әлеуметтік өзара әрекеттесу, эмоционалдық жауап беру және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдылары жатады. Бұл бағыттар бір-бірімен тығыз байланысты болғандықтан, бір саладағы қиындық баланың басқа әрекеттеріне де ықпал етуі мүмкін.

Мысалы, ересектің сөзін түсінуде қиналатын бала ойын ережесін қабылдауда немесе күнделікті тапсырмаларды орындауда қиындықтарға кездесуі ықтимал. Ал заттармен әрекет жасау тәжірибесінің шектеулі болуы баланың олардың қасиеттерін танып-білуіне және жаңа әрекеттерді меңгеруіне әсер етуі мүмкін. Сондықтан баланың дамуын бір ғана көрсеткішпен бағалау жеткіліксіз.

Қазақстандық арнайы педагогика саласындағы әдістемелік еңбектерде баланың даму ерекшеліктерін кешенді қарастыру және ерекше білім беру қажеттіліктеріне сәйкес қолдау ұйымдастыру мәселелері қарастырылады. А.К. Ерсаринаның ерте жастағы балалардың психоәлеуметтік дамуын кешенді бағалауға арналған әдістемелік еңбегі осы бағыттағы жұмыстардың маңызын түсінуге негіз болады [2]. И.Г. Елисеева мен А.К. Ерсаринаның ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау жөніндегі әдістемелік нұсқаулығында да баланың жеке қажеттіліктерін ескерудің маңыздылығы қарастырылады [3].

Ерте анықтаудың негізгі міндеті – баланың бойындағы ерекшеліктерді бірден белгілі бір бұзылыспен байланыстыру емес, оның дамуында қосымша бағалауды немесе қолдауды қажет ететін тұстарды анықтау. Бұл жерде баланың қандай дағдыларды өздігінен орындайтыны, қандай жағдайда қиналатыны және ересектің көмегіне қалай жауап беретіні маңызды.

Дефектолог мұғалім баланың заттармен әрекет етуін, қарапайым тапсырмаларды орындауын, ересектің әрекетіне еліктеуін және жаңа дағдыларды меңгеру ерекшеліктерін бақылайды. Жиналған мәліметтер баланың даму деңгейін педагогикалық тұрғыдан сипаттауға көмектеседі. Дегенмен педагогикалық бақылау медициналық диагноз қоюды немесе басқа мамандардың қорытындысын алмастырмайды. Мысалы, баланың сөйлеу белсенділігінің төмен болуы әртүрлі себептермен байланысты болуы мүмкін. Сондықтан мұндай жағдайда тек сөз санына сүйеніп қорытынды жасауға болмайды. Баланың сөйлеуді түсінуі, ым-ишараны қолдануы, қарым-қатынасқа бастама жасауы, есту ерекшеліктері және тілдік ортасы да ескерілуі қажет. Қажет болғанда қосымша мамандардың бағалауы ұйымдастырылады.

Бағалау кезінде баланың мүмкіндіктеріне бағдарлану қағидаты ерекше орын алады. Маман баланың қиындықтарын ғана емес, қалыптасқан дағдыларын, қызығушылықтарын және көмектің қандай түріне жақсы жауап беретінін де анықтауы керек. Бұл баланың даму әлеуетін ескеруге және қолдау бойынша неғұрлым нақты ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді.

2. Ерте анықтау үдерісіндегі дефектолог мұғалімнің кәсіби рөлі

Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация жағдайында дефектолог мұғалімнің қызметі баланың даму ерекшеліктерін педагогикалық тұрғыдан бағалауға, қолдауды қажет ететін бағыттарды анықтауға және кешенді бағалау нәтижелерін талдауға қатысуға бағытталады.

Біріншіден, маман баланың даму тарихы мен күнделікті әрекеті туралы мәліметтерді зерделеуге қатысады. Ата-анамен әңгімелесу барысында баланың ойынға қызығушылығы, қарым-қатынас жасау ерекшеліктері, күнделікті дағдылары және жаңа әрекеттерді меңгеруі туралы ақпарат алынады. Ата-ананың бақылаулары баланың консультация жағдайынан тыс ортадағы әрекетін түсінуге көмектеседі.

Екіншіден, дефектолог мұғалім педагогикалық бағалау жүргізеді. Оның барысында баланың заттармен әрекет етуі, үлгі бойынша тапсырма орындауы, қарапайым нұсқауларды түсінуі, заттарды сәйкестендіруі және ересектің көмегіне жауап беруі қарастырылады. Тапсырмалар баланың жасына және мүмкіндіктеріне сай таңдалады. Сонымен бірге бейтаныс орта, шаршау немесе мазасыздық баланың әрекетіне әсер етуі мүмкін екені ескеріледі.

Үшіншіден, маман баланың күшті жақтары мен қолдауды қажет ететін тұстарын анықтауға қатысады. Мысалы, бала заттарды түсі бойынша ажыратқанымен, үлгі бойынша сәйкестендіруде қиналуы мүмкін. Немесе бір әрекеттен тұратын нұсқауды орындай алғанымен, бірнеше қадамнан тұратын тапсырмада қосымша көмекті қажет етуі ықтимал. Осындай айырмашылықтарды нақты сипаттау баланың қажеттіліктерін дұрыс түсінуге көмектеседі.

Төртіншіден, дефектолог мұғалім кешенді бағалау нәтижелерін талқылауға қатысып, баланың білім алуына және дамуына қажетті қолдау бағыттары бойынша кәсіби пікір ұсынады. Қорытынды мен ұсынымдар консультацияның белгіленген тәртібі мен мамандардың құзыреті шегінде әзірленеді.

Бесіншіден, маман ата-анамен байланыс орнатып, бағалау нәтижелерін түсінікті тілмен жеткізуге қатысады. Баланың қиындықтарын жалпылама сипаттаудан гөрі, нақты әрекеттер арқылы түсіндіру пайдалы. Мысалы, «тапсырманы орындай алмайды» дегеннен гөрі, «бір әрекеттен тұратын нұсқауды орындайды, ал екі әрекеттен тұратын тапсырмада қосымша көрсету қажет» деген сипаттама нақтырақ ақпарат береді.

Осылайша, дефектолог мұғалімнің кәсіби рөлі баланың даму ерекшеліктерін педагогикалық тұрғыдан түсіндірумен, кешенді бағалауға қатысумен және қажетті қолдау бағыттарын анықтауға көмектесумен сипатталады. Оның жұмысы басқа мамандардың қызметімен сабақтасып, баланың жеке қажеттіліктерін неғұрлым толық бағалауға бағытталады.

3. Баланың даму ерекшеліктерін бағалаудың негізгі бағыттары

Ерте жастағы балалардың даму ерекшеліктерін бағалау кешенді түрде жүргізілуі керек. Бағалау мазмұны баланың жасына, даму тарихына, ата-ананың сұранысына және анықтауды қажет ететін мәселелерге байланысты таңдалады.

3.1. Танымдық даму мен қоршаған ортаны танып-білу

Танымдық даму баланың заттарды зерттеуінен, олардың қасиеттерін ажыратуынан, қарапайым сәйкестендіру әрекеттерінен және ересектің әрекетіне еліктеуінен байқалады. Дефектолог мұғалім баланың ойыншықтарды қалай пайдаланатынын, заттарды бір-бірімен салыстыруын, қарапайым тапсырмаларды орындауын және жаңа әрекеттерді меңгеруін бақылай алады.

Мысалы, балаға екі зат ұсынылып, олардың бірін үлгіге сәйкес таңдау тапсырылады. Маман баланың тапсырманы өздігінен орындағанын, қосымша көрсету қажет болғанын немесе бірнеше рет қайталағаннан кейін ғана түсінгенін белгілейді.

Мұндай бақылау баланың тек дұрыс немесе қате жауабын анықтаумен шектелмейді. Оның тапсырманы қалай түсінгені, әрекетке қаншалықты қызығушылық танытқаны және көмектің қандай түріне жауап бергені де маңызды. Бұл мәліметтер баланың танымдық әрекетінің ерекшеліктерін сипаттауға көмектеседі.

3.2. Сөйлеу мен қарым-қатынас дағдылары

Сөйлеу мен қарым-қатынас дағдыларын бағалағанда баланың айтатын сөздерімен қатар, басқа адамның сөзін түсінуі, қажеттілігін білдіруі, ым-ишараны қолдануы және қарым-қатынасқа бастама жасауы ескеріледі.

А.Ы. Ермагамбет пен З.А. Мовкебаеваның ерте жастағы балалардың сөйлеуін дамытуға қатысты зерттеуінде сөйлеу дамуын қолдау және арнайы педагогтерді даярлау мәселелері қарастырылған [4]. А.Ы. Ермагамбет пен Н.А. Түйебакованың еңбегінде сөйлеу дамуы кешеуілдеген балалардың ата-аналарына консультациялық қолдау көрсету мәселесіне назар аударылады [5].

Дефектолог мұғалім баланың қарым-қатынас ерекшеліктерін педагогикалық тұрғыдан бағалап, коммуникацияны қолдауға көмектесетін тапсырмаларды қолданады. Алайда сөйлеу бұзылыстарын арнайы бағалау қажет болған жағдайда логопедтің қатысуы маңызды. Есту қабілетіне қатысты күмән туындаса, тиісті медициналық тексеру ұсынылуы мүмкін.

Бағалау кезінде баланың сөзбен ғана емес, қолжетімді басқа тәсілдермен де қарым-қатынас жасай алатыны ескерілуі керек. Ым-ишара, затты көрсету немесе ересекке қажетті затты ұсыну да баланың қарым-қатынас жасау әрекеттері болып саналады.

3.3. Сенсомоторлық және қимыл-қозғалыс дамуы

Сенсомоторлық даму сезімдік ақпаратты қабылдау мен қимыл әрекеттерінің өзара байланысын қамтиды. Бұл бағытта заттарды ұстау, беру, орналастыру, ірі бөлшектерді біріктіру және қол мен көз қимылдарының үйлесімділігіне қатысты әрекеттер қарастырылады.

Мысалы, балаға ірі бөлшектерден тұратын құрастырғыш ұсынылады немесе пішіндерді сәйкес орындарына орналастыру тапсырылады. Маман баланың затты ұстауын, әрекетті орындау ретін, тапсырманы аяқтауын және қосымша көмекке қажеттілігін бақылайды.

Мұндай тапсырмалар баланың функционалдық мүмкіндіктерін педагогикалық тұрғыдан түсінуге көмектеседі. Олар өздігінен медициналық қорытынды жасауға негіз болмайды. Қозғалыс немесе сенсорлық ерекшеліктерге қатысты қосымша бағалау қажет болса, тиісті мамандардың пікірі ескеріледі.

3.4. Әлеуметтік-эмоционалдық даму және күнделікті дербестік

Баланың әлеуметтік-эмоционалдық дамуы ересекпен қарым-қатынас жасауынан, ойынға қатысуынан, эмоциясын білдіруінен және кезекпен әрекет етуінен байқалады. Сонымен қатар тамақтану, киіну, ойыншықтарды жинау сияқты күнделікті әрекеттерге қатысуы да маңызды.

Бұл бағытта баланың белгілі бір әрекетті өздігінен орындайтыны, ересектің көмегін қажет ететіні немесе тапсырманы орындауға қосымша уақыт керек болатыны тіркеледі.

Дегенмен баланың бейтаныс ортада тұйық болуы немесе тапсырмадан бас тартуы тұрақты даму қиындығын бірден білдірмейді. Мұндай әрекеттер жаңа жағдайға бейімделу, шаршау, мазасыздық немесе тапсырманы түсінбеу салдарынан да туындауы мүмкін.

Сондықтан баланың әрекеті басқа мәліметтермен салыстырылып, ата-ананың бақылаулары да ескерілуі қажет. Осындай кешенді көзқарас баланың әлеуметтік-эмоционалдық ерекшеліктерін асығыс қорытынды жасамай бағалауға мүмкіндік береді.

4. Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация жағдайында бағалауды ұйымдастыру кезеңдері

Ерте жастағы балалардың даму ерекшеліктерін бағалау бір реттік тапсырмалармен шектелмей, өзара байланысты кезеңдер арқылы ұйымдастырылады. Әр кезеңде баланың жеке ерекшеліктері, ата-ананың сұранысы және мамандардың құзыреті ескеріледі.

Бірінші кезең – бастапқы мәліметтерді жинау. Ата-анамен әңгімелесу барысында баланың даму тарихы, күнделікті дағдылары, қарым-қатынас ерекшеліктері және отбасының алаңдаушылығын туғызатын мәселелер анықталады. Мәліметтер баланың даму жағдайын түсіну үшін қажетті көлемде жиналып, құпиялылық талаптары сақталады.

Екінші кезең – педагогикалық бақылау және бағалау. Дефектолог мұғалім баланың заттармен әрекет етуін, қарапайым нұсқауларды түсінуін, үлгі бойынша тапсырма орындауын және жаңа әрекетті меңгеруін бақылайды. Бағалау кезінде баланың өздігінен орындайтын дағдылары мен қосымша көмекті қажет ететін жағдайлары нақты белгіленеді.

Үшінші кезең – даму ерекшеліктерін кешенді талдау. Педагогикалық бағалау нәтижелері басқа мамандардың қорытындыларымен және ата-ананың мәліметтерімен бірге қарастырылады. Қажет болған жағдайда баланың сөйлеу, психологиялық немесе медициналық ерекшеліктерін қосымша бағалау мәселесі қарастырылады.

Төртінші кезең – ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау. Жиналған мәліметтер негізінде баланың білім алуына, қарым-қатынас жасауына және күнделікті әрекеттерге қатысуына қажетті қолдау бағыттары айқындалады. ПМПК мамандары өз құзыреті шегінде баланың қажеттіліктерін кешенді қарастырып, тиісті ұсынымдар әзірлейді.

Бесінші кезең – ұсынымдарды түсіндіру және кейінгі қолдаудың сабақтастығын қамтамасыз ету. Ата-аналарға бағалау нәтижелері мен ұсынылған қолдау бағыттары түсінікті тілмен жеткізіледі. Қажет болған жағдайда білім беру ұйымдары мен тиісті мамандардың жұмысы арасындағы сабақтастықты қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады.

Бұл кезеңдер консультацияның қызметін баламен тікелей түзете-дамыту сабақтарын өткізуден ажыратып көрсету үшін маңызды. ПМПК-ның негізгі міндеті – баланың даму ерекшеліктері мен ерекше білім беру қажеттіліктерін кешенді бағалап, тиісті қолдау бойынша ұсынымдар беру. Ал ұсынымдарды іске асыру тиісті білім беру ұйымдары мен мамандардың құзыреті аясында ұйымдастырылады.

Қазақстан Республикасында ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау мәселелері нормативтік құжаттармен реттеледі. Мақалада қарастырылған бағалау тәсілдерін ресми рәсімдермен сәйкестендіру үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 4 бұйрығының қолданыстағы редакциясын және оған енгізілген өзгерістерді тексеру қажет [1]. Нормативтік құжаттарда белгіленген тәртіпті сақтау баланың қажеттіліктерін бағалау мен тиісті ұсынымдарды әзірлеудің маңызды шарты болып табылады.

5. Ерте анықтау барысында қолданылатын педагогикалық тәсілдер

Ерте жастағы баланың даму ерекшеліктерін бағалау кезінде ойынға негізделген, баланың белсенді қатысуына мүмкіндік беретін және күнделікті өмірмен байланысты тапсырмалар қолданылады. Мұндай тәсілдер баланың әрекетін табиғи жағдайда бақылауға және оның мүмкіндіктерін жақсырақ түсінуге көмектеседі.

Ойын арқылы бақылау. Ойын баланың заттарды қалай пайдаланатынын, ересектің әрекетіне еліктеуін және қарым-қатынасқа қосылуын байқауға мүмкіндік береді. Мысалы, «Қуыршақты тамақтандырайық» ойынында бала қажетті заттарды таңдап, қарапайым әрекеттерді орындайды. Маман баланың тапсырманы қалай қабылдағанын және қандай көмек қажет болғанын белгілейді.

Көрнекілік пен әрекетті көрсету. Нақты заттар, суреттер және әрекет үлгілері баланың тапсырманы түсінуіне көмектеседі. Маман алдымен тапсырманы көрсетіп, содан кейін баланың өздігінен орындауына мүмкіндік бере алады. Бұл ретте баланың үлгіге еліктеу арқылы орындауы мен ауызша нұсқауды өздігінен түсініп орындауының айырмашылығын ескерген жөн.

Еліктеу және қайталау. Баланың ересектің әрекетін қайталауы оның жаңа әрекеттерді меңгеру ерекшеліктерін байқауға мүмкіндік береді. Мысалы, текшені қорапқа салу, допты беру немесе ойыншықты белгілі бір орынға орналастыру сияқты тапсырмалар ұсынылады. Маман әрекеттің орындалуын ғана емес, баланың оны қандай көмектен кейін меңгергенін де тіркейді.

Сенсомоторлық тапсырмалар. Әртүрлі пішіндегі қауіпсіз заттарды сұрыптау, ірі бөлшектерді біріктіру немесе заттарды бір ыдыстан екіншісіне ауыстыру сияқты тапсырмалар баланың заттармен әрекет етуін бақылауға көмектеседі. Тапсырманың күрделілігі баланың жасына және мүмкіндіктеріне сәйкес таңдалады.

Күнделікті дағдыларды бақылау. Баланың ойыншықтарын жинауы, қажетті затты сұрауы, қарапайым таңдау жасауы немесе ересектің көмегін қабылдауы оның күнделікті әрекеттегі мүмкіндіктерін түсінуге көмектеседі. Бұл мәліметтер баланың функционалдық қажеттіліктерін бағалауда пайдалы.

Тапсырмаларды таңдау кезінде баланың шаршауы, қызығушылығы, сенсорлық ерекшеліктері және қарым-қатынас жасау тәсілі ескеріледі. Бір бала тапсырманы ауызша нұсқау арқылы түсінсе, екіншісіне әрекетті көрсету немесе көрнекі үлгі қажет болуы мүмкін.

Дегенмен бұл тәсілдерді стандартталған диагностикалық әдістердің орнына қолдануға болмайды. Олар баланың әрекетін педагогикалық тұрғыдан бақылауға және кешенді бағалауды толықтыруға арналған.

6. Ата-анамен және пәнаралық мамандармен ынтымақтастық

Баланың даму ерекшеліктерін дұрыс түсіну үшін ата-анамен байланыс орнату және мамандардың өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету маңызды. Ата-ана баланың күнделікті өмірдегі әрекетін жақсы білетіндіктен, оның бақылаулары консультация барысында алынған мәліметтерді толықтыруға мүмкіндік береді.

Ата-анамен әңгімелесу кезінде баланың қиындықтарын ғана емес, оның қызығушылықтарын, қалыптасқан дағдыларын және өздігінен орындайтын әрекеттерін де атап өткен жөн. Мәселен, баланың заттарды өздігінен таңдайтынын, бірақ бірнеше әрекеттен тұратын нұсқауды орындау кезінде қосымша көмекке мұқтаж екенін нақты түсіндіруге болады. Мұндай сипаттама ата-анаға баланың қажеттіліктерін түсінуге көмектеседі.

Ата-аналарға күнделікті қарым-қатынаста баланың өздігінен таңдау жасауына мүмкіндік беру, қысқа әрі түсінікті нұсқаулар қолдану, ойын барысында кезекпен әрекет ету және баланың қарым-қатынас жасау талпынысына жауап беру ұсынылуы мүмкін. Бұл ұсыныстар отбасының күнделікті өміріне қолайлы түрде енгізіліп, ата-анаға шамадан тыс міндет жүктемеуі керек.

Пәнаралық ынтымақтастық та ерекше маңызға ие. Дефектолог мұғалімнің міндеті медициналық диагноз қою немесе басқа мамандардың қызметін алмастыру емес. Ол педагогикалық бақылау нәтижелерін кешенді бағалау барысында ұсынады және баланың даму ерекшеліктерін түсіндіруге қатысады.

Мысалы, баланың дыбысқа жауап беруіне немесе сөйлеуді түсінуіне қатысты күмән туындаса, ата-анамен есту қабілетін тексеру қажеттілігі туралы сөйлесуге болады. Қарым-қатынас пен әлеуметтік өзара әрекеттесуде тұрақты қиындықтар байқалса, тиісті мамандардың қосымша бағалауы қажет болуы мүмкін. Мұндай жағдайда ата-анамен өзара түсіністік сақталып, баланың мүддесі бірінші орынға қойылуы керек.

А.Н. Аутаева мен С.О. Бисенованың еңбектерінде аутизм спектріндегі бұзылыстары бар балаларға педагогикалық қолдау көрсету мәселелері қарастырылған [6]. А.А. Байтурсынова мен А.К. Абылкайрованың еңбегі сөйлеу бұзылыстары бар балаларды инклюзивті білім беру жағдайында қолдауға арналған [7]. Бұл еңбектер мақала тақырыбы аясында баланың жеке қажеттіліктерін ескерудің және педагогикалық қолдауды жүйелі ұйымдастырудың маңызын талқылауға мүмкіндік береді.

Ата-анамен және мамандармен ынтымақтастықтың нәтижелі болуы ақпарат алмасудың жүйелілігіне, кәсіби міндеттердің нақты бөлінуіне және баланың қажеттіліктерін ортақ түсінуге байланысты.

7. Практикалық жұмыс үлгісі: баланың даму ерекшеліктерін педагогикалық бақылау

Дефектолог мұғалім қолданатын бақылау парағы баланың әрекеттерін жүйелі тіркеуге және оның даму ерекшеліктерін сипаттауға көмектеседі. Мұндай материал консультация

барысында алынған педагогикалық мәліметтерді реттеуге арналған қосымша құрал ретінде пайдаланылуы мүмкін. Ол стандартталған диагностикалық әдістемені алмастырмайды және жеке өзі диагноз қоюға негіз болмайды.

Бағалау бағыты	Бақылауға болатын әрекеттер	Тіркеу тәсілі
Қарым-қатынас	Ересекке жауап беруі, қажеттілігін білдіруі, ортақ әрекетке қосылуы	Өздігінен / көмекпен / әзірге байқалмады
Нұсқауды түсіну	Қарапайым нұсқауды орындауы, үлгі бойынша әрекет етуі	Тапсырма жағдайын және көмекті белгілеу
Танымдық әрекет	Заттарды сәйкестендіруі, сұрыптауы, ойыншықты мақсатты қолдануы	Нақты орындалған әрекетті жазу
Қимыл-қозғалыс	Затты ұстауы, беруі, орналастыруы, ірі және ұсақ моторика әрекеттері	Қолдау деңгейін көрсету
Әлеуметтік-эмоционалдық әрекет	Ойынға қатысуы, кезек күтуі, ересекпен әрекеттесуі	Қандай жағдайда әрекет еткенін сипаттау
Өзіне-өзі қызмет көрсету	Қарапайым күнделікті әрекеттерге қатысуы	Өздігінен және көмекпен орындауын салыстыру

Бақылау нәтижелерін талдау кезінде баланың жаңа ортаға бейімделуі, шаршауы, тапсырманы түсінуі және ересекпен байланыс орнатуы ескерілуі керек. Егер бала белгілі бір тапсырманы орындамаса, оны бірден дағдының қалыптаспағанының дәлелі деп қарастыру дұрыс емес. Қажет болған жағдайда тапсырманы басқа тәсілмен ұсынып, баланың әрекетін қосымша бақылауға болады.

Мысалы, заттарды сәйкестендіру тапсырмасында балаға екі таныс зат көрсетіліп, үлгіге сәйкес келетін затты таңдау ұсынылады. Алдымен өздігінен орындауына уақыт беріледі. Егер қиындық туындаса, маман тапсырманы қайта түсіндіріп немесе үлгі көрсетіп көмектеседі. Бақылау парағына баланың тапсырманы қандай жағдайда орындағаны және қосымша көмектің қандай түрі қажет болғаны жазылады.

Мұндай мәліметтер баланың қалыптасқан дағдылары мен қолдауды қажет ететін тұстарын нақтылауға көмектеседі. Сонымен бірге олар ата-анамен әңгімелесу кезінде баланың мүмкіндіктерін нақты мысалдар арқылы түсіндіруге мүмкіндік береді.

Бақылау материалдары құпия сақталып, белгіленген тәртіпке сәйкес пайдаланылуы тиіс. Оларды талдауда бір реттік әрекетке ғана сүйенбей, басқа мәліметтермен салыстыру маңызды.

Қорытынды

Ерте жастағы балалардың даму ерекшеліктерін дер кезінде анықтау баланың жеке мүмкіндіктерін ескеруге және оған қажетті қолдау бағыттарын белгілеуге мүмкіндік береді. Бұл үдерісте дефектолог мұғалімнің кәсіби рөлі баланың танымдық әрекетін, қарым-қатынасын, заттармен жұмыс істеу дағдыларын және күнделікті әрекетке қатысуын педагогикалық тұрғыдан бағалаумен айқындалады.

Баланың даму ерекшеліктерін анықтау бір ғана белгіге немесе қысқа мерзімді бақылауға негізделмеуі керек. Танымдық, сөйлеу, сенсомоторлық және әлеуметтік-эмоционалдық даму өзара байланыста қарастырылып, алынған мәліметтер ата-ананың бақылауларымен және қажет болған жағдайда басқа мамандардың қорытындыларымен толықтырылуы тиіс.

Психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация жағдайында кешенді бағалаудың негізгі мақсаты – баланың ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтап, қажетті қолдау бойынша ұсынымдар әзірлеу. Осы үдерісте дефектолог мұғалім педагогикалық бағалау жүргізуге, баланың қалыптасқан дағдылары мен қиындықтарын сипаттауға және мамандардың ортақ талқылауына қажетті мәліметтер ұсынуға қатысады.

Ата-анамен ынтымақтастық пен пәнаралық өзара әрекеттесу баланың қажеттіліктерін жан-жақты түсінуге көмектеседі. Отбасының бақылаулары баланың күнделікті ортадағы

әрекетін бағалауға мүмкіндік берсе, мамандардың кәсіби пікірі қолдау бағыттарын нақтылауға жағдай жасайды.

Қорытындылай келе, дефектолог мұғалімнің кәсіби қызметіндегі маңызды міндеттердің бірі – баланың қиындықтарын ғана емес, оның мүмкіндіктерін де анықтау. Әр баланың даму қарқыны мен қолдау қажеттілігі әртүрлі болғандықтан, бағалау үдерісі жүйелі, жеке ерекшеліктерге бағдарланған және кешенді болуы қажет. Осындай тәсіл баланың білім алуына, қарым-қатынас жасауына және күнделікті өмірге белсенді қатысуына қажетті қолдау бағыттарын анықтауға көмектеседі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 4 бұйрығы. Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын және бағдарламаларын бекіту туралы (2025 жылғы 6 мамырдағы № 104 бұйрықпен енгізілген өзгерістерді ескере отырып). – «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026618

2. Ерсарина А.К. Система комплексной оценки проблем психосоциального развития детей раннего возраста: методические рекомендации. – 2017.

3. Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Жалпы білім беретін мектептердегі ерекше білім алуды қажет ететін балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету: әдістемелік нұсқаулық. – Алматы: ТП ҰҒПО, 2019. – 92 б.

4. Ермагамбет А.Ы., Мовкебаева З.А. Развитие речи детей раннего возраста: особенности подготовки специальных педагогов // Вестник КазНУ. Серия «Педагогические науки». – 2024. https://doi.org/10.26577/JES2024790209

5. Ермагамбет А.Ы., Туйебакова Н.А. Алгоритм консультативной поддержки родителей при задержке речевого развития у детей раннего возраста: анализ практик и результаты исследования // Yassawi Journal of Education Studies. https://publications.ayu.edu.kz/index.php/yjes/article/view/342

6. Аутаева А.Н., Бисенова С.О. Значение педагогической поддержки детей с расстройствами аутистического спектра в инклюзивном образовании // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Специальная педагогика». – 2024. – № 4. – С. 7–21.

7. Байтурсынова А.А., Абылкайрова А.К. Педагогическая поддержка детей с нарушениями речи в условиях инклюзивного образования // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Специальная педагогика». – 2024. – № 4. – С. 21–28.

8. Намазбаева Ж.И., Шайжанова К.У., Жакесова А.А. Проблемы социальной реабилитации детей с нарушениями речи // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Специальная педагогика». – 2022. – № 2.

9. Бутабаева Л.А., Имашева М.Т. Использование нейропсихологических упражнений при нарушениях звукопроизношения у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Специальная педагогика». – 2022. – № 2.

10. Рсалдинова А.К., Толеубаева А.А. Особенности организации командной работы логопеда и педагогов в условиях инклюзивного обучения // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Специальная педагогика». – 2022. – № 2.

11. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы № 385 бұйрығы. Мектепке дейінгі, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы. – «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200029329

Шекенова Бакытгуль Шайболовна
Домбыра пәнінің оқытушысы
Оқушылар шығармашылық сарайы
Абай облысы Көкпекті ауданы Көкпекті ауылы

ЖАС КҮЙШІ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Мақалада жас ұрпақты күй өнеріне баулу, домбыра пәнін оқыту арқылы ұлттық музыкалық мұраны сақтап, оны келесі буынға жеткізудің педагогикалық негіздері қарастырылады. Қазақ халқының рухани мәдениетінде айрықша орын алатын күйшілік өнердің тәрбиелік, танымдық және эстетикалық мүмкіндіктері талданып, жас күйшінің орындаушылық қабілетін қалыптастыруға ықпал ететін педагогикалық ұстанымдар сипатталады. Домбыра пәні педагогінің кәсіби қызметі тек музыкалық шығармаларды орындатумен шектелмей, оқушының шығармашылық ойлауын, көркемдік талғамын, эмоционалдық сезімталдығын, ұлттық дүниетанымын және адамгершілік қасиеттерін дамытуға бағытталуы қажеттігі негізделеді. Мақалада жеке тұлғаға бағдарланған оқыту, жүйелілік пен сабақтастық, көрнекілік, музыкалық есту қабілетін дамыту, орындаушылық дағдыларды біртіндеп қалыптастыру және дәстүрлі ұстаздық тәжірибені заманауи педагогикалық әдістермен ұштастыру мәселелері қозғалады. Күйдің тарихи мазмұнын түсіндіру, орындаушылық мектептердің ерекшеліктерін таныту, оқушының жеке мүмкіндіктеріне сәйкес репертуар таңдау және сахналық тәжірибесін жүйелі ұйымдастырудың маңызы ашылады. Жас күйшіні тәрбиелеудің нәтижелі болуы педагог пен оқушы арасындағы сенімге, жүйелі жаттығуға, саналы тыңдауға және музыкалық білімді тәжірибемен байланыстыруға тәуелді екені тұжырымдалады. Ұсынылған педагогикалық пайымдаулар домбыра пәні мұғалімдерінің оқу-тәрбие жұмысын жетілдіруге, ұлттық өнерге қызығушылықты арттыруға және шығармашылық тұрғыдан дербес орындаушы қалыптастыруға бағытталған.

Кілт сөздер: жас күйші, домбыра, күй өнері, музыкалық педагогика, ұлттық тәрбие, орындаушылық шеберлік, музыкалық есту, шығармашылық қабілет, педагогикалық әдіс, эстетикалық тәрбие, ұлттық мәдени мұра, жеке тұлға.

Қазақ халқының рухани тарихында күй өнері адамның ішкі сезімін, қоғамдық өмірдегі өзгерістерді, тарихи оқиғаларды және қоршаған дүниеге деген көзқарасын музыкалық тіл арқылы жеткізетін ерекше мәдени құбылыс ретінде қалыптасты. Күйдің мазмұнына үңілген адам халықтың дүниетанымын, өмір салтын, табиғатпен байланысын және ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан рухани құндылықтарын тереңірек түсінуге мүмкіндік алады. Домбыраның қос ішегінен төгілген әуен кейде ел басынан өткен ауыр кезеңдерді бейнелесе, кейде еркіндікке деген ұмтылысты, туған жерге сүйіспеншілікті, адамның қуанышы мен мұңын суреттейді.

Осы тұрғыдан алғанда күйді үйрену музыкалық шығарманы техникалық жағынан меңгерумен ғана шектелмейді, өйткені әрбір шығарманың астарында белгілі бір тарихи тәжірибе, көркемдік ой және эмоционалдық мазмұн жатады. Жас ұрпаққа осы мазмұнды түсіндіру арқылы ұлттық мәдениеттің сыртқы белгілерін ғана емес, оның ішкі рухани мәнін де танытуға болады. Сондықтан домбыра пәнінің педагогі өз жұмысын аспапта ойнау дағдыларын қалыптастырумен қатар, оқушының өнерге деген саналы көзқарасын дамытуға бағыттауы қажет. Бұл міндет мұғалімнен музыкалық білімді, орындаушылық тәжірибені және педагогикалық шеберлікті өзара үйлестіруді талап етеді. Жас күйшіні тәрбиелеу барысында оқушының бойында туған мәдениетіне құрмет, көркемдік талғам, еңбексүйгіштік және жауапкершілік секілді қасиеттердің қалыптасуына жағдай жасалуы маңызды. Мұндай тәрбие бір сабақтың немесе бір концерттің нәтижесімен өлшенбейді, ол жүйелі ұйымдастырылған оқу әрекеті мен ұзақ мерзімді шығармашылық тәжірибе арқылы жүзеге асады. Демек, жас күйші тәрбиелеу мәселесі музыкалық білім беру саласының ғана емес, ұлттық мәдени сабақтастықты қамтамасыз етудің де маңызды педагогикалық міндеттерінің бірі болып табылады.

Жас күйші тәрбиелеудің педагогикалық негіздерін анықтау үшін ең алдымен музыкалық тәрбиенің тұлға қалыптастырудағы орнын түсіну қажет. Музыка адамның сезіміне тікелей әсер ете отырып, оның эмоциялық әлемін байытады, әсемдікті қабылдау қабілетін дамытады және айналасындағы құбылыстарға бейжай қарамауға үйретеді. Әсіресе аспаптық музыканы меңгеру барысында оқушы тыңдау, салыстыру, есте сақтау, талдау, қозғалысты үйлестіру және өз әрекетін бақылау сияқты бірнеше қабілетті бір мезгілде іске қосады. Домбыра тарту кезінде оң қолдың қағысы мен сол қолдың перне басуы өзара сәйкестендіріліп, дыбыстың ұзақтығы, күші, тазалығы және ырғақтық дәлдігі үнемі бақыланады. Осы әрекеттердің біртұтас орындалуы оқушыдан зейінді шоғырландыруды, қозғалыс дәлдігін және жүйелі ойлауды талап етеді. Алайда педагог домбыра үйренудің барлық пайдасын тек жалпы қабілеттердің дамуымен түсіндіріп қоймай, музыкалық білімнің өзіндік ерекшеліктерін де ескеруі керек. Оқушының негізгі мақсаты шығарманы дұрыс орындаумен қатар, оның музыкалық тілін түсініп, көркемдік мазмұнын тыңдаушыға жеткізе алуы болуы тиіс. Осы мақсатқа жету үшін педагог әрбір сабақта техникалық тапсырмалар мен көркемдік міндеттердің арасындағы байланысты көрсетіп отырғаны жөн. Мысалы, қағысты біркелкі орындауды үйреткенде оның күйдің мінезін ашуға қалай әсер ететінін түсіндіру оқушының жаттығуға деген көзқарасын өзгертеді. Егер бала орындаушылық әрекетінің мағынасын түсінсе, ол тапсырманы механикалық қайталау ретінде емес, белгілі бір көркемдік нәтижеге жетудің жолы ретінде қабылдай бастайды. Осылайша музыкалық тәрбие оқушының орындаушылық дағдыларын ғана емес, саналы әрекетін, өзіндік бағалау қабілетін және өнерге деген жауапкершілігін де дамытады.

Жас күйшіні қалыптастырудағы негізгі педагогикалық қағидалардың бірі – оқушының жас ерекшелігін, бастапқы музыкалық дайындығын және жеке қабілетін ескеру. Домбыра үйренуге келген балалардың барлығы бірдей музыкалық есту, ырғақты сезіну, есте сақтау немесе қимыл үйлесімділігі жағынан бір деңгейде болмайды. Бір оқушы әуенді тез қабылдап, есте оңай сақтағанымен, саусақ қозғалысын үйлестіруде қиналуы мүмкін, ал екінші оқушы техникалық тапсырмаларды жылдам орындағанымен, музыкалық фразаның көркемдік мағынасын түсінуге көбірек уақыт қажет етуі ықтимал. Мұндай айырмашылықтарды оқушының қабілетсіздігі ретінде бағалау педагогикалық тұрғыдан дұрыс емес, себебі музыкалық даму әр адамда әртүрлі қарқынмен жүзеге асады. Мұғалімнің міндеті – оқушының әлсіз тұстарын анықтап қана қоймай, оның бойындағы мүмкіндіктерді тірек етіп, келесі даму қадамын дұрыс белгілеу. Осы мақсатта оқу тапсырмаларын жеңілден күрделіге қарай құрастыру, жаңа материалды бұрын меңгерілген дағдылармен байланыстыру және әрбір жетістікті нақты әрекетпен бекіту тиімді. Мысалы, күйді толық орындауға бірден талап қоймай, алдымен оның қысқа әуендік бөлігін меңгертіп, кейін сол бөліктерді біртұтас музыкалық құрылымға біріктіруге болады. Мұндай тәсіл оқушыға өз жетістігін сезінуге көмектесіп, орындаушылық әрекетке деген сенімін нығайтады. Жеке ерекшеліктерді ескеру

оқушыға шамадан тыс жеңіл тапсырмалар ұсынуды да білдірмейді, өйткені даму үшін белгілі бір күш жұмсауды қажет ететін, бірақ орындауға болатын міндеттер маңызды. Педагог осы тепе-теңдікті сақтаған жағдайда баланың қызығушылығын жоғалтпай, оның мүмкіндіктерін біртіндеп кеңейте алады. Нәтижесінде оқыту үдерісі барлық оқушыға бірдей талап қоюмен шектелмей, әрқайсысының музыкалық және тұлғалық дамуына бағытталған мақсатты педагогикалық жұмысқа айналады.

Домбыра пәнін оқытуда дәстүрлі ұстаздық тәжірибенің орны ерекше, өйткені қазақтың күйшілік мәдениеті ұзақ уақыт бойы тыңдау, көрсету, қайталау және орындаушылық тәжірибені тікелей жеткізу арқылы дамыған. Ұстаздың күйді өзі орындап көрсетуі оқушыға музыкалық мәтінді ноталық жазба арқылы ғана емес, дыбыстың тірі үлгісі арқылы қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл үдерісте оқушы шығарманың әуендік бағытын, қағыстың сипатын, ырғақтық қозғалысын және орындаушының көркемдік шешімін тұтас күйінде естиді. Дегенмен мұғалімнің орындауын тыңдау өздігінен жеткілікті нәтиже бермейді, өйткені оқушы көрген және естіген әрекетті саналы түрде түсініп, оны өз орындауында қайта жаңғырта білуі керек. Сондықтан көрсету әдісін түсіндіру, сұрақ қою, салыстыру және оқушының өз орындауын талдату тәсілдерімен толықтырған жөн. Мысалы, педагог белгілі бір қағысты көрсеткеннен кейін оның дыбысқа әсерін түсіндіріп, оқушыдан екі түрлі орындау үлгісінің айырмашылығын анықтауды сұрай алады. Мұндай тапсырма баланың тыңдау белсенділігін арттырып, музыкалық құбылыстарды ажырату қабілетін дамытады. Дәстүрлі үйрету тәсілдерін қазіргі педагогикалық талаптармен ұштастыру жөніндегі зерттеулерде де ұлттық орындаушылық мұраны сақтай отырып, оқыту әдістерін жетілдіру мәселесіне назар аударылады. Бұл ретте жаңашылдық дәстүрден бас тартуды емес, оның тиімді тұстарын қазіргі оқушының қабылдау ерекшеліктеріне сәйкес бейімдеуді білдіреді. Егер мұғалім тек дайын үлгіні қайталатумен шектелсе, оқушы шығарманы орындағанымен, оның көркемдік мазмұнын өз бетінше түсіндіруде қиындыққа тап болуы мүмкін. Ал орындаушылық үлгіні талдаумен, салыстырумен және шығармашылық тапсырмалармен ұштастырған жағдайда оқушы дәстүрді саналы меңгеріп, өз орындаушылық көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік алады.

Жас күйшінің музыкалық сауаттылығын дамытуда күйдің тарихын, шығу аңызын, авторлық ерекшелігін және орындалу дәстүрін таныстырудың маңызы зор. Қазақтың дәстүрлі музыка мәдениетінде күй мен күй аңызының байланысы шығарманың мазмұнын қабылдауға қосымша көркемдік бағдар береді. Алайда күй туралы тарихи әңгімені жеткізу барысында педагог аңыздық баяндау мен тарихи тұрғыдан дәлелденген деректердің айырмашылығын ескеріп, олардың әрқайсысын өз табиғатына сәйкес түсіндіруі қажет. Мұндай ұстаным оқушының ұлттық мұраға қызығушылығын арттырумен бірге, ақпаратты сыни тұрғыдан қабылдау мәдениетін де қалыптастырады. Күйдің мазмұны жөніндегі әңгіме шығарманы тыңдаудың орнына жүрмеуі керек, керісінше, оқушыны музыкалық бейнелерді іздеуге, әуеннің даму ерекшеліктерін байқауға және өз әсерін сөзбен жеткізуге ынталандыруы тиіс. Мысалы, белгілі бір шығарманы үйренер алдында педагог оның тарихи-мәдени контексін қысқаша түсіндіріп, кейін оқушыларға тыңдаған әуеннен қандай көңіл күйді немесе қозғалысты сезінгенін айтқыза алады. Оқушылардың жауаптары әртүрлі болуы мүмкін, өйткені музыкалық бейнені қабылдау жеке тәжірибеге, эмоциялық сезімталдыққа және көркемдік қиялға байланысты қалыптасады. Мұғалім осы айырмашылықтарды бір ғана дұрыс жауаппен шектемей, пікірлердің музыкалық материалға қаншалықты негізделгенін талқылағаны дұрыс. Күйдің құрылымын, қайталанатын әуендік орамдарын, ырғақтық ерекшеліктерін және динамикалық өзгерістерін байқау оқушының есту арқылы талдау қабілетін жетілдіреді. Осындай жұмыс нәтижесінде жас орындаушы күйді жаттап алған әуен ретінде ғана емес, белгілі бір көркемдік заңдылықтарға бағынатын тұтас музыкалық шығарма ретінде түсіне бастайды. Бұл түсінік оның сахналық орындауында да көрініс тауып, шығарманың мазмұнын тыңдаушыға саналы түрде жеткізуіне негіз болады.

Домбыра үйретудің нәтижелілігі көп жағдайда репертуарды дұрыс таңдауға байланысты. Репертуар оқушының техникалық мүмкіндіктеріне сай болғанымен, оның көркемдік мазмұны, музыкалық тілі және тәрбиелік әлеуеті де ескерілуі керек. Егер шығарма шамадан тыс күрделі болса, оқушы барлық күшін саусақ қозғалысын орындауға жұмсап, әуеннің мәнерін, фразалардың байланысын және динамикалық дамуын назардан тыс қалдыруы мүмкін. Керісінше, үнемі жеңіл шығармаларды орындау оқушының даму қарқынын баяулатып, жаңа міндеттерді меңгеруге деген ынтасын төмендетуі ықтимал. Осы себепті педагог әрбір жаңа туындыны таңдағанда оқушының қазіргі деңгейін ғана емес, келесі кезеңде қалыптастырылуы тиіс дағдыларды да назарда ұстағаны жөн. Репертуарға әртүрлі күйшілік мектептердің туындыларын енгізу жас орындаушының музыкалық дүниетанымын кеңейтіп, ұлттық орындаушылық дәстүрдің байлығын танытуға мүмкіндік береді. Мысалы, төкпе күй мен шертпе күйдің орындаушылық сипатын салыстыру арқылы оқушы қағыстың, дыбыс алудың, музыкалық фразалаудың және көркемдік ойды жеткізудің әртүрлі тәсілдерін түсіне алады. Мұнда мақсат екі дәстүрдің бірін екіншісінен жоғары қою емес, олардың өзіндік көркемдік ерекшеліктерін танып, әрқайсысына тән орындаушылық талаптарды меңгерту болып табылады. Педагог әрбір шығармамен жұмыс істегенде техникалық міндеттерді көркемдік мақсаттармен байланыстырып, оқушыға не үшін белгілі бір тәсілді меңгеру керектігін түсіндіруі қажет. Репертуарды біртіндеп күрделендіру барысында бұрын меңгерілген дағдыларды жаңа жағдайда қолдануға мүмкіндік беретін шығармаларды таңдау да маңызды. Осындай жүйелі жұмыс оқушының музыкалық тәжірибесін байытып, әртүрлі стильдегі туындыларды орындауға бейім, көркемдік талғамы қалыптасқан жас күйшінің дамуына жағдай жасайды.

Жас орындаушының техникалық шеберлігін қалыптастыру домбыра педагогикасының маңызды бағыттарының бірі болғанымен, техникалық дайындықты көркемдік мақсаттан бөлек қарастыруға болмайды. Домбырада дыбыстың тазалығы, қағыс дәлдігі, саусақтардың еркіндігі, ырғақ тұрақтылығы және музыкалық фразалардың тұтастығы жүйелі жаттығулар арқылы қалыптасады. Алайда жаттығудың тиімділігі оның ұзақтығына ғана емес, оқушының әрекетті қаншалықты саналы орындауына да байланысты. Егер бала қателігін түсінбей бір музыкалық үзіндіні қайта-қайта қайталай берсе, дұрыс емес қозғалыс дағдысы орнығып, кейін оны түзетуге қосымша уақыт жұмсауы мүмкін. Сондықтан педагог жаттығуды шағын міндеттерге бөліп, әр кезеңде нақты нені бақылау қажеттігін көрсеткені жөн. Мысалы, белгілі бір үзіндімен жұмыс істеу кезінде алдымен дыбыс тазалығына, кейін қағыс біркелкілігіне, одан соң ырғақтық дәлдік пен музыкалық фразаның байланысына назар аударуға болады. Әрбір міндетті меңгергеннен кейін оларды біріктіріп орындау оқушының әрекетін біртіндеп автоматтандырып, көркемдік мазмұнға көбірек көңіл бөлуіне мүмкіндік береді. Күнделікті жаттығу жоспары оқушының жасына, сабақ кестесіне, физикалық мүмкіндіктеріне және оқу жүктемесіне сәйкес құрылуы керек. Қысқа мерзімді, бірақ зейінмен орындалатын жаттығулар кей жағдайда шаршаған күйде ұзақ уақыт ойнағаннан тиімдірек болады. Педагог оқушыны өз қатесін анықтауға, оны түзету жолын таңдауға және орындалған жұмыстың нәтижесін бағалауға үйреткенде, музыкалық білім алушының дербестігі де қалыптаса бастайды. Осылайша техникалық дайындық жай ғана шапшаңдықты немесе күрделі қағыстарды меңгеру құралы емес, музыкалық ойды дәл әрі еркін жеткізуге қызмет ететін шығармашылық негіз ретінде қарастырылады.

Музыкалық тәрбиенің сапасы педагог пен оқушы арасындағы қарым-қатынастың сипатына да тәуелді. Домбыра үйрену барысында бала өз орындауындағы кемшіліктерді жиі байқап, кейде өз қабілетіне күмәндануы немесе басқа оқушылармен салыстырғанда өзін төмен бағалауы мүмкін. Мұндай жағдайда мұғалімнің сөзі мен әрекеті оқушының өнерге деген көзқарасына тікелей ықпал етеді. Қателікті тұлғалық кемшілік ретінде емес, келесі қадамды анықтауға көмектесетін оқу материалы ретінде қабылдау маңызды. Педагог нақты әрі түсінікті кері байланыс беріп, оқушының қандай әрекетті дұрыс орындағанын және нені жетілдіру керектігін ажыратып көрсетуі қажет. «Жақсы орындадың» деген жалпы бағалаумен

шектелмей, дыбыстың тазалығы жақсарғанын, ырғақтың тұрақтанғанын немесе музыкалық фразаның бірізді орындалғанын атап көрсету баланың өз жетістігін нақты түсінуіне көмектеседі. Мұндай бағалау оқушының еңбегін әділ тануға және келесі міндеттерге саналы түрде кірісуіне мүмкіндік береді. Дегенмен педагогикалық қолдау талаптың төмендеуін білдірмейді, өйткені шынайы қолдау оқушыға қолынан келетін міндеттерді ғана емес, белгілі бір күш жұмсауды қажет ететін мақсаттарды да орындауға көмектеседі. Мұғалім әр баланың жетістігін өзіне дейінгі нәтижесімен салыстырып, музыкалық дамудың жеке қарқынын ескергені дұрыс. Ұжымдық сабақтар мен ансамбльдік орындаулар да өзара тыңдау, серіктесінің әрекетін құрметтеу және ортақ нәтижеге жауапкершілікпен қарау қасиеттерін қалыптастырады. Осындай психологиялық тұрғыдан қолайлы ортада оқушы қателесуден қорықпай, жаңа шығармаларды меңгеруге және сахнада өз мүмкіндігін көрсетуге батылырақ қадам жасайды.

Жас күйшінің қалыптасуында сахналық тәжірибе мен шығармашылық белсенділіктің де маңызы ерекше. Концертке қатысу оқушыға дайын шығарманы көпшілік алдында орындау мүмкіндігін беріп қана қоймай, өзінің дайындық деңгейін бағалауға және тыңдаушымен көркемдік байланыс орнатуға үйретеді. Сахнада орындау кезінде жас музыкант шығарманы жеке кабинеттегідей жағдайда емес, эмоциялық толқу, жауапкершілік және назардың шоғырлануы күшейген ортада орындайды. Сондықтан сахналық дағдыны қалыптастыруды тек концерт алдында бірнеше рет репетиция жасаумен шектеуге болмайды. Оқушы сабақ барысында шығарманың басынан аяғына дейін үздіксіз орындалуын, қателескен жағдайда музыкалық ағымды жалғастыруды, аспаптың күйін тексеруді және тыңдаушы алдында өзін ұстауды біртіндеп меңгеруі қажет. Шағын сыныптық орындаулар, дуэттер, ансамбльдер және шығармашылық есептер концерттік тәжірибеге дайындықтың табиғи кезеңдері бола алады. Ансамбльде ойнау барысында оқушы өз партиясын орындаумен бірге басқа орындаушыларды тыңдап, ортақ ырғақ пен музыкалық тепе-теңдікті сақтауға үйренеді. Мұндай тәжірибе оның орындаушылық жауапкершілігін арттырып, музыкалық ұжымның мүшесі ретінде өз орнын түсінуіне ықпал етеді. Шығармашылық қабілетті дамыту үшін оқушыларға күйдің белгілі бір бөлігін сипаттау, әртүрлі орындау үлгілерін салыстыру, өз интерпретациясын түсіндіру немесе шағын музыкалық импровизация жасау сияқты тапсырмалар ұсынуға болады. Мұндай жұмыстар дәстүрлі күйдің мазмұнын бұрмалауға емес, оқушының музыкалық тілге деген саналы қатынасын дамытуға бағытталуы керек. Сахналық тәжірибені жүйелі ұйымдастыру нәтижесінде жас күйші көпшілік алдында орындауға дағдыланып қана қоймай, өз еңбегін бағалауды, тыңдаушы алдындағы жауапкершілікті сезінуді және шығармашылық қызметке саналы көзқараспен қарауды үйренеді.

Қазіргі білім беру кеңістігінде домбыра пәнін оқыту дәстүрлі әдістерді сақтаумен қатар, заманауи технологиялар мен оқыту құралдарын орынды пайдалануды талап етеді. Аудио және бейнежазбалар оқушыға белгілі бір күйдің әртүрлі орындалу үлгілерін тыңдап, олардың арасындағы айырмашылықтарды салыстыруға мүмкіндік береді. Мұғалім оқушының орындауын жазып алып, оны бастапқы үлгімен немесе бұрынғы жазбасымен салыстыру арқылы дыбыс тазалығы, ырғақ тұрақтылығы және музыкалық фразалау жөніндегі өзгерістерді нақты көрсете алады. Мұндай жұмыс оқушының өз орындауын сырт көзбен бағалауына және педагогтің кері байланысын саналы қабылдауына көмектеседі. Цифрлық құралдар ноталық мәтінді көрсетуге, сабақ материалдарын жүйелеуге және үй тапсырмаларының орындалуын бақылауға да қолайлы жағдай жасайды. Алайда технологияны пайдалану сабақтың педагогикалық мақсатын алмастырмауы керек, өйткені музыкалық өнердің негізгі мазмұны тірі дыбысты сезіну, есту, түсіну және орындау әрекеті арқылы ашылады. Жазбадағы орындаушыны тыңдау оқушының өз бетінше ойнау тәжірибесін толықтыра алады, бірақ аспаппен жүйелі жұмыс істеудің орнын баса алмайды. Сонымен бірге интернеттегі материалдарды таңдағанда педагог дереккөздің сенімділігіне, орындаушы туралы мәліметтердің дұрыстығына және музыкалық жазбаның көркемдік сапасына назар аударуы қажет. Әртүрлі орындаушылардың нұсқаларын салыстыру барысында бір ғана

жазбаны өзгермейтін үлгі ретінде ұсынбай, орындаушылық дәстүрдің ерекшеліктерін түсіндіру пайдалы. Оқушының цифрлық ресурстарды саналы пайдалануы музыкалық ақпаратты іздеу, салыстыру және бағалау қабілетін де дамытады. Осы тұрғыдан алғанда заманауи технологиялар домбыра педагогикасының дербес мақсаты емес, ұлттық музыкалық мұраны терең меңгеруге және оқу үдерісінің тиімділігін арттыруға қызмет ететін қосымша мүмкіндік болып табылады.

Жас күйші тәрбиелеудің маңызды нәтижелерінің бірі – оқушының ұлттық мәдениетке деген саналы қатынасының қалыптасуы. Ұлттық тәрбие тек белгілі бір музыкалық шығармаларды жатқа орындаумен немесе дәстүрлі аспапты меңгерумен шектелмеуі керек. Оның мазмұны тарихи мұраға құрметпен қарауды, халық өнерінің көркемдік ерекшеліктерін түсінуді және мәдени құндылықтарды келесі ұрпаққа жеткізу жауапкершілігін сезінуді қамтиды. Домбыра пәні осы қасиеттерді қалыптастыруға қолайлы жағдай жасайды, өйткені сабақ барысында оқушы музыкалық шығармалармен бірге олардың дүниеге келген тарихи ортасы, орындаушылық дәстүрлері және мәдени мағынасы туралы білім алады. Педагог күй өнерінің байлығын таныстыру арқылы оқушыны ұлттық мәдениетті дайын күйінде қабылдаушы ғана емес, оның мәнін түсінуге және сақтауға ұмтылатын белсенді тұлға ретінде тәрбиелеуі қажет. Бұл бағытта мектептегі концерттерді, тақырыптық музыкалық кездесулерді, күй тыңдау сағаттарын және жергілікті өнерпаздармен шығармашылық жүздесулерді ұйымдастырудың тәрбиелік мүмкіндігі мол. Осындай іс-шаралар оқушының музыкалық тәжірибесін кеңейтіп, кәсіби орындаушылардың еңбегін бағалауға және өз өнеріне жауапкершілікпен қарауға үйретеді. Күйшілік дәстүрді оқытуда белгілі бір аймақтың орындаушылық мектебін таныстырумен қатар, қазақ музыкасының басқа дәстүрлерімен байланысын көрсету де маңызды. Бұл тәсіл ұлттық ерекшелікті терең түсінуге мүмкіндік бере отырып, мәдени алуандықты құрметтеу ұстанымын қалыптастырады. Ұлттық құндылықтарды меңгерту оқушыға дайын тұжырымдарды қайталаумен емес, музыканы тыңдау, талдау, орындау және өз әсерін пайымдау арқылы іске асқанда әлдеқайда мазмұнды болады. Нәтижесінде жас күйші өз мәдени мұрасына құрметпен қарайтын, оның көркемдік маңызын түсінетін және ұлттық өнердің дамуына үлес қосуға ынталанатын тұлға ретінде қалыптасады.

Домбыра пәні педагогінің кәсіби құзыреттілігі жас орындаушыны тәрбиелеудің барлық кезеңінде шешуші рөл атқарады. Мұғалімнің өз орындаушылық шеберлігі оқушыға музыкалық үлгі ұсынуға мүмкіндік бергенімен, сапалы оқыту үшін тек жақсы орындаушы болу жеткіліксіз. Педагог әртүрлі оқыту әдістерін меңгеріп, баланың даму ерекшеліктерін түсініп, оқу міндеттерін дұрыс жоспарлап, кері байланысты тиімді ұйымдастыра білуі қажет. Ол музыкалық материалды түсіндіру барысында күрделі теориялық ұғымдарды оқушыға түсінікті тілмен жеткізіп, әрбір тапсырманың нақты мақсатын айқындауы керек. Мұғалімнің кәсіби дамуы жаңа шығармаларды үйренумен, орындаушылық дәстүрлерді зерттеумен, әріптестерінің тәжірибесін талдаумен және өз сабақтарының нәтижесін бағалаумен тығыз байланысты. Сабақтан кейін оқушының қандай дағдыны меңгергенін, қандай қиындыққа кездескенін және келесі сабақта нені жетілдіру керектігін саралау педагогикалық жұмыстың жүйелілігін арттырады. Мұндай талдау мұғалімге бір әдісті барлық жағдайда өзгеріссіз қолданбай, нақты оқушының қажеттілігіне сәйкес оқыту тәсілдерін таңдауға көмектеседі. Оқу жетістігін бағалау да тек шығарманы қатесіз орындауға негізделмеуі тиіс, өйткені музыкалық дамудың құрамына есту қабілеті, ырғақты сезіну, музыкалық сауаттылық, көркемдік түсінік және дербес жұмыс дағдысы кіреді. Осы көрсеткіштерді кешенді қарастыру оқушының дамуындағы нақты өзгерістерді байқауға және оқу жұмысының нәтижесін әділ бағалауға мүмкіндік береді. Педагогтің өз тәжірибесін үнемі жетілдіруі оқыту сапасын арттырып қана қоймай, оқушыға үздіксіз білім алудың және шығармашылық ізденістің үлгісін көрсетеді. Сондықтан жас күйші тәрбиелеудегі мұғалімнің кәсіби міндеті дайын музыкалық білімді жеткізумен аяқталмай, баланың өнерге деген тұрақты қызығушылығын қалыптастыруға және оның болашақтағы шығармашылық дамуына жол ашуға бағытталуы керек.

Қорыта айтқанда, жас күйші тәрбиелеу – музыкалық орындаушылықты, ұлттық мәдени мұраны, тұлғалық дамуды және көркемдік танымды бір арнаға біріктіретін күрделі педагогикалық үдеріс. Оның нәтижесі оқушының белгілі бір күйді қаншалықты жылдам меңгергенімен ғана емес, музыканы түсінуі, өз орындауын саналы бағалауы, шығармашылық ізденіске қатысуы және ұлттық өнерге деген көзқарасының қалыптасуы арқылы анықталады. Бұл мақсатқа жету үшін домбыра пәнінің педагогі дәстүрлі ұстаздық тәжірибені ғылыми негізделген оқыту тәсілдерімен үйлестіріп, оқушының жеке мүмкіндіктеріне сәйкес оқу жұмысын ұйымдастыруы қажет. Музыкалық шығарманы тыңдату, көрсету, талдау, бөлшектеп үйрету және тұтас орындату тәсілдерін бірізді қолдану орындаушылық дағдылардың берік қалыптасуына ықпал етеді. Күйдің тарихы мен көркемдік мазмұнын түсіндіру оқушының музыкалық қабылдауын тереңдетіп, орындаушылық әрекетіне мағыналық бағыт береді. Жүйелі жаттығу, нақты кері байланыс және психологиялық тұрғыдан қолайлы оқу ортасы жас музыканттың өз мүмкіндігіне сенуіне және еңбектенуге тұрақты дағдылануына жағдай жасайды. Сахналық тәжірибе мен ансамбльдік жұмыс оның жауапкершілігін, тыңдау мәдениетін және көпшілік алдында өзін ұстау қабілетін дамытады. Ал заманауи технологияларды мақсатқа сай пайдалану музыкалық материалды салыстыруға, жеке жетістіктерді бақылауға және оқушының дербес жұмысын жетілдіруге мүмкіндік береді. Осы бағыттардың барлығы педагогикалық тұрғыдан жүйелі ұйымдастырылғанда ғана домбыра сабағы техникалық машық қалыптастыратын оқу пәні деңгейінен көтеріліп, ұлттық рухани құндылықтарды саналы меңгертетін шығармашылық тәрбие кеңістігіне айналады. Ендеше жас күйші тәрбиелеудегі басты мұрат – домбыраны еркін меңгерген орындаушыны ғана емес, күйдің тілін түсінетін, ұлттық мәдениетті қадірлейтін, өз еңбегіне жауап беретін және өнерді өмір бойы рухани серік ете алатын тұлғаны қалыптастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Жайымов А., Буркитов С., Ыскаков Б. Школа обучения игре на домбре. – Алматы: Өнер, 1992.
2. Қамза Г. Б. Инструментальная подготовка: учебное пособие. – Алматы, 2012.
3. Қасқабасов С. А. История казахского искусства. – Алматы: Өнер, 2008.
4. Қоңыратбай Т. Музыкальное искусство. – Алматы: Өлке, 2009.
5. Амирхамзин Н. К. Воспитательное значение домбры в образовательных учреждениях // Вестник Костанайского государственного педагогического института. – 2015. – № 1.

Керимбекова Оркен Аскаровна
Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
№2 Ш.Уәлиханов атындағы жалпы білім беретін мектеп
Түркістан облысы, Төлеби ауданы, Ленгер қаласы

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДА ЖОБАЛЫҚ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аннотация. Мақалада жалпы білім беретін мектептерде қазақ әдебиетін оқыту барысында жобалық және зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың педагогикалық маңызы, әдістемелік ерекшеліктері және оқушылардың танымдық белсенділігін дамытудағы мүмкіндіктері қарастырылады. Көркем шығармаларды зерттеу, әдеби кейіпкерлердің образдарын талдау, авторлық идеяны анықтау, тарихи-мәдени контекстті зерделеу және шығармашылық жобалар әзірлеу арқылы оқушылардың сыни ойлау, шығармашылық ізденіс, ақпаратпен жұмыс істеу және өз көзқарасын дәлелдеу дағдыларын қалыптастыру жолдары сипатталады. Сонымен қатар жобалық оқытуды сабақ үдерісіне кіріктіру, оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру, зерттеу нәтижелерін бағалау және ұлттық әдеби мұраны насихаттау мәселелеріне назар аударылады. Ұсынылған әдістемелік бағыттар қазақ әдебиеті пәнінің білімдік, тәрбиелік және дамытушылық әлеуетін арттыруға бағытталған.

Кілт сөздер: қазақ әдебиеті, жобалық оқыту, зерттеу жұмыстары, көркем мәтін, әдеби талдау, сыни ойлау, шығармашылық қабілет, оқырмандық құзыреттілік, ұлттық құндылықтар, зерттеушілік дағдылар.

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының жеке тұлғалық дамуына, дербес ойлауына, шығармашылық қабілетіне және алған білімін тәжірибеде қолдануына ерекше мән беріледі. Осыған байланысты мектептегі қазақ әдебиетін оқыту мазмұны көркем шығармалардың мазмұнын меңгертумен ғана шектелмей, оқушылардың әдеби құбылыстарды терең түсінуіне, өзіндік пікір қалыптастыруына және шығармашылық ізденіске қатысуына бағытталуы қажет. Әдебиет пәні адамның рухани әлемін байытып, ұлттық дүниетанымын қалыптастыруға, адамгершілік қасиеттерін дамытуға және қоғамдағы түрлі құбылыстарды көркемдік тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді. Сондықтан жобалық және зерттеу жұмыстарын оқу үдерісіне енгізу оқушылардың әдеби білімін кеңейтіп қана қоймай, олардың танымдық дербестігін арттырудың тиімді жолдарының бірі болып саналады. Мұндай жұмыстар барысында білім алушылар дайын ақпаратты қабылдаушы рөлінен шығып, сұрақ қоятын, дерек жинайтын, мәтінді талдайтын, тұжырым жасайтын және өз нәтижесін көпшілік алдында қорғайтын белсенді зерттеушіге айналады. Бұл тәсіл оқушының пәнге деген қызығушылығын арттырып, әдеби шығарманы саналы қабылдауына және алған білімін жүйелі қолдануына жағдай жасайды.

Қазақ әдебиеті сабақтарында жобалық оқытуды ұйымдастырудың негізгі мақсаты – оқушылардың көркем мәтінмен өздігінен жұмыс істеу қабілетін жетілдіру, әдеби білімді өмірлік тәжірибемен байланыстыру және зерттеушілік мәдениетін қалыптастыру. Жобалық жұмыс белгілі бір мәселені анықтаудан, мақсат қоюдан, ақпарат жинаудан, оны талдаудан, шығармашылық немесе зерттеу өнімін әзірлеуден және нәтижені ұсынудан тұрады. Мысалы, оқушылар белгілі бір жазушының өмірі мен шығармашылығын зерттеп, оның туындыларындағы негізгі идеяларды анықтай алады немесе әдеби кейіпкерлердің мінез-құлқын салыстырып, олардың әрекеттеріне әсер еткен қоғамдық және психологиялық факторларды талдайды. Сонымен қатар туған өлкенің әдеби мұрасын зерттеу, жергілікті ақын-жазушылар туралы ақпарат жинау, халық ауыз әдебиетінің үлгілерін жүйелеу және көркем шығармалардағы ұлттық құндылықтардың көрінісін анықтау сияқты жобалар ұйымдастыруға болады. Мұндай жұмыстар оқушылардың ізденіс дағдыларын дамытып, әдеби мұраға деген

құрметін арттырады. Жобаның нәтижесі тек презентация немесе баяндама түрінде ғана емес, әдеби карта, электрондық жинақ, подкаст, бейнеролик, көрме, шығармашылық альбом немесе зерттеу есебі түрінде де ұсынылуы мүмкін.

Зерттеу жұмыстарының жобалық оқытудан ерекшелігі – белгілі бір әдеби мәселені жүйелі түрде зерделеуге, зерттеу сұрағына дәлелді жауап іздеуге және қорытындыны нақты деректерге сүйене отырып жасауға басымдық берілуінде. Қазақ әдебиеті пәнінде зерттеу жұмысын ұйымдастыру кезінде мұғалім оқушыға тақырыпты нақтылауға, зерттеу мақсатын анықтауға, негізгі сұрақтарды құрастыруға және қажетті ақпарат көздерін таңдауға көмектесуі тиіс. Мәселен, Абай Құнанбайұлының шығармаларындағы адамгершілік идеяларын зерттеу барысында оқушылар ақынның өлеңдері мен қара сөздерін салыстырып, білім, еңбек, әділет және жауапкершілік ұғымдарының көрінісін талдай алады. Мұндай жұмыста тұжырымдар көркем мәтіннен алынған нақты мысалдармен дәлелденуі керек. Сол сияқты Мұхтар Әуезовтің шығармаларындағы ұлттық болмыс мәселесін немесе Ыбырай Алтынсарин туындыларындағы ағартушылық идеяларды зерттеу оқушылардың әдеби талдау қабілетін жетілдіреді. Зерттеу барысында оқушылар кітапханалық материалдарды, ғылыми мақалаларды, сенімді электрондық ресурстарды және көркем шығармалардың түпнұсқаларын пайдалануды үйренеді. Мұғалім деректердің дұрыстығын тексеруге, пайдаланылған әдебиеттерді дұрыс көрсетуге және дайын ақпаратты көшіріп алудың орнына, оны өздігінен талдап, қорытынды жасауға бағыт беруі қажет.

Жобалық және зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруда мұғалімнің жетекшілік қызметі ерекше маңызға ие. Мұғалім оқушыға барлық дайын жауапты ұсынбай, оның ізденіс бағытын анықтауына және зерттеу үдерісін жоспарлауына көмектесуі керек. Ең алдымен, оқушылардың жас ерекшеліктері мен білім деңгейіне сәйкес келетін тақырып таңдалып, жобаның мақсаты, міндеттері, орындалу мерзімі және күтілетін нәтижесі белгіленеді. Одан кейін қажетті материалдар жинақталып, олардың мазмұны талданады және қорытынды өнім әзірленеді. Мектеп жағдайында жобалық жұмыстарды жеке, жұптық немесе топтық форматта ұйымдастыруға болады. Жеке жұмыс оқушының дербестігін арттырса, топтық жұмыс міндеттерді бөлісуге, бірлесіп шешім қабылдауға және өзара жауапкершілікке үйретеді. Мысалы, әдеби шығармаға арналған топтық жобада бір оқушы автордың өмірбаяны мен тарихи кезеңді зерттесе, екіншісі кейіпкерлер жүйесін талдайды, үшіншісі шығарманың көркемдік ерекшеліктерін анықтайды, ал басқа оқушылар нәтижелерді жүйелеп, қорытынды таныстырылым дайындай алады. Дегенмен әр қатысушының жеке үлесі нақты белгіленуі қажет. Бұл бағалаудың әділдігін қамтамасыз етіп, оқушылардың бірлескен жұмысқа белсенді қатысуына ықпал етеді.

Қазақ әдебиетін оқытуда жобалық және зерттеу жұмыстарын қолдану оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытуға да мүмкіндік береді. Көркем шығарманы талдау кезінде білім алушы кейіпкердің әрекетін жай сипаттап қана қоймай, оның себептерін анықтап, оқиғаға әсер еткен жағдайларды саралап, авторлық ұстанымды түсіндіруге ұмтылады. Мысалы, шығармадағы кейіпкердің белгілі бір шешімін бағалау үшін оқушылар мәтіндегі дәлелдерді анықтап, оның әрекетін тарихи кезеңмен және қоғамдық ортамен байланыстыра алады. Әртүрлі кейіпкерлердің көзқарастарын салыстыру, шығармадағы қарама-қайшылықтарды анықтау және автор көтерген мәселенің қазіргі қоғамдағы маңызын талқылау оқушының пайымдау қабілетін жетілдіреді. Сонымен қатар әдеби зерттеу барысында оқушылар бір мәселе бойынша бірнеше көзқарастың болуы мүмкін екенін түсінеді және өз тұжырымдарын дәлелдер арқылы қорғауға үйренеді. Бұл дағдылар тек әдебиет сабағында ғана емес, басқа пәндерді меңгеру барысында және күнделікті өмірде де маңызды. Өйткені ақпаратты талдау, деректерді салыстыру, негізді қорытынды жасау және өз пікірін мәдениетті түрде жеткізу қазіргі қоғамда қажетті құзыреттер қатарына жатады.

Қазіргі цифрлық білім беру ортасы жобалық және зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың жаңа мүмкіндіктерін қалыптастырады. Электрондық кітапханалар, цифрлық архивтер, аудиокітаптар, бейнематериалдар және онлайн білім беру платформалары

оқушылардың қажетті ақпаратты іздеуіне және зерттеу нәтижелерін әртүрлі форматта ұсынуына мүмкіндік береді. Мысалы, белгілі бір ақынның шығармашылығына арналған электрондық жинақ әзірлеу, әдеби кейіпкерлерге байланысты интерактивті карта құрастыру немесе көркем шығарманың негізгі идеяларын талқылайтын аудиоподкаст дайындау оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытады. Жасанды интеллект құралдарын зерттеу сұрақтарын нақтылау, жоспардың бастапқы нұсқасын әзірлеу немесе мәтіндегі тілдік қателерді анықтау үшін қосымша көмекші құрал ретінде пайдалануға болады. Алайда жасанды интеллект ұсынған ақпарат міндетті түрде тексеріліп, көркем шығарманың түпнұсқасымен және сенімді дереккөздермен салыстырылуы тиіс. Оқушылар дайын мәтінді өз еңбегі ретінде ұсынбай, пайдаланылған ақпарат көздерін көрсетуді және академиялық адалдық талаптарын сақтауды үйренуі қажет. Осылайша цифрлық технологиялар зерттеу жұмысының мазмұнын алмастырмай, оның сапасын арттыруға және нәтижелерін тиімді ұсынуға қызмет етеді.

Жобалық және зерттеу жұмыстарының нәтижелілігін қамтамасыз етуде бағалау жүйесі де маңызды орын алады. Бағалау барысында тек дайын жобаның сыртқы безендірілуі немесе таныстырылым сапасы емес, зерттеу мақсатының нақтылығы, ақпарат көздерінің сенімділігі, көркем мәтінге жасалған талдаудың тереңдігі, тұжырымдардың дәлелділігі және оқушының жеке үлесі ескерілуі қажет. Сонымен қатар жұмысты жоспарлау, уақытты тиімді пайдалану, топ мүшелерімен ынтымақтастық орнату және сұрақтарға негізді жауап беру дағдылары да бағалау өлшемдеріне енгізілуі мүмкін. Мұғалім алдын ала түсіндірілген критерийлер мен дескрипторларды пайдаланып, оқушыларға нақты кері байланыс бергені жөн. Бұл білім алушыларға өз жетістіктерін бағалауға, кемшіліктерін анықтауға және келесі жұмыстарын жетілдіруге мүмкіндік береді. Өзін-өзі бағалау мен өзара бағалауды ұйымдастыру да оқушылардың жауапкершілігін арттырып, өз жұмысына сыни көзқараспен қарауын қалыптастырады.

Қорытындылай келе, қазақ әдебиетін оқытуда жобалық және зерттеу жұмыстарын жүйелі ұйымдастыру оқушылардың әдеби білімін тереңдетуге, шығармашылық әлеуетін ашуға және зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мұндай жұмыстар көркем шығарманы мазмұндаумен шектелмей, оның идеялық-көркемдік ерекшеліктерін түсінуге, әдеби мұраны тарихи және мәдени тұрғыдан бағалауға, ақпаратпен дербес жұмыс істеуге және өз пікірін дәлелді жеткізуге бағытталады. Жобалық оқыту оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырып, бірлесіп әрекет ету, мәселені шешу және нәтижені көпшілік алдында қорғау қабілеттерін дамытады. Бұл үдерісте мұғалімнің әдістемелік шеберлігі, нақты жоспарлау, тиімді бағалау және оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру шешуші мәнге ие. Демек, қазақ әдебиеті сабақтарында жобалық және зерттеу жұмыстарын мақсатты түрде қолдану ұлттық әдеби мұраны терең меңгерген, сыни ойлайтын, ізденімпаз және шығармашыл тұлға қалыптастырудың маңызды педагогикалық жолы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – 2007 жылғы 27 шілде, № 319-III.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Қазақ әдебиеті пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы. – Қолданыстағы редакция.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.
4. Dewey J. *Experience and Education*. – New York: Macmillan, 1938.
5. Krajcik J. S., Blumenfeld P. C. Project-Based Learning // *The Cambridge Handbook of the Learning Sciences*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
6. UNESCO. *Guidance for Generative AI in Education and Research*. – Paris: UNESCO, 2023.

Кадырбаева Нагима Беиловна
Тәрбиеші
"Сарқан қаласының облыстық №3 арнайы-мектеп интернаты" КММ
Жетісу облысы, Сарқан қаласы

ТӘРБИЕ САҒАТТАРЫ АРҚЫЛЫ ЕРЕКШЕ БАЛАЛАРДЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қарым-қатынас дағдыларын тәрбие сағаттары арқылы дамытудың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Қарым-қатынас дағдылары баланың әлеуметтік ортаға бейімделуіне, өз ойын білдіруіне, эмоцияларын реттеуіне, құрдастарымен бірлескен әрекетке қатысуына және күнделікті өмірде дербестігінің қалыптасуына ықпал ететін маңызды фактор ретінде сипатталады. Арнайы мектеп-интернат жағдайында тәрбие сағаттарын ұйымдастырудың ерекшеліктері, жеке тәсілді қолдану, жағдаяттық тапсырмалар, рөлдік ойындар, көрнекі құралдар және топтық жұмыстардың тәрбиелік мүмкіндіктері талданады. Сонымен қатар қарым-қатынас дағдыларының қалыптасуын бақылауға арналған өлшемдер мен педагогикалық жұмыстың кезеңдері ұсынылады. Мақаланың практикалық маңызы – ұсынылған әдістерді тәрбиешілердің балалардың жеке мүмкіндіктеріне қарай бейімдеп қолдана алуында.

Түйін сөздер: ерекше білім беру қажеттіліктері, арнайы мектеп-интернат, қарым-қатынас дағдылары, тәрбие сағаты, әлеуметтік бейімделу, әлеуметтік өзара әрекет, эмоциялық сауаттылық, педагогикалық қолдау, жеке тәсіл.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде баланың білім алуымен қатар, оның тұлғалық дамуына, әлеуметтік ортаға бейімделуіне және өзге адамдармен қарым-қатынас орната алуына ерекше мән беріледі. Себебі адамның күнделікті өмірдегі табысты әрекеті тек белгілі бір білім мен дағдыны меңгеруіне ғана емес, сонымен бірге өз ойын жеткізуіне, айналасындағыларды түсінуіне, ортақ ережелерді сақтай алуына және түрлі әлеуметтік жағдаяттарда шешім қабылдауына да байланысты.

Қарым-қатынас жасау қабілеті бала өмірінің барлық саласында көрініс табады. Ол сабақ үстінде мұғалімнің нұсқауын түсінуінен, үзілісте құрдастарымен тіл табысуынан, асханада кезек күтуінен, көмек қажет болғанда өтініш білдіруінен және келіспеушілік туындаған кезде өз ойын жеткізуінен байқалады. Сондықтан қарым-қатынас дағдыларын дамыту білім беру үдерісінің қосымша бөлігі емес, баланың әлеуметтік және тұлғалық қалыптасуымен тығыз байланысты бағыт болып саналады.

Бұл мәселе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды тәрбиелеуде айрықша маңызға ие. Мұндай балалардың сөйлеу мүмкіндіктері, ақпаратты қабылдау жылдамдығы, әлеуметтік жағдайларды түсінуі және өз эмоцияларын білдіру тәсілдері әртүрлі болуы мүмкін. Бір бала өз ойын толық сөйлеммен жеткізсе, екіншісі қысқа сөздермен немесе ым-ишарамен жауап береді. Кейбір балаларға өздігінен әңгіме бастау, басқа адамның сөзін түсіну, кезек күту немесе келіспеушілікті бейбіт жолмен шешу үшін арнайы педагогикалық қолдау қажет.

Осы ерекшеліктерді ескере отырып, арнайы мектеп-интернаттағы тәрбие жұмысын балалардың күнделікті өмірде кездесетін нақты қажеттіліктерімен байланыстыру маңызды. Мысалы, «әдептілік» ұғымын түсіндірумен шектелмей, баланың амандасуына, өтініш білдіруіне, алғыс айтуына және өзгенің жеке шекарасын құрметтеуіне мүмкіндік жасау керек. Сонда тәрбие сағатында меңгерілген дағдылар баланың нақты өмірлік тәжірибесімен ұштасады.

Тәрбие сағаттары – осындай дағдыларды қалыптастыруға қолайлы педагогикалық орта. Олардың мазмұны дұрыс ұйымдастырылған жағдайда бала қарым-қатынас ережелерін тыңдап қана қоймай, оларды тәжірибе жүзінде қолдануға, өзінің әрекетін бағалауға және басқа адамдармен бірлесіп жұмыс істеуге үйренеді.

Осыған байланысты ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қарым-қатынас дағдыларын дамытуда тәрбие сағаттарының мазмұнын, әдістерін және нәтижесін бағалау жолдарын ғылыми-әдістемелік тұрғыдан қарастыру өзекті болып табылады.

1. Зерттеу мәселесінің теориялық негіздері

Қарым-қатынас дағдылары ұғымы адамның басқа адамдармен өзара әрекеттесу барысында қолданатын әрекеттері мен тәсілдерінің жиынтығын білдіреді. Оған өз ойын жеткізу, әңгімелесушіні тыңдау, сұрақ қою, өтініш білдіру, жауап беру, эмоцияны білдіру, келісу немесе келіспеу, көмек сұрау және ортақ міндеттерді орындау сияқты әрекеттер жатады.

Қарым-қатынасты тек ауызша сөйлеумен байланыстыру дұрыс емес. Адамдар бір-бірімен сөз, ым-ишара, мимика, жазу, сурет және басқа да коммуникация құралдары арқылы байланыс орната алады. Сондықтан баланың қарым-қатынас дағдысын бағалағанда оның сөздік қоры мен сөйлеу жылдамдығына ғана назар аудармай, ақпаратты жеткізудің өзіне қолайлы тәсілдерін де ескерген жөн.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс барысында қарым-қатынас дағдыларын бірнеше өзара байланысты бағыт бойынша қарастыруға болады.

Бірінші бағыт – коммуникативтік әрекетті бастау және жалғастыру. Бұл баланың амандасуы, әңгімеге қосылуы, сұрақ қоюы, жауап беруі және өз қажеттілігін білдіруі арқылы көрінеді. Кейбір балалар қарым-қатынасты өздігінен бастаса, басқаларына педагогтің сұрағы, көрнекі белгісі немесе әрекеттің үлгісі қажет болуы мүмкін.

Екінші бағыт – әлеуметтік ережелерді түсіну және қолдану. Оған кезек күту, басқа адамның сөзін бөлмеу, ортақ заттарды келісіммен пайдалану, жеке шекараны сақтау және топтағы тәртіпті ұстану жатады. Бұл дағдылар баланың ұжымдық өмірге қатысуын жеңілдетеді.

Үшінші бағыт – эмоциялық қарым-қатынас. Бала өзінің көңіл күйін ажыратып, оны қолайлы тәсілмен білдіруге, басқа адамның эмоциясын байқауға және туындаған қиындықты қауіпсіз жолмен шешуге үйренеді. Мысалы, ойыншықты кезекпен пайдалану кезінде келіспеушілік пайда болса, бала ренішін агрессиясыз білдіріп, көмек сұрауға дағдылана алады.

Төртінші бағыт – бірлескен әрекет. Бұл ортақ тапсырма орындау, міндеттерді бөлісу, серіктесін күту, көмек ұсыну және қабылдау арқылы дамиды. Топтық жұмыс барысында бала өзінің ғана емес, басқа балалардың да қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескеруге жаттығады.

Аталған бағыттар бір-бірінен бөлек қалыптаспайды. Мысалы, ортақ ойынға қатысу үшін бала өтініш білдіруді, кезек күтуді, эмоциясын реттеуді және басқа балалардың әрекетін түсінуді қатар қолдануы мүмкін. Сондықтан тәрбие сағаттарын жоспарлағанда бірнеше дағдыны өзара байланысты түрде дамытуға мүмкіндік берген дұрыс.

Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы нормативтік құжаттарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау, олардың білім алуына қажетті жағдайлар жасау және әлеуметтенуіне ықпал ету мәселелері қарастырылған [1; 2]. Бұл талаптар арнайы мектеп-интернаттағы тәрбие жұмысын ұйымдастыруда да маңызды бағдар бола алады.

2. Арнайы мектеп-интернат жағдайындағы қарым-қатынас дағдыларын дамытудың ерекшеліктері

Арнайы мектеп-интернаттағы тәрбиелік орта баланың оқу уақытынан тыс кезеңдегі қарым-қатынас тәжірибесін де қамтиды. Балалар сабақ барысында ғана емес, асханада, жатын бөлмеде, серуен кезінде, үйірмелерде және ортақ іс-шараларда да әлеуметтік әрекетке қатысады. Осы тұрғыдан алғанда, тәрбие сағаты – күнделікті өмірде кездесетін жағдайларды алдын ала үйретуге және оларды қауіпсіз ортада жаттықтыруға мүмкіндік беретін құрал.

Мұндай жұмысты ұйымдастыруда ең алдымен баланың жеке ерекшеліктері ескерілуі керек. Бір топтағы балалардың қарым-қатынас деңгейі бірдей болмауы мүмкін. Бір балаға қысқа нұсқау жеткілікті болса, екіншісіне әрекетті бірнеше кезеңге бөліп түсіндіру қажет. Кейбір балалар суретке немесе нақты затқа сүйеніп жақсы түсінеді, ал басқалары ауызша түсіндіру арқылы тапсырманы орындай алады.

Осыған байланысты тәрбие сағатында барлығына бірдей жауап беру формасын міндеттеу тиімсіз болуы мүмкін. Мысалы, «Сен қандай көмек көрсете аласың?» деген сұраққа бір бала ауызша жауап береді, екіншісі ұсынылған суреттердің бірін таңдайды, үшіншісі қажетті әрекетті көрсетеді. Егер әрқайсысы тапсырманың мақсатына сай қарым-қатынасқа қатысса, олардың жауап беру тәсілдерінің әртүрлі болуы педагогикалық жұмыстың сәтсіздігін білдірмейді.

Тәрбие сағаттарының мазмұны балаларға түсінікті әрі нақты болуы қажет. «Бір-біріңді сыйлаңдар» деген жалпы талапты нақты әрекеттер арқылы ашуға болады: әңгімелесушіні тыңдау, рұқсат сұрау, ортақ затты келісіммен пайдалану, басқа баланың «жоқ» деген жауабын қабылдау. Осындай нақты мысалдар арқылы бала абстрактілі ұғымды күнделікті тәжірибемен байланыстырады.

Тағы бір маңызды ерекшелік – педагогикалық қолдаудың мөлшерін дұрыс таңдау. Егер тәрбиеші әр тапсырманы баланың орнына орындап, барлық жауапты өзі айтса, баланың дербес әрекет ету мүмкіндігі шектеледі. Керісінше, баладан қажетті қолдаусыз күрделі әрекетті орындауды талап ету де қиындық тудыруы мүмкін. Сондықтан педагог қажет кезде нұсқау беріп, көрнекі белгі ұсынып немесе әрекетті көрсетіп, кейін қолдауды біртіндеп азайтуға тырысуы керек.

Қарым-қатынас дағдыларын дамыту кезінде баланың эмоциялық қауіпсіздігі де ескеріледі. Баланы көпшілік алдында қателігі үшін сынау, басқа балалармен салыстыру немесе жауап беруге мәжбүрлеу оның белсенділігін төмендетуі мүмкін. Оның орнына педагог баланың әрекетке қатысуын қолдап, нақты жетістігін атап көрсеткені жөн.

Мысалы, «Сен бүгін досыңнан көмек сұрадың», «Сен кезегіңді күттің», «Өзіңе не қажет екенін көрсеттің» деген кері байланыс баланың қандай әрекетті дұрыс орындағанын түсінуіне көмектеседі. Бұл тәсіл баланың өз мүмкіндігіне сенуін қолдауға және қарым-қатынасқа қатысуға ынтасын арттыруға бағытталған.

3. Тәрбие сағаттары арқылы қарым-қатынас дағдыларын дамытудың әдістемелік жолдары

Тәрбие сағаттарының тиімділігі қолданылатын әдістердің әртүрлілігімен ғана емес, олардың нақты мақсатқа сәйкестігімен де анықталады. Әр сабақта қандай дағдыны дамыту көзделетіні алдын ала белгіленсе, тәрбиеші тапсырмаларды соған сәйкес таңдай алады.

3.1. Жағдаяттық тапсырмалар әдісі

Жағдаяттық тапсырмалар балаларға күнделікті өмірде кездесетін мәселелерді талдауға және оларды шешудің қолайлы жолдарын таңдауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс әсіресе әлеуметтік ережелерді түсіндіруде және келіспеушіліктерді шешу жолдарын үйретуде пайдалы.

Мысалы, тәрбиеші мынадай жағдаят ұсынады: «Сен сурет салғың келеді, бірақ қажетті қарындаш басқа балада. Не істейсің?» Балаларға бірнеше әрекет ұсынылады: қарындашты тартып алу, кезегін күту, рұқсат сұрау немесе басқа қарындаш таңдау. Балалар ұсынылған нұсқаларды талқылап, өздеріне түсінікті жауапты таңдайды.

Тәрбиеші дұрыс жауапты жай ғана жариялаумен шектелмей, оның себебін түсіндіреді. Рұқсат сұрау басқа баланың құқығын құрметтеуге көмектесетінін, ал кезек күту ортақ заттарды әділ пайдалануға мүмкіндік беретінін нақты мысалдар арқылы көрсетеді.

3.2. Рөлдік ойындар

Рөлдік ойындар баланың әлеуметтік жағдаяттағы әрекеттерді алдын ала байқап көруіне жағдай жасайды. «Қонақ күту», «Дүкенде», «Досыма көмектесемін», «Кезек күтемін» сияқты тақырыптар арқылы балалар амандасу, өтініш білдіру, алғыс айту және көмек ұсыну тәсілдерін жаттықтыра алады.

Мысалы, «Дүкенде» ойынында бір бала сатушы, екіншісі сатып алушы рөлін орындайды. Сатып алушы қажетті затты сұрайды, сатушы жауап береді, соңында бала алғыс айтуға жаттығады. Сөйлеу мүмкіндігі шектеулі балалар суретті карточкалар немесе дайын сөз тіркестері арқылы қатыса алады.

Рөлдік ойынның мақсаты – балалардың мінсіз диалог құруы емес, қарым-қатынас әрекетіне қатысуы және үйренген тәсілді қолдануы. Сондықтан ойын барысындағы жауаптар баланың мүмкіндігіне қарай қабылданады.

3.3. Көрнекі және баламалы коммуникация құралдары

Көрнекі материалдар балаларға әрекеттің ретін түсінуге, ережені есте сақтауға және өз қажеттілігін білдіруге көмектеседі. Мысалы, «тыңдаймын», «кезегімді күтемін», «көмек керек», «демалғым келеді» деген белгілерді тәрбие сағаттарында қолдануға болады.

Кейбір балалар үшін суреттер немесе таңбалар қарым-қатынасқа қатысудың қолайлы тәсілі болуы мүмкін. Мұндай құралдарды қолдану баланың ауызша сөйлеуін жоққа шығармайды, керісінше, өз ойын жеткізу мүмкіндігін кеңейтеді. Құралды таңдағанда баланың жеке ерекшелігі мен мамандардың ұсынымдарын ескерген дұрыс.

3.4. Жұптық және топтық жұмыс

Бірлескен тапсырмалар балалардың өзара әрекеттесуіне мүмкіндік береді. Мысалы, екі бала бірге сурет құрастырады немесе ортақ бұйым жасайды. Әр балаға қолынан келетін міндет беріледі. Бірі бөлшектерді таңдайды, екіншісі оларды орналастырады, кейін балалар рөлдерін ауыстырады.

Топтық жұмыста педагог тек дайын нәтижеге назар аудармауы керек. Балалардың бір-бірінен көмек сұрауы, кезек күтуі, ортақ шешім қабылдауы және тапсырманы бірге аяқтауы да маңызды көрсеткіштер болып табылады.

3.5. Эмоцияларды тану және білдіру

Эмоциялық сауаттылық қарым-қатынас дағдыларымен тығыз байланысты. Өзінің не сезініп тұрғанын түсінген бала қажеттілігін білдіруге және қиын жағдайдан шығудың қолайлы жолын іздеуге үйренеді.

Тәрбие сағатында қуаныш, реніш, қорқыныш, таңдану сияқты эмоцияларды бейнелейтін карточкалар пайдаланылуы мүмкін. Балалар суреттегі көңіл күйді анықтап, оның қандай жағдайда пайда болуы ықтимал екенін талқылайды.

Кейін нақты жағдаяттар ұсынылады: «Досың сені ойынға шақырды», «Сенің кезегіңді басқа бала алып қойды», «Тапсырманы орындау қиын болды». Балалар қандай сезім пайда болуы мүмкін екенін анықтап, оны жеткізудің қолайлы тәсілдерін таңдайды.

Бұл жерде баланың барлық эмоциясын міндетті түрде сөзбен айтуын талап етпеген жөн. Кей жағдайда сурет таңдау, белгі көрсету немесе тынышталуға уақыт сұрау да қолайлы қарым-қатынас әрекеті болып саналады.

4. Қарым-қатынас дағдыларын дамытуға арналған тәрбие сағатының үлгісі

Тақырыбы: «Біз бір-бірімізді тыңдаймыз».

Мақсаты: балалардың әңгімелесушіні тыңдау, өз кезегін күту, өтініш білдіру және құрдастарымен бірлесіп әрекет ету дағдыларын дамыту.

Міндеттері:

- амандасу және әңгімеге қатысу дағдыларын бекіту;
- өз ойын сөзбен немесе баламалы коммуникация құралдарымен жеткізуге жағдай жасау;
- кезек күту және өзгенің әрекетіне құрметпен қарау дағдыларын жаттықтыру;
- жұптық тапсырма арқылы бірлескен әрекет тәжірибесін қалыптастыру.

Қажетті құралдар: көңіл күй карточкалары, заттар немесе олардың суреттері, кезек ретін көрсететін белгі, мадақтау карточкалары.

Сабақтың барысы

1-кезең. Ұйымдастыру және эмоциялық дайындық. Тәрбиеші балалармен амандасып, әрқайсысына өз көңіл күйін білдіру мүмкіндігін береді. Бала өз сезімін сөзбен айтуы немесе ұсынылған карточкалардың бірін таңдауы мүмкін. Тәрбиеші жауаптарды бағаламай, балалардың қатысуына қолдау көрсетеді.

2-кезең. «Тыңдай білеміз» тапсырмасы. Тәрбиеші қысқа ереже ұсынады: бір бала сөйлегенде, екіншісі тыңдайды; жауап бергісі келген бала өз кезегін күтеді; әркімнің пікіріне құрметпен қараймыз. Ереже сурет немесе белгі арқылы көрсетіледі.

3-кезең. «Менің таңдауым» жаттығуы. Балаларға бірнеше сурет ұсынылады. Әр бала өзіне ұнайтын затты немесе әрекетті таңдап, оны басқа балаларға көрсетеді. Мүмкіндігіне қарай таңдауын қысқа сөйлеммен түсіндіреді. Тәрбиеші баланың жауабын толықтырып айтуға көмектесуі мүмкін, бірақ оның орнына жауап бермеуге тырысады.

4-кезең. Жұптық тапсырма. Екі бала ортақ сурет құрастырады. Біреуі қажетті бөлшекті таңдайды, екіншісі оны орналастырады. Тәрбиеші балалардың бір-бірін күтуіне, қажетті жағдайда өтініш білдіруіне және көмек сұрауына назар аударады.

5-кезең. Қорытынды. Балалар «Бүгін мен не үйрендім?» деген сұраққа жауап береді немесе суретті белгілер арқылы таңдау жасайды. Тәрбиеші нақты әрекеттерді атап, балалардың қатысуын мадақтайды.

Күтілетін педагогикалық нәтиже: балалардың тыңдау, кезек күту, таңдауын білдіру және ортақ тапсырмаға қатысу дағдыларын жаттықтыруға жағдай жасалады. Нәтиженің деңгейі әр баланың жеке мүмкіндігіне қарай бағаланады; бір сабақтан кейін барлық дағды толық қалыптасады деп күтуге болмайды.

5. Тәрбие жұмысының жүйелілігі және педагогикалық қолдау

Қарым-қатынас дағдыларын дамыту бір реттік іс-шарамен шектелмеуі керек. Бала белгілі бір әрекетті тәрбие сағатында орындағанымен, оны басқа ортада өздігінен қолдану үшін қайталау мен қолдау қажет болуы мүмкін. Сондықтан тәрбиеші жоспарланған дағдыларды күнделікті өмірдегі жағдайлармен байланыстыруы тиіс.

Мысалы, тәрбие сағатында «көмек сұрау» дағдысы пысықталса, оны асханада, оқу тапсырмасын орындауда немесе бөлмедегі ортақ міндеттер кезінде қолдануға мүмкіндік беріледі. Егер бала қажетті затты өзі ала алмаса, тәрбиеші оның орнына бірден әрекет етпей, алдымен көмек сұрауға немесе белгі көрсетуге жағдай жасайды.

Жүйелі жұмысты бірнеше кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең – бастапқы бақылау. Тәрбиеші баланың күнделікті қарым-қатынасын бақылайды: амандасуы, өтініш білдіруі, өзгені тыңдауы, кезек күтуі және көмек сұрауы. Бұл бақылау медициналық немесе психологиялық диагноз қою үшін емес, педагогикалық жұмыстың бағытын анықтау үшін жүргізіледі.

Екінші кезең – мақсат қою. Бақылау нәтижесіне сүйене отырып, белгілі бір уақыт аралығында дамытуға қажетті бір-екі дағды таңдалады. Мысалы, өздігінен амандасу, көмек сұрау немесе ортақ затты рұқсатпен пайдалану.

Үшінші кезең – дағдыны жаттықтыру. Тәрбие сағаттарында рөлдік ойындар, көрнекі құралдар, жағдаяттық тапсырмалар және жұптық жұмыстар қолданылады. Тапсырмалар баланың мүмкіндігіне сай жеңілден күрделіге қарай ұсынылады.

Төртінші кезең – күнделікті өмірде қолдану. Үйренген әрекеттер сыныпта, асханада, серуенде және басқа ортақ жағдайларда бекітіледі. Бұл кезең баланың дағдыны нақты өмірде қолдану мүмкіндігін бақылауға көмектеседі.

Бесінші кезең – нәтижені талдау. Тәрбиеші бастапқы бақылаумен салыстырып, баланың қандай әрекеттерді өздігінен орындай бастағанын және қай кезде қолдау қажет екенін анықтайды. Осыған қарай келесі жұмыс жоспары нақтыланады.

Мұндай жүйелілік тәрбиешінің жұмысын мақсатты ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге педагог баланың жетістігін тек сандық көрсеткішпен өлшемей, әрекеттің сапасына, дербестігіне және әртүрлі ортада қолданылуына назар аударуы қажет.

6. Қарым-қатынас дағдыларының қалыптасуын бағалау

Тәрбие жұмысының нәтижесін бағалау үшін нақты бақылау көрсеткіштерін қолдануға болады. Бұл көрсеткіштер баланың басқа балалардан қаншалықты озық екенін анықтау үшін емес, өзінің бастапқы деңгейімен салыстырғандағы өзгерістерін байқау үшін қажет.

Төмендегі кестені тәрбиеші күнделікті бақылау кезінде бейімдеп пайдалана алады.

Дағды	Бақылау көрсеткіші	Педагогикалық қолдау
Амандасу және қоштасу	Өздігінен амандасады немесе еске салудан кейін орындайды	Сөз үлгісі, сурет белгісі, тұрақты қайталау
Өтініш білдіру	Қажеттілігін сөзбен, ыммен немесе суретпен жеткізеді	Дайын сөз тіркесі, таңдау карточкасы
Кезек күту	Қысқа уақыт өз кезегін күтеді	Кезек белгісі, уақытты көрнекі көрсету
Өз эмоциясын білдіру	Көңіл күйін қолайлы тәсілмен жеткізеді	Эмоция карточкалары, тыныштандыруға мүмкіндік
Көмек сұрау	Қажет кезде ересекке немесе құрдасына жүгінеді	Үлгі көрсету, өтінішті жаттықтыру
Топтық жұмыс	Ортақ тапсырмаға қатысып, өз міндетін орындайды	Міндетті бөлісу, қысқа нұсқау, жеке қолдау

Бақылау кезінде үш түрлі деңгейді шартты түрде белгілеуге болады: дағдыны өздігінен орындайды; еске салу немесе көрнекі қолдау арқылы орындайды; әзірге тұрақты қолдауды қажет етеді. Бұл жіктеу ресми диагностикалық шкала емес, тәрбиешінің жұмысын жоспарлауға арналған практикалық құрал ретінде қарастырылуы керек.

Бағалау барысында баланың шаршауы, қоршаған ортаның шулы болуы, тапсырманың күрделілігі және эмоциялық жағдайы ескеріледі. Бір рет орындалмаған әрекет дағдының мүлде қалыптаспағанын білдірмейді. Сондықтан қорытындыны әртүрлі күндерде және бірнеше жағдайда жүргізілген бақылауға сүйеніп жасаған дұрыс.

Нәтижені талдау кезінде мынадай сұрақтарға жауап іздеуге болады: бала қандай әрекетті өздігінен орындай бастады? Қай жағдайда көмек сұрауы жеңілдеді? Қандай көрнекі құрал оған тиімді болды? Құрдастарымен бірлескен әрекетке қатысуында қандай өзгеріс байқалды? Осындай талдау келесі тәрбие сағаттарының мазмұнын нақтылауға мүмкіндік береді.

7. Отбасымен және мектеп мамандарымен ынтымақтастық

Баланың қарым-қатынас дағдылары мектептегі тәрбие сағаттарында ғана қалыптаспайды. Отбасындағы қарым-қатынас, күнделікті тұрмыс жағдайлары және баланың жақын адамдарымен өзара әрекеті де маңызды рөл атқарады. Сондықтан тәрбиеші мен ата-ана арасындағы байланыс баланың меңгерген дағдыларын әртүрлі ортада қолдануына көмектеседі.

Мысалы, мектепте бала «көмек сұраймын» деген сөз тіркесін немесе белгісін қолдануға үйренсе, оны үйде де пайдалануға мүмкіндік берілуі мүмкін. Бұл үшін ата-анамен баланың қажеттіліктері, тиімді тәсілдері және қолдау көрсету жолдары талқыланады. Мұндай әңгімеде баланың қиындықтарын ғана емес, оның жетістіктері мен қызығушылықтарын да атап өту маңызды.

Қажет болған жағдайда тәрбиеші педагог-психологпен, арнайы педагогпен, логопедпен және басқа мамандармен бірлесіп әрекет етеді. Мектептегі психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің міндеттеріне білім алушылардың қиындықтарын анықтау, олардың ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау, педагогтер мен отбасына консультациялық-әдістемелік көмек көрсету және әлеуметтік-психологиялық жағдай жасау кіреді [1].

Осы талаптарды ескере отырып, тәрбиеші баланың қарым-қатынасындағы қиындықтарды жалғыз өзі шешуге тырыспай, мамандардың ұсынымдарын тәрбие жұмысына кіріктіре алады. Бұл тәсіл қолдау әрекеттерінің өзара үйлесуіне және балаға түсінікті, тұрақты талаптар ұсынуға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қарым-қатынас дағдыларын дамыту – арнайы мектеп-интернаттағы тәрбие жұмысының маңызды бағыттарының бірі. Бұл жұмыс баланың өз ойын жеткізуіне, өзгені тыңдауына, эмоцияларын білдіруіне, көмек сұрауына және бірлескен әрекетке қатысуына жағдай жасайды.

Тәрбие сағаттарының мазмұны баланың күнделікті өмірдегі қажеттіліктерімен байланысты болғанда, меңгерілген дағдыларды тәжірибеде қолдану мүмкіндігі артады. Жағдаяттық тапсырмалар, рөлдік ойындар, көрнекі құралдар, эмоция карточкалары және топтық жұмыстар балаларға әлеуметтік әрекеттерді қауіпсіз ортада жаттықтыруға мүмкіндік береді. Алайда әдісті таңдағанда баланың жасын, даму ерекшелігін, қарым-қатынас тәсілін және жеке қолдау қажеттілігін ескеру қажет.

Қарым-қатынас дағдылары бір сабақта толық қалыптаспайды. Олар жүйелі қайталау, күнделікті өмірде қолдану, педагогтің сабырлы қолдауы және мектеп пен отбасының ынтымақтастығы арқылы дамиды. Сондықтан тәрбиеші баланың әрбір шағын жетістігін байқап, оның дербес әрекет ету мүмкіндігін біртіндеп кеңейтуі керек.

Тәрбие сағатының тиімділігі өткізілген іс-шараның әсерлілігімен ғана емес, баланың кейінгі күнделікті өмірде қандай әрекетті өздігінен орындай алатынымен бағалануы тиіс. Баланың амандасуы, өтініш білдіруі, өзгенің кезегін күтуі немесе өз сезімін қолайлы тәсілмен жеткізуі – оның әлеуметтік тәжірибесіндегі маңызды өзгерістер. Осындай жетістіктерді жүйелі қолдау арқылы арнайы мектеп-интернаттағы тәрбие жұмысы баланың әлеуметтенуіне, өзіне деген сенімінің нығаюына және қоғамдағы өзара әрекетке белсенді қатысуына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 29 сәуірдегі №92 бұйрығы. Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2025 жылғы 30 сәуірде №36047 болып тіркелген. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs /V2500036047

2. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III «Білім туралы» Заңы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет». URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_

3. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі №343 «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Заңы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет». URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000343_

Утенова Айгерім Өмірзаққызы
Бастауыш сынып мұғалімі, педагог-модератор
№16 Ш.Уәлиханов атындағы жалпы білім беретін мектебі
Түркістан облысы, Төлеби ауданы

ДЕБАТ ЭЛЕМЕНТТЕРІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӨЗ ОЙЫН ДӘЛЕЛДЕП АЙТУ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының өз ойын жүйелі жеткізу, пікірін дәлелдеу және өзге адамның көзқарасын құрметтеу дағдыларын қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Оқу үдерісінде дебат элементтерін қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері, оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес пікірталас ұйымдастыру жолдары мен тиімді әдістері талданады. Сонымен қатар оқушының пікірін негіздеуіне, дәлел мен мысал келтіруіне, қарсы пікірді тыңдап, оған әдепті түрде жауап беруіне бағытталған тапсырмалар ұсынылады. Дебат элементтерін жүйелі қолдану білім алушылардың тілдік белсенділігін арттыруға, сыни ойлауын дамытуға және оқу үдерісіне саналы қатысуына жағдай жасайтын әдістемелік құрал ретінде сипатталады.

Кілт сөздер: бастауыш сынып, дебат элементтері, дәлелді сөйлеу, коммуникативтік дағды, сыни ойлау, пікірталас, аргумент, сөйлеу мәдениеті, оқушы белсенділігі.

Кіріспе

Қазіргі білім беру үдерісінде оқушының оқу материалын меңгеруімен қатар, алған білімін өмірлік жағдаяттарда қолдана білуі, өз көзқарасын білдіруі және пікірін нақты дәлелдер арқылы негіздеуі маңызды. Бастауыш мектеп кезеңі осы дағдылардың қалыптасуына негіз болатын ерекше уақыт болып саналады. Себебі бұл жаста балалардың сөздік қоры, байланыстырып сөйлеуі, өз ойын жоспарлауы, қарым-қатынасқа түсуі және айналасындағы құбылыстарға қатысты жеке көзқарасы біртіндеп дамиды.

Бастауыш сынып мұғалімінің тәжірибесінде оқушының сұраққа дұрыс жауап бергенімен, жауабының себебін түсіндіруге қиналуы, өз пікірін қысқа қайыруы немесе сыныптастарының көзқарасына сүйеніп жауап беруі кездеседі. Мұндай жағдайлар баланың білімінің жеткіліксіздігін ғана емес, ойын дәлелмен жеткізуге қажетті тілдік құралдар мен тәжірибенің әлі де қалыптасу үстінде екенін көрсетеді. Сондықтан оқушыға дайын жауапты меңгертумен шектелмей, оны ойлануға, салыстыруға, сұрақ қоюға және өз тұжырымын негіздеуге үйрету қажет.

Қазақстан Республикасының бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты білім беру мазмұны мен күтілетін нәтижелерге қойылатын талаптарды айқындайды. Осы нормативтік негіз аясында оқушының тілдік қарым-қатынасын,

функционалдық сауаттылығын және білімді қолдану қабілетін дамытуға бағытталған оқыту әдістерін пайдалану өзекті болып табылады [1].

Осы тұрғыдан алғанда, дебат элементтерін бастауыш сынып сабақтарына енгізу оқушылардың өз ойын дәлелдеп айту дағдысын дамытуға мүмкіндік береді. Мұнда дебат жоғары сыныптардағы күрделі ережелері бар ресми жарыс түрінде емес, балалардың жас ерекшелігіне сай ұйымдастырылған шағын пікір алмасу, дәлел келтіру, салыстыру және ортақ шешім қабылдау әрекеті ретінде қарастырылады.

Мақаланың мақсаты – дебат элементтерін қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының өз пікірін дәлелдеп айту дағдысын қалыптастырудың педагогикалық мүмкіндіктерін негіздеу және мұғалім тәжірибесінде пайдалануға болатын әдістемелік тәсілдерді ұсыну.

Негізгі бөлім

Дәлелді сөйлеу дағдысының педагогикалық мәні

Дәлелді сөйлеу – адамның белгілі бір мәселе бойынша өз көзқарасын түсінікті жеткізіп, оның себебін түсіндіруі және пікірін нақты мысалдармен немесе орынды деректермен негіздей алуы. Бұл дағды тек ауызша сөйлеумен шектелмейді. Оның құрамына ойды жоспарлау, мәселені түсіну, қажетті ақпаратты іріктеу, себеп-салдарлық байланысты анықтау, тыңдаушының пікірін ескеру және қорытынды жасау әрекеттері кіреді.

Бастауыш сынып оқушысы үшін дәлелді сөйлеу дағдысы бірден толық қалыптаспайды. Алғашқы кезеңде бала «маған ұнайды», «мен солай ойлаймын» деген пікірлермен шектелуі мүмкін. Кейін мұғалімнің бағыттаушы сұрақтары арқылы ол өз көзқарасының себебін түсіндіруге, мысал келтіруге және қорытынды жасауға үйренеді. Сондықтан дәлелді сөйлеуді дамыту ұзақ мерзімді, жүйелі және жас ерекшеліктеріне сай ұйымдастырылатын педагогикалық жұмыс ретінде қарастырылуы керек.

А. Т. Алимбаева, А. К. Садыкова және Б. А. Қалжанова бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесін қарастырған зерттеуінде тілдік қарым-қатынас қабілетін дамытудың маңызын көрсетеді [2]. Бұл мәселе дәлелді сөйлеуді оқушының жалпы коммуникативтік дамуының құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға негіз болады.

Дәлелді сөйлеу дағдысының негізгі көрсеткіштеріне мыналарды жатқызуға болады:

– өз пікірін нақты және түсінікті тұжырымдау;
– пікірінің себебін түсіндіру;
– ойына сәйкес мысал немесе дәлел келтіру;
– өз ойын логикалық бірізділікпен жеткізу;
– басқа адамның пікірін тыңдау және түсіну;
– қарсы көзқарасқа әдепті жауап беру;
– пікірталас нәтижесінде өз тұжырымын толықтыру немесе қайта қарастыру.

Бұл көрсеткіштерді бағалау кезінде оқушының сөйлеу ұзақтығына ғана мән беруге болмайды. Қысқа айтылған, бірақ нақты дәлелмен негізделген жауап кейде ұзақ әрі мазмұны қайталанатын жауаптан тиімді болуы мүмкін. Мұғалім үшін маңыздысы – баланың пікір мен дәлелдің арасындағы байланысты түсінуі және оны өз сөзімен жеткізе алуы.

Дебат элементтерін бастауыш сыныпта қолданудың ерекшеліктері

Дебат – белгілі бір мәселе төңірегінде әртүрлі көзқарастарды білдіруге, оларды дәлелдер арқылы негіздеуге және қарсы тараптың уәждерін талдауға бағытталған пікірталас түрі. Бастауыш сыныпта оның барлық ережесін толық енгізу міндетті емес. Керісінше, оқушыларға түсінікті, күнделікті өмірмен байланысты және бір ғана дұрыс жауабы бола бермейтін мәселелерді талқылау тиімді.

Мысалы, «Кітап оқыған пайдалы ма?», «Сыныпта ортақ ережелер қажет пе?», «Топпен жұмыс істеу тиімді ме?», «Қоршаған ортаны қорғау әр адамның міндеті ме?» деген сұрақтар

оқушыларды өз тәжірибесіне сүйеніп пікір айтуға жетелейді. Мұндай тақырыптарда бала өзінің өмірлік бақылауларын, оқыған шығармаларын және сабақта алған білімін пайдалана алады.

Дебат элементтерін қолдану барысында мұғалім бірнеше педагогикалық шартты ескеруі қажет. Біріншіден, талқыланатын мәселе оқушының жасына және түсіну деңгейіне сәйкес болуы керек. Екіншіден, пікірталас барысында оқушылардың бір-бірін кемсітуіне, мазақтауына немесе сөзін бөлуіне жол берілмеуі тиіс. Үшіншіден, баланың жауабы тек дұрыс немесе бұрыс деп бағаланбай, оның пікірін қалай негіздегені де ескерілуі қажет. Төртіншіден, бастапқыда сөйлеуге қиналатын оқушыларға тірек сөздер, сөйлем үлгілері және қысқа дайындық уақыты берілуі керек.

Мұғалімнің міндеті – белгілі бір көзқарасты барлық оқушыға қабылдату емес, олардың мәселені саналы қарастыруына жағдай жасау. Оқушы өз пікірін білдіруге құқылы болғанымен, оның пікірі нақты дәлелдермен толықтырылуы қажет. Сонымен бірге қарсы пікірді тыңдау баланың өз ұстанымын қайта қарауына кедергі емес, керісінше, ойлауын тереңдететін мүмкіндік ретінде түсіндіріледі.

Дебат элементтері қазақ тілі мен әдебиеттік оқу сабақтарында мәтін кейіпкерлерінің әрекетін талдау, жаратылыстануда табиғатты қорғау мәселелерін қарастыру, дүниетану сабақтарында қоғамдық ортадағы мінез-құлық ережелерін талқылау кезінде қолданылуы мүмкін. Бұл тәсіл пәндік білімді сөйлеу әрекетімен байланыстырып, оқушының оқу мазмұнын саналы меңгеруіне ықпал етеді.

Оқушылардың дәлелдеп сөйлеуін дамытуға арналған әдістер

Бастауыш сыныпта дебат элементтерін біртіндеп енгізу қажет. Алғашқы кезеңде оқушыларды қысқа пікір айтуға үйретіп, кейін дәлел мен мысал келтіру, қарсы пікірді тыңдау және қорытынды жасау әрекеттеріне көшіруге болады.

«Пікір – себеп – мысал – қорытынды» әдісі. Бұл әдіс оқушының ойын жүйелі құрастыруына көмектеседі. Бала алдымен өз пікірін айтады, содан кейін оның себебін түсіндіреді, өмірден немесе оқылған мәтіннен мысал келтіріп, соңында қорытынды жасайды. Мысалы, «Менің ойымша, кітап оқу пайдалы. Себебі кітап адамның сөздік қорын байытады. Мысалы, ертегілерді оқығанда жаңа сөздер үйренеміз. Сондықтан кітап оқу күнделікті әдетке айналуы керек» деген жауап пікір мен дәлелдің байланысын көрсетеді.

«Келісемін – келіспеймін» әдісі. Мұғалім белгілі бір тұжырым ұсынады. Оқушылар өз ұстанымын таңдап, оны кемінде бір себеппен түсіндіреді. Мысалы: «Топпен орындаған тапсырма жеке орындағаннан тиімді». Оқушы келісуі де, келіспеуі де мүмкін. Негізгі талап – таңдалған жауаптың себебін түсіндіру. Бұл әдіс оқушылардың өз көзқарасын еркін білдіруіне және бір мәселенің бірнеше қырын қарастыруына жағдай жасайды.

«Дәлелдер шеңбері» әдісі. Оқушылар шеңбер бойымен отырып, ортақ сұраққа кезекпен жауап береді. Әр бала алдыңғы оқушының пікірін қайталамай, жаңа себеп немесе мысал келтіруге тырысады. Мысалы, «Мектеп ауласын таза ұстау не үшін қажет?» деген сұраққа оқушылар денсаулық, табиғатты қорғау, қауіпсіздік және ортақ жауапкершілік тұрғысынан жауап ұсына алады. Бұл жұмыс ойды толықтыруға және өзгелердің пікірін тыңдауға үйретеді.

«Шағын топтық дебат» әдісі. Сынып екі топқа бөлініп, мәселенің екі түрлі қырын талқылайды. Әр топ өз пікірін дәлелдейтін екі-үш уәж дайындайды. Бастауыш сыныпта мақсат қарсыласты жеңу емес, мәселені әртүрлі тұрғыдан түсіндіру болуы тиіс. Сондықтан пікірталас соңында екі топтың да орынды тұстары анықталып, ортақ қорытынды жасалады.

«Кейіпкерді қорға» әдісі. Әдебиеттік оқу сабағында оқушылар шығарманың кейіпкері неге белгілі бір әрекет жасағанын түсіндіреді. Олар кейіпкердің шешімін қолдауы немесе сынауы мүмкін, бірақ өз пікірін мәтіндегі оқиғаларға сүйеніп негіздеуі керек. Бұл тәсіл мәтінді түсініп оқуды, оқиға мен әрекет арасындағы байланысты анықтауды және дәлел ретінде мәтін мазмұнын пайдалануды дамытады.

Аталған әдістерді қолданғанда мұғалім «Неліктен олай ойлайсың?», «Қандай мысал келтіре аласың?», «Сенің пікіріңді қандай дерек қолдайды?», «Басқаша ойлайтын адамға не

айтар едің?» деген сұрақтар арқылы оқушыны тереңірек ойлануға жетелейді. Мұндай сұрақтар дайын жауапты талап етпейді, керісінше, баланың өз ойлау жолын түсіндіруіне мүмкіндік береді.

Дебат элементтерін сабақта ұйымдастырудың үлгісі

Мысал ретінде 3-сыныптағы әдебиеттік оқу сабағында «Кітап оқудың пайдасы» тақырыбын алуға болады. Сабақтың мақсаты – оқушылардың өз пікірін тұжырымдап, оны кемінде бір себеппен және бір мысалмен негіздеуіне жағдай жасау.

Сабақтың бастапқы кезеңінде мұғалім «Барлық оқушы күн сайын кітап оқуы керек пе?» деген сұрақ ұсынады. Оқушыларға жеке ойлануға қысқа уақыт беріледі. Кейін олар өз пікірін «Менің ойымша…», «Себебі…», «Мысалы…», «Сондықтан…» деген сөйлем үлгілері арқылы құрастырады.

Келесі кезеңде оқушылар шағын топтарда пікір алмасады. Бір топ кітап оқудың пайдасын түсіндірсе, екінші топ балалардың кітап оқуына уақыт пен қызығушылықтың әсерін талқылай алады. Бұл жерде мұғалім екінші көзқарасты кітап оқуға қарсы ұстаным ретінде емес, мәселені толық түсінуге көмектесетін қосымша пікір ретінде бағыттайды. Әр топ өз тұжырымын нақты мысалмен негіздеуге тырысады.

Пікірталас кезінде оқушыларға «Мен сенің пікіріңді түсіндім, бірақ…», «Мен бұл ойды мына мысалмен толықтырғым келеді», «Меніңше, бұл мәселенің тағы бір жағы бар» сияқты әдепті сөйлеу үлгілері ұсынылады. Осындай тілдік тіректер оқушыға қарсы пікір білдіру мен жеке адамды сынаудың айырмашылығын түсінуге көмектеседі.

Сабақтың қорытындысында оқушылар бастапқы көзқарасына қайта оралып, талқылаудан кейін ойын толықтырған-толықтырмағанын айтады. Мұғалім пікірдің өзгеруін қателік деп бағаламайды. Егер оқушы жаңа дәлелді ескеріп, өз тұжырымын өзгерте алса, бұл оның ойлау икемділігін көрсетеді.

Мұндай тапсырманы ұйымдастырғанда мұғалім нақты тәжірибелік нәтиже алынғаны туралы дерек болмаса, оқушылардың жетістігін сандық көрсеткіштермен сипаттамауы керек. Оның орнына сабақ барысында байқалған әрекеттерді бақылап, оқушының пікір айтуы, дәлел келтіруі, тыңдауы және қорытынды жасауы бойынша қалыптастырушы бағалау жүргізуге болады.

Дәлелді сөйлеу дағдысын бағалау және мұғалімнің әдістемелік жұмысы

Дебат элементтерінің тиімділігін анықтау үшін оқушының сөйлеу әрекетін жүйелі бақылау қажет. Бағалау баланың өз көзқарасын міндетті түрде мұғалімнің пікірімен сәйкестендіруіне емес, ойды түсінікті жеткізуіне және дәлелді қолдана алуына бағытталуы тиіс.

Мұғалім төмендегі өлшемдерді қалыптастырушы бағалау кезінде пайдалана алады:

1. Пікірдің анықтығы: оқушы талқыланып отырған мәселе бойынша өз көзқарасын түсінікті білдіреді.
2. Дәлелдің негізділігі: пікірінің себебін түсіндіреді және тақырыпқа сәйкес мысал келтіреді.
3. Ойдың жүйелілігі: жауаптарын логикалық ретпен байланыстырып, қорытынды жасайды.
4. Тыңдау мәдениеті: өзгенің сөзін бөлмей тыңдап, айтылған ойға қатысты сұрақ қояды.
5. Қарым-қатынас әдебі: келіспеген жағдайда да сыпайы сөйлеу үлгілерін қолданады.

Бақылау нәтижесінде мұғалім әр оқушының қай дағдысы қалыптасып келе жатқанын анықтайды. Мысалы, кейбір оқушылар пікірін еркін білдіргенімен, оны дәлелмен толықтыруда қиналуы мүмкін. Басқалары дәлел келтіре алғанымен, көпшілік алдында сөйлеуге сенімсіздік танытады. Мұндай жағдайда барлық оқушыға бірдей талап қоюдан гөрі, жеке қолдау көрсету маңызды.

Бастапқы кезеңде сөйлеуге қиналатын балаға дайын сөйлем үлгілерін ұсынуға болады. Мысалы, «Менің ойымша…», «Мен бұлай ойлаймын, себебі…», «Бұған мысал ретінде…», «Мен сенің пікіріңмен келісемін, өйткені…» деген тіркестер оқушының ойын құрылымдауға

көмектеседі. Дағды қалыптасқан сайын мұғалім бұл тіректерді біртіндеп азайтып, баланың өздігінен сөйлеуіне жағдай жасайды.

Мұғалімнің кері байланысы да ерекше мәнге ие. «Жақсы жауап» деген жалпы бағалаудың орнына «Сен пікіріңнің себебін түсіндірдің», «Келтірген мысалың ойыңды нақтылады», «Қарсы пікірді тыңдап, жауабыңды толықтырдың» деген нақты пікірлер оқушыға өзінің жетістігін түсінуге көмектеседі. Сонымен бірге қателесуден қорықпайтын, әртүрлі пікірге құрметпен қарайтын сынып ортасын қалыптастыру қажет.

Дебат элементтерін жүйелі қолдану мұғалімнен сабақ мазмұнын алдын ала ойластыруды, талқылауға лайық сұрақтарды таңдауды және оқушылардың сөйлеу мүмкіндіктерін ескеруді талап етеді. Тиімді ұйымдастырылған пікірталас оқушыларды тек жауап беруге емес, жауаптың себебін түсіндіруге, ақпаратты саралауға және өз ойын қайта қарастыруға бағыттайды.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, дебат элементтерін бастауыш сыныптың оқу үдерісінде қолдану оқушылардың өз ойын дәлелдеп айту дағдысын қалыптастыруға бағытталған тиімді әдістемелік тәсілдердің бірі болып табылады. Оның педагогикалық маңызы оқушыға пікір білдіруге мүмкіндік берумен ғана шектелмейді. Пікірталас барысында бала өз көзқарасын тұжырымдайды, себеп пен салдарды байланыстырады, мысал келтіреді, өзге адамның ойын тыңдайды және ортақ қорытынды жасауға қатысады.

Бұл дағдыларды қалыптастыруда жүйелілік пен жас ерекшелігін ескеру шешуші рөл атқарады. Бастауыш сынып оқушыларына күрделі пікірталас талаптарын бірден енгізбей, қарапайым сұрақтардан, жұптық әңгімеден және қысқа дәлелдерден бастаған жөн. Кейін шағын топтық пікірталас, кейіпкер әрекетін бағалау және дәлелдерді салыстыру тапсырмаларына көшуге болады.

Мұғалім үшін негізгі міндет – оқушының дайын пікірді қайталауына емес, өз ойын саналы түрде құрастыруына жағдай жасау. Бұл ретте дәлелдің сапасы, сөйлеудің жүйелілігі, тыңдау мәдениеті мен өзгенің көзқарасына құрмет көрсету қатар бағалануы қажет.

Осылайша, дебат элементтерін сабақта мақсатты әрі жүйелі пайдалану бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік құзыреттілігін, сыни ойлауын және оқу үдерісіндегі дербестігін дамытуға ықпал етеді. Өз пікірін дәлелдеп айтуға дағдыланған оқушы оқу тапсырмаларын орындауда ғана емес, күнделікті өмірдегі қарым-қатынаста да өз ойын түсінікті жеткізуге және саналы шешім қабылдауға қажетті тәжірибе жинақтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – 2022, кейінгі өзгерістерімен. Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі.

2. Алимбаева А. Т., Садыкова А. К., Қалжанова Б. А. Бастауыш сынып оқушыларының шетел тілді коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру мәселесіне // Journal of Educational Sciences. – 2020. – Т. 63, № 2. DOI: 10.26577/JES.2020.v63.i2.05.

3. Карашева Ж. Б. Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік дағдыларын көркем шығарма арқылы қалыптастыру // Ғылыми-практикалық материал. – 2017. Материалға сілтеме.

4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заң. Қолданыстағы редакциясы. Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі.

Иважанова Алмагуль Сагиндыковна
Даярлық сынып мұғалімі
Аққия орта мектебі
Жамбыл облысы, Байзақ ауданы, Аққия ауылы

МЕКТЕПАЛДЫ ДАЯРЛЫҚ ТОБЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРҒА ТӘРБИЕ БЕРУ

Аңдатпа. Мақалада мектепалды даярлық тобындағы балаларға ұлттық құндылықтар негізінде тәрбие берудің педагогикалық маңызы қарастырылады. Мектепке дейінгі жаста баланың адамгершілік қасиеттерін, ұлттық мәдениетке қызығушылығын, отбасына құрметін, үлкенге ізет пен кішіге қамқорлық танытуын қалыптастыру мәселелері талданады. Қазақ халқының салт-дәстүрлері, ауыз әдебиеті, ұлттық ойындары, қолөнері мен тұрмыстық мәдениетін тәрбиелеу үдерісінде қолдану жолдары ұсынылады. Сонымен қатар педагог пен ата-ананың бірлескен жұмысының маңызы, ұлттық тәрбиені күнделікті әрекетпен ұштастыру тәсілдері және балалардың тәрбиелік жетістіктерін бақылау өлшемдері сипатталады. Ұлттық құндылықтарды баланың жас ерекшелігіне сәйкес, ойын және тәжірибелік әрекет арқылы меңгерту оның рухани-адамгершілік дамуына, мәдени мұраны түсінуіне және әлеуметтік ортада жағымды қарым-қатынас орнатуына ықпал ететін педагогикалық бағыт ретінде негізделеді.

Кілт сөздер: мектепалды даярлық, ұлттық құндылықтар, ұлттық тәрбие, этнопедагогика, салт-дәстүр, рухани-адамгершілік тәрбие, ұлттық ойындар, отбасы, мәдени мұра, мектепке дейінгі білім беру.

Кіріспе

Қоғамның рухани дамуы мен ұлттық мәдениеттің сабақтастығын қамтамасыз етуде өскелең ұрпаққа тәрбие беру мәселесі ерекше орын алады. Баланың бойында адамгершілік қасиеттерді, туған жеріне сүйіспеншілікті, отбасы мүшелеріне құрметті және халықтың мәдени мұрасына қызығушылықты қалыптастыру ерте жастан басталады. Осы тұрғыдан алғанда, мектепалды даярлық кезеңі баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ететін маңызды тәрбиелік кезеңдердің бірі болып саналады.

Мектепалды даярлық тобындағы балалар қоршаған ортаны бақылау, үлкендердің әрекетін қайталау, сұрақ қою, ойынға қатысу және түрлі жағдаяттарды бастан кешіру арқылы әлеуметтік тәжірибе жинақтайды. Бұл жаста балаға адамгершілік ұғымдарды ұзақ түсіндіруден гөрі, оларды нақты әрекет арқылы көрсету маңызды. Мысалы, үлкенге сәлем беру, досына көмектесу, ойыншықтарды ортақ пайдалану, табиғатты күту және отбасы мүшелеріне қамқорлық таныту арқылы сыйластық, жауапкершілік пен мейірімділік қасиеттерін дамытуға болады.

Қазақ халқының ұлттық тәрбиесі ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, ауыз әдебиетін, музыкалық мұраны, ұлттық ойындарды және отбасылық тәрбие тәжірибесін қамтиды. Бұл мұраның тәрбиелік әлеуеті балаларды өз халқының мәдениетімен таныстырумен ғана шектелмейді. Ол баланың адамға, қоғамға, табиғатқа және қоршаған ортаға деген көзқарасын қалыптастыруға да мүмкіндік береді. Дегенмен ұлттық тәрбиені тек мерекелік іс-шаралармен немесе ұлттық киім киюмен шектеу жеткіліксіз. Құндылықтар баланың күнделікті қарым-қатынасы мен әрекетінде көрініс тапқанда ғана тәрбиелік мазмұн тереңдей түседі.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты балалардың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, олардың әлеуетін ашуға және ұлттық әрі жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде дамуына бағыт береді [1]. Бұл талап мектепалды даярлық тобындағы тәрбиелік жұмысты балалардың жасына сәйкес ұйымдастырудың нормативтік негізін құрайды.

Қазақстандық зерттеулерде ұлттық құндылықтарды тәрбиемен сабақтастыру, рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру және педагогикалық ортаның ықпалын арттыру мәселелері қарастырылады. Мысалы, Г. Б. Түшіген мен Н. У. Мендыбаеваның 2024 жылғы еңбегінде мектепке дейінгі жастағы балаларды ұлттық құндылықтар негізінде рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі көтерілген [2]. М. Атем мен С. Рамазановаңың зерттеуінде тәрбие дәстүрлері мен рухани-адамгершілік тәрбиенің өзара байланысы талданған [3]. Бұл еңбектер ұлттық тәрбиені білім беру үдерісінің мазмұнымен байланыстыра қарастырудың өзектілігін көрсетеді.

Мақаланың мақсаты – мектепалды даярлық тобында ұлттық құндылықтарды пайдалану арқылы балалардың рухани-адамгершілік қасиеттерін, мәдени мұраға қызығушылығын және жағымды әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын қалыптастырудың әдістемелік жолдарын негіздеу.

Негізгі бөлім

Ұлттық құндылықтардың тәрбиелік мәні және мектепалды даярлық кезеңінің ерекшеліктері

Ұлттық құндылықтар – халықтың тарихи тәжірибесі, мәдениеті, дүниетанымы, тілі, салт-дәстүрі және рухани мұрасы негізінде қалыптасқан маңызды бағдарлар жиынтығы. Олар ұрпақтар арасындағы байланысты сақтауға, мәдени сабақтастықты жалғастыруға және адамның қоғамдағы орнын түсінуіне ықпал етеді. Мектепке дейінгі тәрбие жүйесінде ұлттық құндылықтар баланың қоршаған ортаны тануына, адамдармен қарым-қатынас жасауына және жағымды мінез-құлық үлгілерін меңгеруіне көмектесетін тәрбиелік мазмұн ретінде қарастырылады.

Ұлттық тәрбиенің мазмұнын мектепалды даярлық тобында бірнеше бағыт бойынша ұйымдастыруға болады. Бірінші бағыт – отбасылық құндылықтар. Бұл бағытта балалар ата-ананы құрметтеу, ата-әжеге қамқорлық көрсету, туыстық қарым-қатынастарды түсіну және отбасы мүшелеріне көмектесу туралы түсініктерін кеңейтеді. Екінші бағыт – адамгершілік құндылықтар. Мұнда адалдық, мейірімділік, әділдік, достық, жауапкершілік және өзара көмек сияқты қасиеттерге басымдық беріледі. Үшінші бағыт – мәдени мұра. Ол қазақтың ауыз әдебиетін, ұлттық ойындарын, музыкасын, қолөнерін, тұрмыстық бұйымдарын және мерекелік дәстүрлерін таныстыруды қамтиды. Төртінші бағыт – туған жер мен табиғатқа құрмет. Бұл бағыт балаларды қоршаған ортаны таза ұстауға, өсімдіктер мен жануарларға қамқорлық танытуға, туған өлкесінің ерекшеліктерін тануға баулиды.

Аталған бағыттар бір-бірінен оқшау қарастырылмауы керек. Мысалы, ұлттық ойын ұйымдастыру кезінде бала халық мәдениетімен танысып қана қоймай, ережені сақтауды, кезек күтуді, топпен әрекет етуді және жеңіске де, жеңіліске де дұрыс қарауды үйренеді. Осылайша, мәдени мазмұн әлеуметтік және адамгершілік тәрбиемен ұштасады.

Мектепалды даярлық жасындағы баланың танымдық әрекеті көбіне ойынға, көрнекілікке, қимыл-қозғалысқа және эмоциялық әсерге сүйенеді. Сондықтан ұлттық құндылықтарды меңгерту барысында түсіндіру, көрсету, әңгімелеу және жаттығу әдістерін өзара байланыстыра қолданған жөн. Баланың дәстүр туралы мәліметті есте сақтауы маңызды болғанымен, оның мазмұнын түсінуі және күнделікті өмірде қолдана алуы әлдеқайда маңызды нәтиже болып саналады.

Мысалы, «Үлкенге құрмет» ұғымын түсіндіру кезінде балаларға үлкен кісімен амандасу, қоғамдық орында сыпайы сөйлеу, көмек ұсыну сияқты жағдаяттар көрсетіледі. Балалар рөлдік ойын арқылы осы әрекеттерді қайталап, олардың не үшін қажет екенін талқылайды. Мұндай жұмыс адамгершілік нормаларды баланың тәжірибесімен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Ұлттық құндылықтарды меңгерту кезінде балалардың отбасылық және мәдени тәжірибесінің әртүрлі болуын да ескеру қажет. Әр отбасының дәстүрді ұстану ерекшелігі бірдей емес. Сондықтан педагог балаларды белгілі бір әдет-ғұрыпты білмегені үшін сынамай, оны танып-білуге қызықтыратын қолайлы орта қалыптастыруы тиіс. Ұлттық тәрбие басқа мәдениеттерге құрметпен қарау, өзара түсіністік пен толеранттылық қағидаларымен үйлескенде ғана толыққанды сипат алады.

Қазақ халқының салт-дәстүрлері арқылы адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру

Қазақ халқының салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары ұлттық тәрбиенің маңызды мазмұндық негізі болып табылады. Оларды мектепалды даярлық тобында қолдану балалардың мәдени танымын кеңейтіп, адамдар арасындағы сыйластық пен өзара көмектің мәнін түсінуіне жағдай жасайды. Алайда дәстүрлерді түсіндіру кезінде олардың атауын жаттатумен шектелмей, тәрбиелік мазмұнын ашу қажет.

Мысалы, шашу шашу дәстүрін таныстыру арқылы балалар қуанышты ортақ бөлісу, жақсы тілек айту және өзгелердің қуанышына ортақтасу туралы түсінік алады. Қонақжайлық дәстүрін қарастыру барысында қонақты жылы қарсы алу, сыпайы сөйлеу, дастарқан басындағы әдеп пен ортақ кеңістікті құрметтеу әрекеттері талқыланады. Бата беру дәстүрімен таныстыру балалардың ізгі тілек, алғыс және жақсы ниет білдіру мәдениетін түсінуіне көмектеседі. Бұл ұғымдарды балаларға түсінікті тілмен жеткізіп, оларды жас ерекшелігіне сәйкес жағдаяттар арқылы бекіткен дұрыс.

Қазақ халқының мақал-мәтелдері мен нақыл сөздері де тәрбие жұмысында маңызды орын алады. «Үлкенге құрмет, кішіге ізет», «Бірлік бар жерде тірлік бар», «Еңбек түбі – береке» сияқты мақалдар балалармен адамгершілік қасиеттер туралы әңгімелесуге негіз бола алады. Педагог мақалдың мағынасын түсіндіріп қана қоймай, балалардан оның өмірдегі көрінісіне мысал келтіруді сұрайды. Мысалы, «Досыңа көмектескен кезің болды ма?», «Топта бірлесіп жұмыс істегенде қандай пайда бар?» деген сұрақтар балалардың өз тәжірибесін ой елегінен өткізуіне мүмкіндік береді.

Ұлттық тәрбиенің тағы бір маңызды құралы – ертегілер мен ауыз әдебиеті үлгілері. Қазақ халық ертегілеріндегі кейіпкерлердің әрекеттерін талқылау арқылы бала адалдық, тапқырлық, еңбексүйгіштік, мейірімділік және әділдік туралы бастапқы түсініктерін қалыптастырады. Мысалы, ертегі кейіпкерінің не себепті дұрыс немесе бұрыс әрекет жасағанын сұрау, оқиғаның соңын өзгертіп көру және кейіпкерге кеңес беру тапсырмалары баланың ойлауын, сөйлеуін және моральдық пайымдауын дамытады.

Дегенмен ұлттық тәрбиені тек жағымды кейіпкерлерді мадақтау арқылы жүргізу жеткіліксіз. Балаларға түрлі әрекеттердің салдарын салыстыруға, кейіпкерлердің сезімдерін түсінуге және өз шешімін түсіндіруге мүмкіндік беру қажет. Бұл олардың адамгершілік ұғымдарды механикалық түрде қайталауынан гөрі, мағынасын саналы түсінуіне жағдай жасайды.

Осы бағыттағы жұмыс жүйелі ұйымдастырылғанда, ұлттық дәстүрлер баланың өмірінен алшақ тарихи мәлімет емес, қазіргі қарым-қатынаста қолдануға болатын мәдени және адамгершілік тәжірибеге айналады.

Ұлттық ойындар мен шығармашылық әрекеттің тәрбиелік мүмкіндіктері

Мектепалды даярлық тобындағы тәрбиелік жұмыстың нәтижелі болуы балалардың белсенді әрекетке қатысуымен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық ойындар мен шығармашылық тапсырмалар ұлттық құндылықтарды меңгертудің қолайлы құралдары болып саналады. Ойын барысында балалар белгілі бір ережені сақтауға, серіктесімен келісуге, өз әрекетін реттеуге және ортақ нәтижеге жетуге үйренеді.

Қазақтың асық ойындары, арқан тарту, сақина салу және басқа да дәстүрлі ойын түрлерінің жас ерекшелігіне сәйкес бейімделген нұсқаларын қолдануға болады. Ойын таңдау кезінде балалардың денсаулығы, қауіпсіздігі, қозғалыс мүмкіндіктері және жеке қажеттіліктері ескерілуі қажет. Мысалы, асықпен ойналатын тапсырмаларда балалар түстерді ажыратады, санау дағдыларын қолданады, кезек күтеді және ойын ережесін сақтайды. Топтық ойындар өзара келісімге келу, бір-бірін қолдау және ортақ нәтижеге ұмтылу сияқты әлеуметтік дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді.

Ұлттық ойындардың тәрбиелік әлеуеті тек қимыл-қозғалыспен шектелмейді. Ойын соңында педагог балалармен қысқаша әңгіме ұйымдастырып, «Ережені сақтау не үшін қажет?», «Досың жеңілгенде қалай қолдау көрсетуге болады?», «Барлығымыз қатысу үшін не істеуіміз керек?» деген сұрақтар қоя алады. Осындай талқылау ойын барысында орын алған әрекеттерді адамгершілік ұғымдармен байланыстырады.

Шығармашылық әрекеттер де ұлттық мәдениетті танытуға көмектеседі. Балалар ою-өрнек элементтерін қағазға орналастыру, ұлттық киім үлгілерін бейнелеу, киіз үйдің макетін құрастыру, тұрмыстық бұйымдардың суретін салу және ұлттық музыканы тыңдау арқылы мәдени мұрамен танысады. Мұнда дайын үлгіні дәл көшіру ғана емес, баланың өз шешімін ұсынуына, түстерді таңдауына және жұмысын түсіндіруіне мүмкіндік берген дұрыс.

Мысалы, «Менің ұлттық бұйымым» атты шығармашылық тапсырмада балаларға белгілі бір тұрмыстық бұйымның суреті көрсетіліп, оның атауы мен қолданылуы түсіндіріледі. Кейін бала сол бұйымның суретін салады немесе қауіпсіз материалдардан қарапайым үлгісін жасайды. Жұмыс соңында балалар өз туындыларын таныстырып, қандай бұйым бейнелегенін және оның не үшін қажет екенін айтып береді. Бұл әрекет ұлттық мәдениет туралы түсінікті тіл дамыту, шығармашылық және танымдық міндеттермен байланыстырады.

Ұлттық музыканы, бесік жырларын және балаларға арналған халық әндерін қолдану да маңызды. Әуен тыңдау, ырғаққа сәйкес қимыл жасау және әннің мазмұнын талқылау арқылы балалар халықтың музыкалық мұрасына қызығушылық танытады. Педагог шығармалардың мазмұнын балалардың қабылдау деңгейіне сай түсіндіріп, музыкалық әрекетті міндетті түрде орындауды талап етпей, олардың жеке қызығушылықтарын ескергені жөн.

Ұлттық құндылықтарды шығармашылық әрекет арқылы меңгерту барысында нәтижені тек дайын бұйымның сапасымен өлшеуге болмайды. Баланың жұмысқа қызығушылығы, құралдарды ұқыпты қолдануы, басқа балалармен ынтымақтасуы және өз еңбегін бағалай білуі де тәрбиелік нәтиженің маңызды көрсеткіштері болып табылады.

Ұлттық тәрбиені күнделікті білім беру үдерісіне кіріктіру

Ұлттық құндылықтарды балалардың бойына сіңіру үшін оларды тек арнайы ұйымдастырылған іс-шаралармен шектеуге болмайды. Тәрбие мазмұны күнделікті режимдік сәттерде, ойын кезінде, серуенде, әңгімелесуде және балалардың өзара қарым-қатынасында көрініс тапқанда ғана жүйелі сипат алады.

Таңертеңгі қабылдау кезінде балаларды жылы қарсы алу, сәлемдесу мәдениетін қалыптастыру, бір-біріне ізгі тілек айту – сыйластық пен іскерлікті дамытудың қарапайым жолдары. Ас ішу кезінде тазалықты сақтау, тағамға ұқыпты қарау және ортақ үстел мәдениетін меңгерту жауапкершілікке баулиды. Ойыннан кейін заттарды орнына қою, бөлме тазалығына қатысу және өсімдіктерді күту еңбекке құрмет пен ортақ іске жауапкершілікпен қарауды қалыптастыруға көмектеседі.

Бұл әрекеттердің тәрбиелік мәні педагогтің жеке үлгісімен де байланысты. Егер тәрбиеші балаларға сыпайы сөйлеуді талап етіп, өзі олардың пікірін тыңдамаса, айтылған талап пен

нақты әрекеттің арасында қайшылық пайда болады. Сондықтан ересектің мінез-құлқы, балалармен қарым-қатынасы және қиын жағдаяттарды шешу тәсілі тәрбие мазмұнының ажырамас бөлігі болып табылады.

Ұлттық құндылықтарды кіріктіру барысында әртүрлі білім беру бағыттарын өзара байланыстыруға болады. Тіл дамыту кезінде балалар ұлттық дәстүрлер туралы әңгімелейді; көркем әдебиетте ертегілердің мазмұнын талдайды; шығармашылық әрекетте ою-өрнек салады; қимылды ойындарда ұлттық ойын ережелерін меңгереді; қоршаған ортамен танысу кезінде туған өлкенің табиғаты мен мәдени ерекшеліктерін зерттейді. Осылайша, бір тәрбиелік мақсат бірнеше әрекет арқылы бекітіледі.

Мысалы, «Қазақтың киіз үйі» тақырыбын қарастырғанда педагог балаларға киіз үйдің бөліктерін таныстырып, оның көшпелі тұрмыстағы қызметін қарапайым тілмен түсіндіреді. Кейін балалар киіз үйдің макетін құрастырады, оның ішіндегі тұрмыстық заттар туралы әңгімелейді және қонақты қарсы алу жағдаятын сахналайды. Мұндай кешенді жұмыс балалардың мәдени танымын кеңейтіп, тілдік белсенділігін, ынтымақтастығын және шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Ұлттық тәрбие мазмұны баланың нақты өмірлік тәжірибесімен ұштасуы керек. Мысалы, «туған жерге сүйіспеншілік» ұғымын тек патриоттық сөздермен түсіндірудің орнына, балалармен бірге ауладағы өсімдіктерді күту, табиғатты бақылау, жергілікті жердің көрікті орындары туралы әңгімелесу және қоршаған ортаны таза ұстау әрекеттерін ұйымдастыруға болады. Бұл тәсіл баланың туған жерге деген жағымды қатынасын нақты іс-әрекет арқылы білдіруіне жағдай жасайды.

Отбасы мен мектепалды даярлық тобының ынтымақтастығы

Баланың ұлттық құндылықтарды меңгеруіне отбасының ықпалы зор. Отбасында үлкендерді құрметтеу, өзара көмек көрсету, ұлттық тілде қарым-қатынас жасау және мәдени дәстүрлерді сақтау тәжірибесі баланың алғашқы әлеуметтік түсініктерінің қалыптасуына әсер етеді. Сондықтан педагогтің тәрбиелік жұмысы ата-аналармен бірлескен әрекет арқылы толықтырылуы қажет.

Отбасымен ынтымақтастықтың тиімді жолдарының бірі – ата-аналарды топтағы тәрбиелік жобаларға қатыстыру. Мысалы, «Отбасымның дәстүрі» тақырыбында балалар ата-аналарымен бірге отбасында сақталған жақсы әдеттер туралы әңгіме дайындай алады. Бір отбасы қонақ күту дәстүрін таныстырса, екіншісі ұлттық тағам дайындау мәдениеті туралы айтады, ал басқа отбасы үлкендердің батасын немесе отбасылық мерекелерді атап өту ерекшелігін түсіндіре алады. Мұндай жұмыстар балалардың өз отбасына деген құрметін арттырып, отбасы мен білім беру ұйымының арасындағы байланысты нығайтады.

Сонымен қатар «Әжемнің ертегісі», «Отбасылық мақал-мәтелдер», «Ұлттық ойындар күні», «Туған өлкем» сияқты шағын жобалар ұйымдастыруға болады. Бұл жұмыстарда ата-аналардан күрделі дайындық талап етпей, өздерінің күнделікті тәжірибесімен бөлісуге мүмкіндік берген жөн. Отбасының қатысуы ерікті және қолжетімді болғаны маңызды.

Ата-аналарға арналған кеңестерде ұлттық тәрбиенің мәнін тек дәстүрлерді таныстырумен шектемей, олардың адамгершілік мазмұнына назар аудару ұсынылады. Мысалы, баланы үлкендерге құрмет көрсетуге үйрету кезінде оның өз пікірін де тыңдау, баламен жылы сөйлесу және оған түсінікті талаптар қою қажет. Ұлттық құндылықтарды балаға мәжбүрлеу арқылы емес, ересектердің жағымды үлгісі және бірлескен әрекет арқылы жеткізу тиімдірек.

Педагог ата-аналармен жұмыс барысында отбасының мәдени ерекшеліктеріне құрметпен қарап, әр баланың жеке тәжірибесін бағалауы тиіс. Ұлттық тәрбие ортақ мәдени мұраны танытуға бағытталғанымен, оның мазмұны балаларды бір-бірінен ажыратуға немесе қандай да бір отбасылық ерекшелікті төмен бағалауға негіз болмауы керек.

Тәрбиелік жұмыстың нәтижесін бақылау және бағалау

Ұлттық құндылықтар негізінде ұйымдастырылатын тәрбиелік жұмыстың нәтижесін бағалау кезінде мектепалды даярлық жасындағы балаларға академиялық сипаттағы күрделі

талаптар қойылмайды. Негізгі назар олардың күнделікті әрекетінде байқалатын мінез-құлық өзгерістеріне, қарым-қатынас дағдыларына және мәдени мұраға қызығушылығына аударылады.

Педагог бақылау үшін бірнеше көрсеткішті пайдалана алады. Біріншісі – ұлттық мәдениетке қызығушылық: бала ұлттық ойындарға, ертегілерге, әндерге және дәстүрлерге ықыласпен қатыса ма? Екіншісі – адамгершілік қарым-қатынас: құрдастарына көмектесе ме, үлкендермен сыпайы сөйлесе ме, өзгенің сезімін ескере ме? Үшіншісі – жауапкершілік: ортақ заттарды ұқыпты пайдалана ма, ойын ережесін сақтай ма, тапсырманы орындауға қатыса ма? Төртіншісі – мәдени түсінік: таныс дәстүрдің немесе ұлттық бұйымның мағынасын қарапайым тілмен түсіндіре ала ма?

Бұл көрсеткіштер бойынша бақылау күнделікті әрекет барысында жүргізіледі. Педагог баланың әрекетін сипаттап жазып, уақыт өте келе оның қандай дағдыларды өздігінен орындай бастағанын белгілей алады. Мысалы, бастапқыда ойынға қатысу үшін үнемі ескерту қажет болған бала кейін ережені өздігінен сақтап, басқа балаларға да көмектесе бастаса, бұл жағымды өзгеріс ретінде қарастырылады.

Бағалау баланы басқа балалармен салыстыруға емес, оның жеке дамуындағы ілгерілеуді байқауға бағытталуы керек. Баланың ұлттық дәстүрдің атауын ұмытып қалуы оның адамгершілік дағдысы қалыптаспағанын білдірмейді. Сол сияқты дәстүрдің атауын дұрыс айту оның тәрбиелік мәнін толық түсінгенін автоматты түрде дәлелдемейді. Сондықтан педагог білімді еске түсіру мен күнделікті мінез-құлық көріністерін өзара байланыстыра бағалауы қажет.

Тәрбиелік жұмысты жетілдіру үшін бақылау нәтижелері ата-аналармен әңгімелесу, келесі іс-шараларды жоспарлау және жеке қолдау тәсілдерін таңдау кезінде пайдаланылуы мүмкін. Нақты зерттеу жүргізілмеген жағдайда ұлттық тәрбиенің тиімділігі туралы сандық қорытындылар немесе дәлелденбеген пайыздық көрсеткіштер келтіру дұрыс емес. Оның орнына педагог бақылаған нақты әрекеттер мен өзгерістерді сипаттауы қажет.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, мектепалды даярлық тобында ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие беру – баланың рухани-адамгершілік дамуына, мәдени мұраға қызығушылығына және әлеуметтік ортада жағымды қарым-қатынас орнатуына бағытталған маңызды педагогикалық жұмыс. Оның нәтижелілігі ұлттық дәстүрлердің мазмұнын түсіндірумен ғана емес, сол құндылықтарды баланың күнделікті өміріндегі нақты әрекеттермен байланыстырумен айқындалады.

Ұлттық ойындар, халық ертегілері, мақал-мәтелдер, қолөнер, музыкалық мұра және отбасылық дәстүрлер мектепалды даярлық тобындағы тәрбиелік жұмысты мазмұнды ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұл құралдар арқылы балалар сыйластық, мейірімділік, адалдық, жауапкершілік, еңбексүйгіштік және өзара көмек көрсету сияқты қасиеттер туралы түсініктерін кеңейтеді. Сонымен бірге ұлттық мәдениетті тану олардың туған жеріне, отбасына және қоршаған ортаға деген жағымды қатынасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Ұлттық тәрбиенің тұрақты нәтижесі педагогтің жүйелі жұмысын, ата-аналармен ынтымақтастығын және балалардың жеке ерекшеліктерін ескеруді қажет етеді. Тәрбиеші ұлттық құндылықтарды күнделікті іс-әрекетке кіріктіріп, балаларға жағымды үлгі көрсетуі және олардың мәдени мұраны еркін танып-білуіне мүмкіндік жасауы тиіс. Балалардың

жетістіктерін бағалау кезінде олардың өзара қарым-қатынасы, жауапкершілігі, ұлттық мәдениетке қызығушылығы және күнделікті әрекеттегі жағымды өзгерістері ескерілуі қажет.

Осылайша, мектепалды даярлық тобында ұлттық құндылықтарды мақсатты әрі жүйелі қолдану ұлттық мәдени сабақтастықты сақтауға және балалардың үйлесімді дамуына бағытталған тәрбиелік ортаны қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ұлттық тәрбиенің басты нәтижесі – дәстүр атауларын білетін ғана емес, адамға құрметпен қарайтын, өзгенің еңбегін бағалайтын, ортақ іске жауапкершілікпен қатысатын және мәдени мұраның мәнін түсіне бастайтын тұлғаның қалыптасуына жағдай жасау.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. 1-қосымша – Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – 2022, кейінгі өзгерістерімен. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Түшіген Г. Б., Мендыбаева Н. У. Мектепке дейінгі жастағы балаларды ұлттық құндылықтар негізінде тұлғаны рухани адамгершілікке тәрбиелеу // «Алтынсаринские педагогические чтения. Инновационные технологии в современном образовании: стратегия, задачи, внедрение». Кітап 1. – 2024. URL: https://dspace.kspi.kz/handle/123456789/7210

3. Atem M., Ramazanova S. Қазақстан мен әлемнің тәрбие дәстүрлеріне салыстырмалы талдау // Journal of Educational Sciences. – 2021. – Т. 69, № 4. – Б. 130–136. DOI: https://doi.org/10.26577/JES.2021.v69.i4.12

4. Аманьдосова Р., Имамбекова Г., Түрдәлиева Ш., Құрманәлиева Е., Жәмірова Ү. Peculiarities of the Use of Kazakh National Customs and Traditions in the Educational Process for Primary School Students // Psychology and Education Journal. – 2021. – Т. 57, № 9. DOI: https://doi.org/10.17762/pae.v57i9.539

5. Мухаметжанова А. О. Деонтологическое содержание воспитания будущего поколения через национальные ценности // Вестник Карагандинского университета. Серия «Педагогика». – 2023. – № 1. – Б. 145–151. DOI: https://doi.org/10.31489/2023ped1/145-151

6. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың 2021–2022 оқу жылындағы ерекшеліктері туралы әдістемелік нұсқау хат. – Нұр-Сұлтан, 2021. URL: https://uba.edu.kz/storage/app/media/Journal/12-letka_1_2021.pdf

Мадиярова Гульсапар Молдашевна
Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі, педагог-зерттеуші
№16 Ш.Уәлиханов атындағы жалпы білім беретін мектебі
Түркістан облысы, Төлеби ауданы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ЖӘНЕ СӨЙЛЕУ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМЫТУДА МӘТІНГЕ ФУНКЦИОНАЛДЫ-ДИСКУРСТЫҚ ТАЛДАУ ЖАСАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа. Мақалада қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында оқушылардың тілдік және сөйлеу құзыреттілігін дамыту мақсатында мәтінге функционалды-дискурстық талдау жасаудың теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылады. Мәтіннің мазмұнын түсіну, коммуникативтік мақсатын анықтау, автор ұстанымын тану, тілдік құралдардың қызметін талдау және алынған ақпаратты ауызша әрі жазбаша сөйлеуде қолдану мәселелері зерделенеді. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған мәтінмен жұмыс кезеңдері, талдау сұрақтары мен практикалық тапсырмалар ұсынылады. Сонымен қатар көркем, публицистикалық және ғылыми-көпшілік мәтіндерді талдау барысында оқушының тілдік бірліктерді мәнмәтінге сәйкес қолдануына, мәтін мазмұнын бағалауына және өз пікірін дәлелді жеткізуіне жағдай жасайтын әдістемелік тәсілдер сипатталады.

Кілт сөздер: тілдік құзыреттілік, сөйлеу құзыреттілігі, функционалды-дискурстық талдау, мәтін, дискурс, функционалдық сауаттылық, коммуникативтік мақсат, автор ұстанымы, мәтінмен жұмыс, қазақ тілі мен әдебиеті.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының тілдік білімді меңгеруімен қатар, оны әртүрлі қарым-қатынас жағдаяттарында орынды қолдана білуі маңызды. Грамматикалық ережелерді білу, сөздердің мағынасын ажырату және сөйлем құрастыру тілдік дамудың қажетті құрамдас бөліктері болғанымен, олар оқушының өз ойын толық жеткізуіне әрдайым жеткілікті бола бермейді. Білім алушы мәтіндегі ақпаратты түсініп, оның қандай мақсатпен жазылғанын анықтап, автордың көзқарасын бағалап, тілдік құралдардың мағынасын жағдаятпен байланыстыра алуы керек.

Осы міндеттерді жүзеге асыруда мәтінмен жұмыс істеу әдістемесінің маңызы зор. Мәтін – тілдік бірліктердің жай жиынтығы емес, белгілі бір мазмұнды жеткізуге, ақпарат беруге, пікір қалыптастыруға немесе оқырманға ықпал етуге бағытталған тұтас коммуникативтік құрылым. Сондықтан мәтінді оқыту барысында оның мазмұнын баяндаумен ғана шектелмей, құрылымдық, мағыналық, тілдік және коммуникативтік ерекшеліктерін өзара байланыста қарастыру қажет.

Қазақстан Республикасының білім беру стандарттарында оқушылардың әртүрлі жанр мен стильдегі мәтіндерді түсінуі, негізгі ойды анықтауы, ақпаратты талдауы, өз пікірін білдіруі және жазбаша жұмыстарын түзетуі сияқты нәтижелерге мән беріледі [1]. Ал қазақ тілі пәнінің үлгілік оқу бағдарламаларында тыңдалым мен айтылым, оқылым, жазылым және әдеби тіл нормаларын меңгеру өзара сабақтас оқу бағыттары ретінде қарастырылады [2]. Бұл талаптар мәтінді кешенді талдаудың әдістемелік маңызын көрсетеді.

Мәселенің өзектілігі оқушылардың мәтін мазмұнын түсінуі мен сол мазмұнды өз сөзімен қолдана білуі арасындағы байланысты тереңдету қажеттілігімен анықталады. Оқушы мәтіннен ақпаратты таба алғанымен, автордың не себепті белгілі бір сөзді таңдағанын немесе мәтіннің құрылымы оның мақсатына қалай қызмет ететінін түсіндіруде қиналуы мүмкін. Мұндай жағдайда мәтінге функционалды-дискурстық талдау жасау тілдік білімді практикалық әрекетпен байланыстыратын әдістемелік тәсіл ретінде қарастырылады.

Қазақстандық ғылыми жұмыстарда да қазақ тілін оқытудағы коммуникативтік құзыреттілік пен функционалдық сауаттылықты дамыту мәселелері зерттеліп келеді. Мысалы, Н. Шайзараттың 2025 жылғы зерттеу жұмысында тілдік бірліктерді меңгерту мен оқушылардың сөйлеу, жазу және түсіну қабілеттерінің байланысы қарастырылады [3]. Қ. О. Ғабдуллинаның 2025 жылғы мақаласында қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарындағы функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған мәтінмен жұмыс тәсілдері сипатталған [4]. Ал қазақ тілін оқытуда корпус технологияларын қолдануға арналған 2026 жылғы зерттеу сөздердің мәнмәтіндегі мағынасы мен тіркесімділігін талдаудың әдістемелік әлеуетін көрсетеді [5].

Мақаланың мақсаты – мәтінге функционалды-дискурстық талдау жасау арқылы оқушылардың тілдік және сөйлеу құзыреттілігін дамытуға бағытталған әдістемелік тәсілдерді негіздеу және оларды қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында қолдану жолдарын ұсыну.

Функционалды-дискурстық талдаудың теориялық негіздері

Функционалды-дискурстық талдау ұғымын түсіну үшін алдымен оның құрамындағы екі негізгі бағытты ажырату қажет. Функционалдық талдау тілдік бірліктердің нақты мәтіндегі қызметін анықтауға бағытталса, дискурстық талдау мәтінді қарым-қатынас жағдаятымен, автордың мақсатымен, адресатпен және әлеуметтік-мәдени контекспен байланыстыра қарастырады. Осы екі бағытты ұштастыру мәтінді тілдік құрылым ретінде ғана емес, белгілі бір коммуникативтік әрекетті жүзеге асыратын тұтас жүйе ретінде зерттеуге мүмкіндік береді.

Мысалы, «Қоршаған ортаны қорғау – әр азаматтың міндеті» деген сөйлемде «міндет» сөзі жауапкершілік пен қажеттілікті білдіреді. Егер бұл сөйлем ғылыми-көпшілік мәтінде қолданылса, ол экологиялық жауапкершілік туралы қорытынды жасауға қызмет етуі мүмкін. Ал үгіт-насихат сипатындағы мәтінде осы сөйлем оқырманды нақты әрекетке шақыру мақсатында берілуі ықтимал. Демек, сөздің мағынасын түсіну үшін оның сөздіктегі анықтамасын білу жеткіліксіз; мәтіндегі қызметі мен коммуникативтік мақсатын да ескеру қажет.

Функционалды-дискурстық талдау барысында бірнеше өзара байланысты мәселе қарастырылады. Біріншісі – мәтіннің тақырыбы мен негізгі мазмұны. Екіншісі – автордың мақсаты және мәтіннің кімге арналғаны. Үшіншісі – мәтіннің композициялық құрылымы, яғни кіріспе, негізгі бөлім және қорытындының өзара байланысы. Төртіншісі – лексикалық, грамматикалық және стилистикалық құралдардың қызметі. Бесіншісі – мәтіннің оқырманға ықпалы, автор ұстанымы және мәтін мазмұнының нақты өмірлік жағдаятпен байланысы.

Бұл талдау түрін мектеп тәжірибесінде қолданғанда оны оқушыға күрделі лингвистикалық терминдерді жаттатумен шектеуге болмайды. Негізгі мақсат – тілдік құбылыстардың не үшін қолданылғанын түсіндіруге үйрету. Мысалы, оқушы мәтіндегі қаратпа сөздің оқырманмен байланыс орнатуға, риторикалық сұрақтың назар аударуға, есімдіктердің ой байланысын сақтауға немесе себеп-салдарлық құрылымдардың пікірді негіздеуге қызмет ететінін анықтай алады.

Тілдік құзыреттілік оқушының сөздік қорды, грамматикалық құрылымдарды және әдеби тіл нормаларын меңгеруін қамтиды. Сөйлеу құзыреттілігі осы білімді нақты қарым-қатынас жағдайында қолдану, ойын жүйелі жеткізу, тыңдаушының ерекшелігін ескеру және пікір алмасуға қатысу қабілетімен байланысты. Бұл ұғымдар өзара сабақтас болғанымен, олардың әрқайсысының өзіндік қыры бар. Тілдік білім сөйлеудің негізін қалайды, ал сөйлеу тәжірибесі сол білімді қолдану арқылы жетілдіреді.

Осы тұрғыдан алғанда, мәтінді функционалды-дискурстық талдау оқушының тілдік білімін сөйлеу әрекетімен ұштастыратын әдістемелік жүйе ретінде ұсынылады. Ол жеке грамматикалық тақырыптарды мәтіннен тыс қарастырудан гөрі, тілдік бірліктердің нақты қолданысын байқауға, салыстыруға және түсіндіруге мүмкіндік береді.

Мәтінді функционалды-дискурстық талдаудың негізгі кезеңдері

Мәтінге функционалды-дискурстық талдау жасау жүйелі түрде ұйымдастырылғанда нәтижелі болады. Әдістемелік тұрғыдан бұл жұмысты өзара байланысты бес кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең – мәтіналды бағдарлау. Бұл кезеңде оқушылар мәтіннің тақырыбына, тақырыпшасына, иллюстрацияларына және бастапқы сөйлемдеріне сүйеніп, оның мазмұны туралы болжам жасайды. Мұғалім мәтіннің ықтимал мақсаты, жанры және адресаты туралы сұрақтар қояды. Мысалы, мәтіннің атауы «Суды үнемдеу – ортақ міндет» болса, оқушылар оның экологиялық мәселе, тұрмыстық кеңес немесе ақпараттық мақала болуы мүмкін екенін болжайды. Мұндай жұмыс оқушының бұрынғы білімін белсендіруге және мәтінді мақсатты оқуға дайындауға көмектеседі.

Екінші кезең – мазмұндық-мағыналық талдау. Оқушылар мәтінді оқып, негізгі ойды, маңызды ақпаратты және қосымша деректерді анықтайды. Бұл кезеңде тақырып пен негізгі ойдың айырмашылығына назар аудару қажет. Тақырып мәтінде не туралы айтылатынын білдірсе, негізгі ой автордың сол мәселе жөнінде қандай тұжырым ұсынатынын көрсетеді. Оқушылар мәтіндегі фактілерді, пікірлерді, себептер мен салдарларды ажыратып, ақпараттың өзара байланысын анықтайды.

Үшінші кезең – тілдік-функционалдық талдау. Бұл кезеңде оқушылар сөздердің мәнмәтіндегі мағынасын, сөз тіркестерінің қолданысын, грамматикалық құрылымдарды және стильдік ерекшеліктерді қарастырады. Мұғалім тілдік бірліктердің мәтіндегі қызметін түсіндіруге бағытталған сұрақтар ұсынады. Мысалы, «Автор неліктен осы сөзді қолданған?», «Бұл сөйлем мәтіннің негізгі ойын қалай толықтырады?», «Егер осы сөзді басқа сөзбен алмастырсақ, мағынасы өзгере ме?» деген сұрақтар оқушының тілдік бақылауын тереңдетеді.

Төртінші кезең – дискурстық талдау. Оқушылар автордың мақсатын, мақсатты аудиториясын, көзқарасын және оқырманға ықпал ету тәсілдерін анықтайды. Сонымен қатар мәтіндегі дәлелдердің негізділігіне, автордың пікірін қандай тілдік құралдар арқылы жеткізетініне және мәтіннің белгілі бір жағдаятта қолданылуына назар аударады. Мысалы, ақпараттық мәтін оқырманға дерек беруге бағытталса, үндеу мәтіні белгілі бір әрекетке шақыруы мүмкін. Оқушылар бұл айырмашылықты мәтін мазмұны мен тілдік ерекшеліктеріне сүйеніп түсіндіреді.

Бесінші кезең – өнімді сөйлеу және рефлексия. Соңғы кезеңде оқушылар талданған мәтінге сүйене отырып, ауызша пікір білдіреді, қысқаша қорытынды жазады, мәтінді басқа жанрда қайта құрастырады немесе автор ұстанымына қатысты өз көзқарасын негіздейді. Мысалы, ақпараттық мәтін негізінде үндеу, хабарландыру немесе қысқа пікір жазу тапсырмасы ұсынылуы мүмкін. Бұл кезеңде оқушы мәтінді түсінгенін ғана емес, алған білімін жаңа коммуникативтік жағдайда қолдана алатынын көрсетеді.

Аталған кезеңдер қатаң өзгермейтін алгоритм емес. Мұғалім оларды сыныптың деңгейіне, мәтіннің күрделілігіне және сабақтың оқу мақсатына қарай бейімдей алады. Мәселен, қысқа ақпараттық мәтінмен жұмыс кезінде кейбір кезеңдер біріктірілсе, көркем шығарма үзіндісін талдағанда авторлық ұстаным мен көркемдік құралдарға көбірек уақыт бөлінуі мүмкін.

Әртүрлі мәтін түрлерін талдау арқылы сөйлеу құзыреттілігін дамыту

Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында мәтіннің жанры мен стиліне қарай талдау міндеттері де өзгеріп отырады. Сондықтан оқушыларға бір ғана мәтін түрін ұсынумен шектелмей, әртүрлі коммуникативтік мақсаттағы материалдармен жұмыс жүргізген жөн.

Көркем мәтінді талдау барысында оқушылар кейіпкерлердің әрекетін, авторлық баяндауды, бейнелі сөздерді және оқиғаның дамуын қарастырады. Мұндай жұмыс оқушының көркем тіл ерекшеліктерін түсінуіне, мәтіндегі астарлы мағынаны байқауына және кейіпкер әрекетіне қатысты пікір білдіруіне көмектеседі. Мысалы, әдеби шығармадағы кейіпкердің шешімін талдағанда оқушы өз тұжырымын мәтіннен алынған оқиғалармен негіздеуі керек. Бұл мәтінді түсіну мен дәлелді сөйлеудің арасындағы байланысты нығайтады.

Публицистикалық мәтіндерде автор белгілі бір қоғамдық мәселені көтеріп, оқырманның назарын аударуға немесе оның көзқарасына ықпал етуге ұмтылады. Мұндай мәтіндерді талдау барысында оқушылар мәселенің өзектілігін, автор ұстанымын, дәлелдердің сипатын және тілдік ықпал ету құралдарын анықтайды. Мысалы, қоршаған ортаны қорғау туралы мақаланы оқығаннан кейін оқушылар автор келтірген деректер мен бағалау пікірлерін ажыратып, мәтіннің мақсатына баға бере алады.

Ғылыми-көпшілік мәтіндер ақпаратты түсіндіруге, белгілі бір құбылыстың ерекшелігін ашуға және оқырманға жаңа білім беруге бағытталады. Мұнда терминдердің мағынасына, анықтамалардың берілуіне, себеп-салдарлық байланыстарға және ақпараттың логикалық ретіне назар аударылады. Оқушылар жаңа ұғымдарды өз сөзімен түсіндіріп, мәтіндегі ақпаратты кесте, сызба немесе қысқаша мазмұн түрінде ұсына алады.

Мәтін түрлерін салыстыра талдау да маңызды. Бір тақырыптағы көркем және ақпараттық мәтіндерді салыстырғанда оқушылар олардың мақсаттары мен тілдік құралдарының айырмашылығын байқайды. Мысалы, көркем мәтінде табиғат көрінісі бейнелі сөздер арқылы суреттелсе, ғылыми-көпшілік мәтінде сол табиғи құбылыстың белгілері мен себептері нақты ақпарат арқылы түсіндірілуі мүмкін. Бұл жұмыс оқушылардың стильдік талғамын қалыптастырып, тілдік құралдарды коммуникативтік мақсатқа сәйкес таңдауға үйретеді.

Мәтінге функционалды-дискурстық талдау жасауда цифрлық ресурстарды да орынды қолдануға болады. Мысалы, электрондық сөздіктер арқылы сөз мағынасын тексеру, бірнеше мәтіндегі белгілі бір сөздің қолданысын салыстыру немесе мәтіндегі жиі кездесетін лексикалық бірліктерді анықтау тапсырмалары ұйымдастырылады. Қазақ тілін оқытуда корпус технологияларын пайдалану туралы 2026 жылғы зерттеуде мәтіндегі сөздердің жиілігін, тіркесімділігін және мәнмәтіндік мағынасын зерттеудің әдістемелік мүмкіндіктері қарастырылған [5]. Алайда цифрлық құрал мәтінді өздігінен түсіндіретін дайын жауап көзі ретінде емес, оқушының тілдік бақылауын тереңдететін көмекші ресурс ретінде қолданылуы тиіс.

Мәтінмен жұмыс барысында қолданылатын әдістер мен тапсырмалар

Функционалды-дискурстық талдау әдістемесін жүзеге асыру үшін мұғалім оқушының жас ерекшелігіне, тілдік деңгейіне және сабақ мақсатына сәйкес тапсырмалар жүйесін әзірлеуі қажет. Тапсырмалар тек мәтін мазмұнын есте сақтауды емес, ақпаратты түсіндіруді, бағалауды және оны сөйлеу әрекетінде қолдануды көздеуі керек.

«Автор не үшін жазды?» әдісі. Оқушылар мәтінді оқып, автордың негізгі мақсатын анықтайды. Жауап нұсқалары ретінде ақпарат беру, түсіндіру, сендіру, белгілі бір әрекетке шақыру немесе көркем әсер қалдыру ұсынылуы мүмкін. Оқушы өз таңдауын мәтіндегі нақты сөздермен немесе сөйлемдермен негіздейді. Бұл әдіс мәтіннің мазмұнын оның коммуникативтік мақсатымен байланыстыруға мүмкіндік береді.

«Тілдік құралдың қызметін анықта» тапсырмасы. Мұғалім мәтіннен белгілі бір сөзді, тіркесті немесе сөйлемді таңдап, оның қандай қызмет атқарып тұрғанын сұрайды. Мысалы, «Сондықтан», «алайда», «біріншіден» сияқты байланыстырғыш құралдардың мәтіндегі ойларды біріктіруіне назар аударылады. Оқушылар бұл сөздердің сөйлемдер арасындағы мағыналық қатынасты қалай көрсететінін түсіндіреді. Кейін олар сол құралдарды өз мәтіндерінде қолданады.

«Факт пен пікірді ажырат» әдісі. Оқушылар мәтіндегі тексеруге болатын деректерді автордың бағалау пікірлерінен ажыратады. Бұл әсіресе публицистикалық және ақпараттық мәтіндермен жұмыс кезінде пайдалы. Тапсырманың жалғасы ретінде оқушылар пікірді дәлелдеу үшін қандай қосымша ақпарат қажет екенін анықтайды. Осылайша, мәтінді сыни тұрғыдан оқу мен дәлелді сөйлеу дағдылары қатар дамиды.

«Бір мәтін – екі жанр» тапсырмасы. Оқушылар бір тақырыптағы ақпаратты екі түрлі жанрда ұсынады. Мысалы, мектеп кітапханасының маңызы туралы мәтінді қысқаша ақпараттық хабарлама және оқушыларды кітапханаға шақыратын үндеу түрінде қайта жазады.

Кейін екі нұсқадағы сөз таңдауы, сөйлем құрылысы және коммуникативтік мақсат салыстырылады. Бұл тапсырма тілдік құралдарды мақсатты түрде таңдау дағдысын дамытады.

«Мәтіннен пікірге» әдісі. Оқушы мәтіндегі негізгі ақпаратқа сүйеніп, өз көзқарасын білдіреді. Ол пікірін тұжырымдап, кемінде бір дәлел келтіреді және қорытынды жасайды. Мысалы, экологиялық тақырыптағы мәтіннен кейін «Қоршаған ортаны қорғауда оқушының рөлі қандай?» деген сұрақ талқыланады. Оқушы өз жауабын мәтіндегі ақпаратпен және өмірлік мысалмен байланыстырады.

Бұл әдістердің барлығында мұғалімнің кері байланысы маңызды. Оқушының жауабын тек дұрыс немесе бұрыс деп бағалаудың орнына, оның мәтіннен дәлел келтіргенін, автор мақсатын түсіндіргенін, тілдік құралдың қызметін анықтағанын және пікірін жүйелі жеткізгенін көрсету қажет. Мұндай кері байланыс оқушыға өзінің жетістігі мен әрі қарай дамытуы керек дағдыларын түсінуге көмектеседі.

Сабақта қолданудың үлгісі және нәтижені бағалау

Мәтінге функционалды-дискурстық талдау жасауды тәжірибеде көрсету үшін «Суды үнемдеу – ортақ міндет» тақырыбындағы шартты ғылыми-көпшілік мәтінді пайдалануға болады. Бұл мысал әдістемелік үлгі ретінде ұсынылады.

Сабақтың мақсаты – мәтіннің негізгі ойын анықтау, автордың коммуникативтік мақсатын түсіндіру, себеп-салдарлық байланыстарды тану және мәтіндегі ақпаратты пайдаланып өз пікірін ауызша немесе жазбаша жеткізу.

Алғашқы кезеңде мұғалім мәтін тақырыбын көрсетіп, «Суды не үшін үнемдеу керек?», «Суды үнемдеу туралы ақпарат қандай мәтінде берілуі мүмкін?» деген сұрақтар қояды. Оқушылар өз болжамдарын айтып, тақырып бойынша бұрыннан білетін ақпараттарын еске түсіреді.

Мәтінді оқығаннан кейін олар негізгі ойды анықтап, маңызды деректерді іріктейді. Мұғалім мәтіндегі себеп-салдарлық байланыстарды білдіретін сөздерге назар аудартады. Оқушылар «себебі», «сондықтан», «нәтижесінде» сияқты тілдік құралдардың ойды байланыстырудағы қызметін түсіндіреді. Одан кейін мәтіннің кімге арналғанын және оның мақсаты ақпарат беру ме, әлде оқырманды әрекетке шақыру ма екенін талқылайды.

Келесі кезеңде оқушылар «Суды үнемдеу үшін мектепте қандай әрекеттер жасауға болады?» деген сұрақ бойынша қысқа ұсыныс мәтінін құрастырады. Олар мәтіндегі ақпаратты негізге алып, өз тәжірибесінен мысал келтіреді. Сабақ соңында оқушылар бастапқы болжамдары мен қорытынды пікірлерін салыстырып, қандай жаңа ақпарат алғанын және мәтіннің негізгі ойын қалай түсінгенін түсіндіреді.

Бұл тапсырмада бағалау бес өлшем бойынша жүргізілуі мүмкін: негізгі ойды анықтау, мәтіннен қажетті ақпаратты іріктеу, автордың мақсатын түсіндіру, тілдік құралдардың қызметін тану және өз пікірін дәлелді жеткізу. Мұғалім әр өлшем бойынша оқушының әрекетін бақылап, қажет болған жағдайда қосымша тапсырмалар ұсынады.

Мысалы, негізгі ойды анықтауда қиналған оқушыға мәтіндегі маңызды сөйлемдерді белгілеу ұсынылады. Автордың мақсатын түсіндіру қиын болса, мәтіннің ықтимал аудиториясы мен қолданылу жағдайын талқылауға болады. Ал өз ойын жүйелі жеткізуге қиналған оқушыға «Менің ойымша…», «Мәтінде… деп көрсетілген», «Сондықтан…» деген тілдік тіректер беріледі.

Бағалау барысында оқушыларды өзара салыстырудан гөрі, әрқайсысының жеке ілгерілеуін бақылаған дұрыс. Нақты педагогикалық эксперимент жүргізілмеген жағдайда әдістеменің нәтижесін пайыздық көрсеткіштермен дәлелденген нәтиже ретінде ұсынуға болмайды. Мұғалім сабақтағы бақылауларға сүйеніп, оқушының мәтінді түсінуі, дәлел келтіруі және сөйлеу құрылымын меңгеруі туралы негізді қорытынды жасай алады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, мәтінге функционалды-дискурстық талдау жасау – оқушылардың тілдік білімін практикалық сөйлеу әрекетімен байланыстыруға бағытталған әдістемелік тәсіл. Оның негізгі ерекшелігі мәтінді тек мазмұндық тұрғыдан түсінумен шектелмей, автордың

мақсатын, мақсатты аудиторияны, тілдік құралдардың қызметін және мәтіннің нақты қарым-қатынас жағдайындағы мәнін кешенді қарастыруында.

Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында осы тәсілді қолдану оқушылардың сөздік қорын орынды пайдалануына, грамматикалық құрылымдарды мәнмәтінге сәйкес түсінуіне, мәтіннің негізгі ойын анықтауына және автор ұстанымын бағалауына мүмкіндік береді. Сонымен қатар мәтіндегі ақпаратты ауызша пікірде, жазбаша жұмыста және шығармашылық тапсырмаларда қолдану арқылы сөйлеу құзыреттілігін дамытуға жағдай жасалады.

Әдістеменің тиімді ұйымдастырылуы мәтіндерді дұрыс таңдауға, тапсырмалардың бірізділігіне және оқушының белсенді әрекетіне байланысты. Мұғалім мәтіннің мазмұнын түсіндірумен ғана шектелмей, оқушыларды тілдік бірліктердің қызметін байқауға, автордың мақсатын анықтауға, ақпаратты бағалауға және өз пікірін негіздеуге бағыттауы қажет. Көркем, публицистикалық және ғылыми-көпшілік мәтіндерді салыстыра талдау оқушының әртүрлі коммуникативтік жағдайларда тілдік құралдарды орынды таңдауына көмектеседі.

Осылайша, функционалды-дискурстық талдау әдістемесін оқу үдерісіне жүйелі енгізу мәтінмен саналы жұмыс істеу мәдениетін қалыптастыруға, функционалдық сауаттылықты дамытуға және оқушылардың өз ойын сауатты, жүйелі әрі дәлелді жеткізуіне бағытталған педагогикалық мүмкіндіктерді кеңейтеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. – 2022, кейінгі өзгерістерімен. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің және таңдау курстарының үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы: 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрық, кейінгі өзгерістерімен. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767

3. Шайзарат Н. Қазақ тілін оқыту үдерісінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту (септік категориясы негізінде). – SDU University, 2025. – Ғылыми зерттеу жұмысы. URL: https://repository.sdu.edu.kz/handle/123456789/2608

4. Ғабдуллина Қ. О. Қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру: педагог-зерттеуші ұстанымы // Research Reviews. – 2025. – № 9. URL: https://ojs.scipub.de/index.php/RR/article/view/5919

5. Ораз А., Маликов К. Т., Байгутова Д. Н. Қазақ тілін оқытуда корпустық лингвистиканы қолданудың әдістемелік мүмкіндіктері // Хабаршысы. Педагогикалық ғылымдарының сериясы. – 2026. – Т. 83, № 3.

Шалтаева Индира Касымбековна
Бастауыш сынып мұғалімі
Шерхан Мұртаза атындағы мектеп-гимназия
Жамбыл облысы, Тараз қаласы

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУДЕ САРАЛАП ОҚЫТУ АРҚЫЛЫ ӘР ОҚУШЫНЫҢ ЖЕКЕ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада бастауыш білім беру үдерісінде саралап оқыту тәсілін қолдану арқылы оқушылардың жеке қабілеттерін, танымдық белсенділігін және оқу дербестігін дамыту мәселесі қарастырылады. Саралап оқытудың педагогикалық мәні, оны ұйымдастырудың негізгі қағидаттары мен тиімді әдістері талданады. Оқушылардың білім деңгейі, оқу қарқыны, қызығушылығы мен тапсырманы орындау ерекшеліктерін ескере отырып, оқу үдерісін ұйымдастыру жолдары ұсынылады. Сонымен қатар бастауыш сынып сабақтарында деңгейлік тапсырмаларды, таңдау мүмкіндігін, икемді топтық жұмысты, қалыптастырушы бағалауды және жеке оқу қолдауын қолданудың маңызы ашылады. Саралап оқыту әр баланың әлеуетін анықтауға, оқу қиындықтарын дер кезінде байқауға және білім алушының жеке жетістігін жүйелі дамытуға мүмкіндік беретін педагогикалық тәсіл ретінде негізделеді.

Түйін сөздер: саралап оқыту, бастауыш білім, жеке қабілет, оқушының ерекшелігі, жеке оқу траекториясы, деңгейлік тапсырма, танымдық белсенділік, қалыптастырушы бағалау, оқу мотивациясы, педагогикалық қолдау.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі – әрбір оқушының сапалы білім алуына жағдай жасау және оның жеке мүмкіндіктерін жан-жақты дамыту. Бастауыш мектеп осы міндетті жүзеге асыруда ерекше орын алады, өйткені дәл осы кезеңде баланың оқу әрекетіне деген көзқарасы, танымдық қызығушылығы, өзіне деген сенімі және білімді өздігінен меңгеру дағдылары қалыптаса бастайды. Бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктері мен психологиялық даму деңгейі бірдей болмағандықтан, оларды бірыңғай тәсілмен оқыту әр баланың қажеттілігін толық ескеруге мүмкіндік бермейді.

Сыныптағы оқушылардың бір бөлігі оқу материалын жылдам түсініп, өздігінен тапсырма орындауға бейім болса, екінші бөлігіне қосымша түсіндіру, көрнекілік немесе мұғалімнің жеке көмегі қажет болуы мүмкін. Кейбір балалар ақпаратты сурет, сызба арқылы жақсы қабылдайды, басқалары тыңдау, талқылау немесе практикалық әрекет барысында нәтижелі үйренеді. Сондай-ақ оқушылардың қызығушылығы, сөздік қоры, логикалық ойлауы, шығармашылық белсенділігі мен жұмыс қарқыны да ерекшеленеді. Мұндай айырмашылықтарды ескеру – мұғалімнің кәсіби қызметіндегі маңызды міндеттердің бірі.

Қазақстан Республикасының бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты білім беру мазмұны мен күтілетін нәтижелерге қойылатын талаптарды айқындайды [1]. Ал үлгілік оқу бағдарламалары оқу пәндері бойынша білім мен дағдыларды қалыптастырудың мазмұнын белгілейді [2]. Осы талаптарды орындау барысында мұғалім оқу мақсатын сақтай отырып, оған жетудің әртүрлі жолдарын қарастыруы қажет.

Саралап оқыту – осы міндетті жүзеге асыруға көмектесетін педагогикалық тәсілдердің бірі. Оның мәні оқушыларға әртүрлі білім беру емес, ортақ оқу мақсатына әр баланың мүмкіндігі мен қажеттілігіне сәйкес жолмен жетуге жағдай жасау болып табылады. Демек, саралау оқушыларды қабілетіне қарай тұрақты топтарға бөліп қоюды емес, олардың даму ерекшеліктерін ескеріп, қажетті оқу қолдауын ұсынуды көздейді.

Мақаланың мақсаты – бастауыш білім беру үдерісінде саралап оқытуды қолданудың педагогикалық мүмкіндіктерін талдау және әр оқушының жеке қабілетін дамытуға бағытталған тиімді әдістемелік жолдарды ұсыну.

1. Саралап оқытудың педагогикалық мәні және бастауыш мектептегі маңызы

Саралап оқыту – оқу мазмұнын, тапсырмаларды орындау тәсілдерін, оқу материалын меңгеруге берілетін қолдауды және білім нәтижесін көрсету мүмкіндіктерін оқушылардың жеке ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастыру тәсілі. Бұл үдерісте мұғалім сыныптағы барлық оқушыға ортақ оқу мақсатын басшылыққа алады, бірақ сол мақсатқа жету жолында икемді әдістер мен құралдарды пайдаланады.

Саралап оқытудың басты ерекшелігі – оқушының бастапқы деңгейін оның тұрақты мүмкіндігі ретінде қарастырмау. Бала белгілі бір тапсырманы бүгін мұғалімнің көмегімен орындауы мүмкін, ал жүйелі қолдау мен жаттығудан кейін оны өздігінен орындай бастайды. Сондықтан саралау оқушының қазіргі нәтижесін анықтаумен шектелмей, оның алдағы даму мүмкіндігін де ескеруі тиіс.

Э.М. Жүсіп, Б.А. Альмухамбетов және А.Н. Еркебаеваның 2025 жылы жарияланған зерттеуінде саралап оқыту арқылы бастауыш сынып оқушыларының әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастырудың функционалдық моделі қарастырылады [3]. Бұл бағыт саралаудың тек пәндік білімді меңгеруге емес, оқушының оқу әрекетін ұйымдастыру, ақпаратпен жұмыс істеу, шешім қабылдау және өз жұмысын бағалау дағдыларын дамытуға да қатысы бар екенін көрсетеді. https://doi.org/10.51889/2959-5762.2025.85.1.032

Бастауыш сыныпта саралап оқытудың маңызы бірнеше қырынан байқалады. Біріншіден, ол оқу материалының оқушыға қолжетімді болуына ықпал етеді. Егер тапсырма баланың дайындық деңгейіне сәйкес келмесе, ол не шамадан тыс жеңіл болып, қызығушылықты төмендетеді, не күрделі болып, сәтсіздік сезімін тудырады. Ал орынды таңдалған тапсырма баланы ойлануға, ізденуге және өз мүмкіндігін сынауға жетелейді.

Екіншіден, саралау оқушының дербестігін қалыптастырады. Бала тапсырманы орындау тәсілін таңдау, қажетті ресурсты пайдалану, жұмысын тексеру және нәтижесін түсіндіру арқылы оқу әрекетіне белсенді қатысады. Үшіншіден, саралап оқыту мұғалімге оқушының оқу барысындағы қиындықтарын ертерек байқауға мүмкіндік береді. Қателердің сипатын талдау арқылы педагог қандай дағдыға қосымша жаттығу керектігін анықтай алады.

Төртіншіден, бұл тәсіл оқушылардың өзара ерекшеліктерін құрметтеу мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі. Әр баланың оқу қарқыны мен жетістігі әртүрлі болуы табиғи құбылыс ретінде қабылданады. Осы тұрғыдан алғанда, саралап оқыту жарыстыруға немесе балаларды «күшті» және «әлсіз» деп бөлуге емес, әр оқушының алға жылжуына жағдай жасауға бағытталуы керек.

2. Оқушының жеке қабілетін анықтау және оқу қажеттіліктерін ескеру

Саралап оқытуды нәтижелі ұйымдастыру үшін мұғалім алдымен оқушылардың жеке ерекшеліктерін жүйелі түрде зерттеуі қажет. Бұл жұмысты тек тоқсандық бағаға немесе бір реттік бақылауға сүйеніп жүргізу жеткіліксіз. Себебі баға оқушының нақты қай дағдыны

меңгергенін, тапсырманы орындау кезінде қандай қиындыққа кездескенін және қандай қолдау қажет екенін толық көрсетпейді.

Оқушының мүмкіндігін анықтауда бірнеше дереккөзді қатар пайдалануға болады: бастапқы диагностикалық тапсырмалар, күнделікті сабақтағы бақылау, ауызша жауаптар, жазба жұмыстары, практикалық әрекеттер, өзін-өзі бағалау және оқушымен жеке әңгімелесу. Мысалы, математика сабағында есептің жауабын дұрыс таппаған балаға бірден қосымша жеңіл есептер беру жеткіліксіз. Мұғалім оның шартты түсінбегенін, амал таңдауда қиналғанын, есептеу барысында қате жібергенін немесе өз шешімін тексере алмағанын анықтауы қажет.

Оқушының жеке қабілетін бағалағанда оның қызығушылығы мен күшті жақтарын да ескерген жөн. Бір бала ақпаратты жүйелеуге бейім болса, екіншісі әңгіме құрастыруға, үшіншісі тәжірибе жасауға, төртіншісі сурет пен сызба арқылы ойды жеткізуге қызығуы мүмкін. Осындай ерекшеліктерді оқу үдерісіне енгізу баланың сабаққа қатысу белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Мұғалім саралау барысында мынадай сұрақтарға жауап іздегені дұрыс:

- Оқушы оқу мақсатына жету үшін қандай білім мен дағдыларды меңгерген?
- Қандай тапсырмаларды өздігінен орындай алады?
- Қай кезеңде мұғалімнің көмегіне мұқтаж?
- Қандай тапсырма түрлері оның қызығушылығын арттырады?
- Оқушы өз нәтижесін түсіндіріп, қатесін түзете ала ма?
- Келесі қадамда оның дамуына қандай оқу әрекеті көмектеседі?

Осы сұрақтарға алынған жауаптар мұғалімнің сараланған тапсырмалар жүйесін жоспарлауына негіз болады. Бұл ретте оқушы туралы жиналған ақпарат үнемі жаңартылып отыруы керек. Бір сабақта қолдауды қажет еткен бала келесі сабақта өздігінен жұмыс істеуге дайын болуы мүмкін. Сондықтан саралау тұрақты белгіге емес, оқушының нақты оқу жағдайына сүйенеді.

3. Саралап оқытуды ұйымдастырудың негізгі бағыттары

Бастауыш сыныпта саралап оқытуды бірнеше бағыт бойынша жүзеге асыруға болады. Мұғалім сабақтың мақсатына, пәннің мазмұнына және оқушылардың қажеттіліктеріне қарай бір немесе бірнеше бағытты таңдайды.

Бірінші бағыт – тапсырмаларды күрделілік деңгейі бойынша саралау. Мұнда оқушылар бір оқу мақсатына бағытталған, бірақ орындау күрделілігі әртүрлі тапсырмаларды орындайды. Мысалы, мәтін бойынша негізгі ақпаратты анықтау, мәтін мазмұнын түсіндіру және автордың ойын дәлелдермен бағалау біртіндеп күрделене түсетін тапсырмалар болып саналады.

Деңгейлік тапсырмалар оқушыны тек жеңіл жұмыспен шектемеуі керек. Қолдауды қажет ететін оқушы да уақыт өте күрделірек тапсырманы орындауға мүмкіндік алуы тиіс. Ал оқу материалын жылдам меңгеретін балаға қосымша жұмыс көлемін көбейтудің орнына, мәселені тереңірек зерттеу, бірнеше шешім ұсыну немесе өз тұжырымын дәлелдеу ұсынылады.

Екінші бағыт – оқу үдерісіндегі қолдауды саралау. Кейбір оқушыларға тапсырманың орындалу алгоритмі, тірек сөздер, үлгі, сурет, сызба немесе жетекші сұрақтар беріледі. Басқа оқушылар сол тапсырманы қосымша көмексіз орындайды. Қолдау оқушының дербестігін шектемей, оны біртіндеп азайту қағидатына негізделуі қажет.

Мысалы, есеп шығару барысында бір оқушыға шартты кестеге түсіру ұсынылса, екінші оқушыға тек амал таңдауға арналған сұрақ беріледі, ал үшінші оқушы есепті өздігінен шығарып, шешу жолын түсіндіреді. Барлық жағдайда мұғалімнің назары бір ғана дұрыс жауапқа емес, оқушының ойлау әрекетіне аударылады.

Үшінші бағыт – тапсырманы орындау тәсілін саралау. Бір оқу мақсатына жету үшін оқушыларға ақпаратты мәтін, сызба, кесте, сурет немесе ауызша түсіндіру арқылы меңгеру мүмкіндігі ұсынылады. Мысалы, дүниетану сабағында табиғи нысандардың байланысын бір

оқушы сызба арқылы көрсетсе, екіншісі кесте құрады, үшіншісі қысқаша түсіндірме жазады. Бұл тәсіл әр баланың ақпаратты өңдеу және өз ойын жеткізу мүмкіндігін кеңейтеді.

Төртінші бағыт – оқу қарқыны мен жұмыс уақытын ескеру. Кейбір оқушылар тапсырманы жылдам орындаса, басқаларына ойлануға және өз жұмысын тексеруге көбірек уақыт қажет. Сондықтан тапсырманы орындау уақытын икемді жоспарлау маңызды. Жұмысын ерте аяқтаған оқушыға алдын ала дайындалған зерттеу, шығармашылық немесе логикалық тапсырма берілуі мүмкін. Ал қосымша уақытты қажет ететін балаға оқу мақсатына жетуге көмектесетін нақты нұсқаулық ұсынылады.

Бесінші бағыт – қызығушылыққа негізделген саралау. Мұғалім оқушыларға белгілі бір тақырыпты өздері таңдаған мысалдармен ашуға немесе тапсырманы орындаудың бірнеше нұсқасының бірін таңдауға мүмкіндік береді. Мысалы, «Менің туған өлкем» тақырыбында оқушы шағын мәтін, суретті таныстырылым, ақпараттық плакат немесе ауызша әңгіме дайындай алады. Мұндай таңдау оқушының сабаққа деген жауапкершілігін және оқу мазмұнына жеке қатынасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Бұл бағыттардың барлығы бір сабақта қатар қолданылуы міндетті емес. Саралауды шамадан тыс көбейту мұғалімнің жұмысын күрделендіріп, оқушылардың назарын негізгі оқу мақсатынан алыстатуы мүмкін. Сондықтан педагог ең алдымен сабақтың нақты мақсатын анықтап, соған сәйкес келетін саралау тәсілін таңдауы керек.

4. Бастауыш сынып сабақтарында сараланған тапсырмаларды қолдану әдістемесі

Саралап оқытудың тиімділігі оны күнделікті сабақ мазмұнымен байланыстыра ұйымдастыруға тәуелді. Тапсырмалар оқу бағдарламасындағы мақсаттарға сай болып, оқушының білімін қолдануына, ойлауына және өз нәтижесін бағалауына мүмкіндік беруі керек.

Мысалы, 3-сыныптағы әдебиеттік оқу сабағында «Мәтіннің негізгі ойын анықтау және кейіпкердің іс-әрекетін бағалау» мақсаты қарастырылсын. Мұғалім тапсырмаларды төмендегідей ұйымдастыра алады.

Қолдауды қажет ететін оқушыларға:

- мәтінді оқып, кейіпкерлердің аттарын анықтау;
- негізгі оқиғаны берілген суреттердің ішінен таңдау;
- «Кейіпкер не істеді?» деген сұраққа жауап беру;
- сөйлемді тірек сөздер арқылы толықтыру.

Негізгі оқу дағдысын меңгеріп келе жатқан оқушыларға:

- мәтіннің негізгі ойын бір-екі сөйлеммен жазу;
- кейіпкердің әрекетіне баға беру;
- өз пікірін мәтіннен алынған мысалмен дәлелдеу.

Күрделендірілген тапсырманы орындауға дайын оқушыларға:

- кейіпкердің шешімін басқа ықтимал әрекетпен салыстыру;
- оқиғаның жалғасын өздігінен құрастыру;
- автордың негізгі ойын түсіндіріп, өз көзқарасын дәлелдеу.

Бұл тапсырмаларда оқушылар әртүрлі деңгейдегі әрекеттерді орындайды, бірақ олардың барлығы мәтіннің негізгі ойын түсінуге және кейіпкердің әрекетін бағалауға бағытталған. Мұғалім оқушылардың ілгерілеуіне қарай тапсырмалардың күрделілігін өзгертіп отырады.

Математика сабағында саралау есептің мазмұны, оны шешу жолы және жауапты дәлелдеу деңгейі арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, «Есепті шығару және шешу жолын түсіндіру» мақсаты бойынша бір оқушыға есептің шартын қысқаша жазуға арналған дайын үлгі ұсынылады. Екінші оқушы есептің шешу амалын өздігінен таңдайды. Үшінші оқушы есептің шешу жолын түсіндіріп, оған кері есеп құрастырады.

Осындай ұйымдастыру оқушының математикалық білімін ғана емес, логикалық ойлауын, мәселені шешу және өз шешімін түсіндіру дағдыларын да дамытуға мүмкіндік береді.

Қазақ тілі сабағында саралауды мәтін құрастыру, сөздерді мағынасына қарай топтау, сөйлемді толықтыру және өз ойын жазбаша жеткізу тапсырмалары арқылы іске асыруға болады. Мысалы, бір топқа сөйлем құрастыруға арналған тірек сөздер беріледі, келесі топ сөйлемдерді байланыстырып шағын мәтін жазады, ал үшінші топ мәтінге тақырып қойып, оның мазмұнын дәлелді түрде түсіндіреді.

Дүниетану сабағында оқушылардың бақылау және зерттеу қабілеттерін дамытуға ерекше назар аударуға болады. «Өсімдіктің өсуіне қажетті жағдайлар» тақырыбында бір оқушы дайын суреттерді пайдаланып, өсімдікке қажетті жағдайларды атайды. Екінші оқушы өсімдіктің өсу кезеңдерін ретімен орналастырады. Үшінші оқушы тәжірибе жоспарын құрып, бақылау нәтижесін кестеге түсіреді. Мұнда тапсырмалардың айырмашылығы оқушының зерттеу әрекетіндегі дербестік пен күрделілік деңгейінен көрінеді.

Сараланған тапсырмаларды ұйымдастыруда икемді топтық жұмыс та маңызды. Топтар оқушылардың тұрақты қабілет деңгейіне қарай емес, нақты тапсырманың мақсатына сәйкес құрылады. Бір сабақта оқушылар жеке жұмыс істесе, келесі кезеңде қызығушылығы ортақ шағын топтарға бірігуі мүмкін. Бұл тәсіл балалардың бір-бірінен үйренуіне, өз ойын жеткізуіне және ортақ шешім қабылдауына жағдай жасайды.

Сонымен бірге топтық жұмыста әр оқушының рөлін нақты белгілеу қажет. Мысалы, бір оқушы ақпаратты оқиды, екіншісі негізгі ойды анықтайды, үшіншісі нәтижені жазып, төртіншісі топ атынан таныстырады. Рөлдерді алмастырып отыру барлық баланың әртүрлі әрекеттерге қатысуына мүмкіндік береді.

5. Қалыптастырушы бағалау және жеке қабілеттің дамуын бақылау

Саралап оқытудың маңызды құрамдас бөлігі – оқушының оқу жетістігін жүйелі бақылау. Бағалау тек тапсырманың дұрыс немесе бұрыс орындалғанын анықтаумен шектелмеуі тиіс. Ол оқушының қандай дағдыны меңгергенін, қай тұста қиналғанын және келесі кезеңде нені дамыту қажеттігін көрсетуі керек.

Қалыптастырушы бағалау кезінде мұғалім нақты оқу мақсатына сәйкес өлшемдер белгілейді. Мысалы, мәтіннің негізгі ойын анықтауға арналған тапсырмада мынадай өлшемдер қолданылуы мүмкін:

1. Мәтіндегі негізгі ақпаратты анықтайды.
2. Негізгі ойды өз сөзімен жеткізеді.
3. Өз пікірін мәтін мазмұнымен байланыстырады.
4. Жауабын дәлелдейді.

Осы өлшемдер арқылы мұғалім оқушының қай әрекетті орындай алатынын және қандай қолдау қажет екенін анықтайды. Егер бала негізгі ақпаратты дұрыс анықтап, бірақ ойын дәлелдей алмаса, оған дәлел келтіруге бағытталған қосымша тапсырма ұсынылады. Осылайша кері байланыс жалпы сипаттағы «жақсы» немесе «тырысу керек» деген сөздермен шектелмей, нақты әрі әрекетке бағытталған болады.

Оқушының жеке жетістігін бақылауда бастапқы нәтиже мен кейінгі нәтижені салыстыру да маңызды. Мысалы, оқу жылының басында тапсырманы орындау үшін тұрақты көмек қажет болған бала бірнеше аптадан кейін нұсқаулықты өздігінен пайдаланып, жұмысын тексере бастаса, бұл оның оқу дербестігінің артқанын білдіреді. Мұндай өзгерістерді мұғалім бақылау парағы, оқушы жұмыстарының жинағы немесе қысқаша педагогикалық жазбалар арқылы тіркей алады.

Өзін-өзі бағалау да оқушының жеке дамуына ықпал етеді. Сабақ соңында балаларға «Бүгін мен нені үйрендім?», «Қай тапсырманы өзім орындадым?», «Қай жерде көмек қажет болды?», «Келесі сабақта нені жақсартамын?» деген сұрақтар ұсынылады. Мұндай рефлексия баланың өз оқу әрекетін түсінуіне және келесі мақсатын анықтауына көмектеседі.

2025 жылы К.Б. Копбалина, С.К. Абильдина және Б.А. Жекибаева бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын зерттеуде өзін-өзі бағалау шкаласын қарастырған [4]. Авторлардың еңбегі оқушының өз оқу мүмкіндіктерін бағалауына назар аударудың маңызын көрсететін қазақстандық зерттеулердің бірі болып табылады. Бұл

бағытты саралап оқытуда пайдалану оқушының тек пәндік нәтижесін емес, оқу әрекетін саналы басқару дағдысын да бақылауға мүмкіндік береді.

Саралау барысында бағалаудың әділдігіне де көңіл бөлу қажет. Оқушылар әртүрлі тапсырма орындағанымен, ортақ оқу мақсатына жету дәрежесі нақты өлшемдер негізінде анықталуы тиіс. Тапсырманы жеңілдету оқу мақсатын төмендету дегенді білдірмейді; ол оқушыға қажетті қолдау арқылы сол мақсатқа жетуге мүмкіндік беру деген сөз.

6. Саралап оқытуды жүзеге асырудағы мұғалімнің рөлі мен кездесетін қиындықтар

Саралап оқыту мұғалімнен оқушылардың ерекшеліктерін бақылауды, сабақ мақсатын нақтылауды, бірнеше тапсырма нұсқасын әзірлеуді және оқу нәтижелерін жүйелі талдауды талап етеді. Бұл жұмысты тиімді ұйымдастыру үшін саралауды сабақтың барлық кезеңіне бірдей енгізу міндетті емес. Мұғалім ең алдымен оқушылар жиі қиналатын немесе жеке қолдау қажет болатын кезеңді анықтап, сол жерде сараланған тәсілді қолдана алады.

Тәжірибеде кездесетін қиындықтардың бірі – тапсырмаларды көп деңгейге бөліп, әр оқушыға жеке материал дайындауға ұмтылу. Мұндай жұмыс мұғалімнің уақытын шамадан тыс жұмсап, сабақтың ұйымдастырылуын күрделендіруі мүмкін. Сондықтан тапсырмаларды үш нұсқада дайындау, ортақ материалды әртүрлі тірекпен ұсыну немесе бір тапсырмаға қосымша күрделендіру шартын енгізу сияқты қарапайым шешімдерден бастаған дұрыс.

Екінші мәселе – оқушыларды тұрақты түрде «үлгерімі жоғары» және «үлгерімі төмен» топтарға бөлу. Мұндай тәсіл балалардың өз қабілеті туралы түсінігіне кері әсер етіп, кейбірінің оқу белсенділігін төмендетуі мүмкін. Сондықтан топтар икемді құрылып, оқушылардың жетістігі мен қажеттілігіне қарай өзгеріп отыруы қажет. Мұғалім баланың мүмкіндігін салыстыру арқылы емес, оның жеке ілгерілеуін бақылау арқылы бағалағаны жөн.

Үшінші мәселе – саралауды тек тапсырманың көлемін өзгерту деп түсіну. Мысалы, оқу материалын жылдам меңгерген оқушыға басқа балалардан көп есеп беру оның қабілетін толық дамытуға жеткіліксіз. Оның орнына бірнеше шешімі бар мәселе, логикалық тапсырма, зерттеу жұмысы немесе өз шешімін дәлелдеуге арналған әрекет ұсыну тиімдірек болуы мүмкін.

Төртінші мәселе – оқушыға шамадан тыс көмек көрсету. Егер мұғалім тапсырманың барлық қадамын өзі көрсетсе, бала дербес шешім қабылдау мүмкіндігін аз пайдаланады. Сондықтан қолдау біртіндеп азайып, оқушының өздігінен жұмыс істеуіне жағдай жасалуы қажет. Мұғалім дайын жауап берудің орнына бағыттаушы сұрақтар қойып, баланың ойлау жолын анықтағаны дұрыс.

Саралап оқытуды жүзеге асыруда ата-анамен байланыс та маңызды. Ата-анаға баланың жетістігін басқа балалармен салыстырмай, өзінің алдыңғы нәтижесімен салыстырудың мәнін түсіндіру қажет. Үйде оқу үшін шамадан тыс жүктеме берудің орнына, баланың дербес әрекетін қолдау, кітап оқуға қызықтыру, күнделікті өмірдегі қарапайым мәселелерді бірге талқылау ұсынылады.

Осылайша саралап оқыту мұғалімнің жеке тапсырмалар жиынтығын дайындауымен ғана шектелмейді. Ол оқушының оқу әрекетін бақылау, қажетті қолдау көрсету, дербестігін дамыту және білім алуына қолайлы орта қалыптастыру сияқты өзара байланысты әрекеттерден тұрады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, бастауыш білім беруде саралап оқытуды қолдану – әр оқушының жеке қабілетін дамытуға бағытталған маңызды педагогикалық тәсіл. Оның тиімділігі оқушылардың дайындық деңгейін ескерумен ғана емес, олардың қызығушылығын, оқу қарқынын, танымдық белсенділігін және дербес әрекет ету мүмкіндіктерін қолдаумен анықталады.

Саралап оқыту мұғалімге бір сыныпта білім алатын балалардың әртүрлі қажеттіліктерін ескеріп, ортақ оқу мақсатына жетудің икемді жолдарын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Деңгейлік тапсырмалар, оқу қолдауы, таңдау мүмкіндігі, икемді топтық жұмыс және қалыптастырушы бағалау бір-бірімен үйлесімді қолданылған жағдайда оқушының білімді меңгеруімен қатар, өз ойын жеткізу, мәселені шешу, шешімін дәлелдеу және оқу нәтижесін бағалау дағдылары дамиды.

Бастауыш сынып мұғалімі ретінде саралап оқытудың негізгі қағидатын әр баланың мүмкіндігін уақытында байқап, оның келесі даму қадамын анықтау деп есептеймін. Оқушының бүгінгі жетістігін ғана бағалау жеткіліксіз; оның ертең қандай әрекетті өздігінен орындай алатынына да назар аудару қажет. Сондықтан мұғалімнің міндеті – оқушыларды бір-бірімен салыстыру емес, әрқайсысының алға жылжуына жағдай жасау.

Саралап оқыту жүйелі әрі мақсатты ұйымдастырылған кезде оқушының оқу мотивациясын қолдауға, өз күшіне сенімін арттыруға және білім алудағы дербестігін қалыптастыруға ықпал етеді. Демек, бастауыш мектептегі сапалы білім беру әр баланың жеке ерекшелігін мойындап, оның қабілетін дамытуға мүмкіндік беретін оқу ортасын қалыптастырумен тығыз байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы. 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің жалпы білім беретін пәндері мен таңдау курстары бойынша үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы. 2022 жылғы 16 қыркүйектегі № 399 бұйрық. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767

3. Жүсіп Э.М., Альмухамбетов Б.А., Еркебаева А.Н. Саралап оқыту арқылы бастауыш сынып оқушыларының әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастырудың функционалдық моделі // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. 2025. № 1(85). DOI: https://doi.org/10.51889/2959-5762.2025.85.1.032

4. Копбалина К.Б., Абильдина С.К., Жекибаева Б.А. Бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылық деңгейін зерттеу: өзін-өзі бағалау шкаласы // Қарағанды университетінің хабаршысы. Педагогика сериясы. 2025. № 2(118). Б. 116–125. DOI: https://doi.org/10.31489/2025Ped2/116-125

5. Абильдина С.К., Дюсембинова Р.К., Сарсекеева Ж.Е., Мухаметжанова А.О., Айдарбекова К.А. Білім беруді цифрландыру жағдайында бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту // Academics and Science Reviews Materials. 2023. № 3. URL: https://ojs.publisher.agency/index.php/ASCRM/article/view/1787

6. Мухаметжанова А.О., Даян М. Бастауыш сынып оқушыларында функционалдық сауаттылықты қалыптастыру // Мектепте білім алушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру теориясы мен практикасы: республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы. Қарағанды: Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2023. Б. 208–211. URL: https://rep.buketov.edu.kz/handle/data/16953

Сабирова Ақбөбек Маратқызы
Тәрбиеші
«Elite garden» бөбекжайы
Маңғыстау облысы, Ақтау қаласы

ЛОГИКАЛЫҚ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ МЕКТЕПАЛДЫ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада мектепалды жастағы балалардың танымдық белсенділігін дамытудағы логикалық-математикалық ойындардың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Мектепке дейінгі кезеңде баланың қоршаған ортаны танып-білуге қызығушылығын арттыру, логикалық ойлауын, салыстыру, талдау, жинақтау, қорытынды жасау қабілеттерін қалыптастыру мәселелеріне назар аударылады. Логикалық-математикалық ойындардың мазмұны, түрлері және оларды мектепалды даярлық тобындағы ұйымдастырылған іс-әрекетте қолдану ерекшеліктері сипатталады. Сонымен қатар балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, ойын тапсырмаларын саралау, көрнекі құралдарды тиімді пайдалану, проблемалық жағдаяттар құру және балалардың дербес шешім қабылдауына жағдай жасау жолдары ұсынылады. Мақалада педагогтің бағыттаушы рөлі мен ойын арқылы оқытудың баланың мектепке дайындығын қалыптастырудағы маңызы негізделеді.

Түйін сөздер: мектепалды даярлық, танымдық белсенділік, логикалық-математикалық ойындар, математикалық түсініктер, логикалық ойлау, мектепке дайындық, ойын технологиясы, жеке ерекшелік, зерттеушілік әрекет.

Кіріспе

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – баланың жан-жақты дамуына жағдай жасау, оның қоршаған ортаға деген қызығушылығын арттыру және мектепте білім алуға қажетті бастапқы дағдыларын қалыптастыру. Мектепалды жас – баланың танымдық мүмкіндіктері кеңейіп, ойлау әрекеті күрделене түсетін, қоршаған құбылыстар арасындағы байланыстарды түсінуге талпынатын маңызды даму кезеңі. Осы уақытта баланың алған білімін дайын күйінде қабылдауымен қатар, оны өздігінен іздену, салыстыру, сұрақ қою және тәжірибе арқылы меңгеруіне мүмкіндік беру қажет.

Мектепалды даярлық тобындағы педагогикалық жұмыс барысында танымдық белсенділікті дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Танымдық белсенділік баланың жаңа ақпаратты білуге ұмтылуынан, тапсырманы орындауға қызығушылық танытуынан, қиындықтарды жеңуге талпынуынан және өз әрекетінің нәтижесін түсіндіре білуінен көрінеді. Мұндай белсенділік өздігінен қалыптаспайды. Ол баланың жас ерекшелігіне сәйкес ұйымдастырылған, қызықты әрі мазмұнды әрекеттер арқылы дамиды.

Мектепке дейінгі жаста негізгі әрекеттердің бірі ойын болғандықтан, логикалық-математикалық тапсырмаларды ойын түрінде ұсыну педагогикалық тұрғыдан тиімді тәсіл болып саналады. Ойын кезінде бала белгілі бір мақсатқа жетуге тырысады, заттардың қасиеттерін салыстырады, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтайды, заңдылықтарды іздейді және өз шешімін тексеруге мүмкіндік алады. Мұндай әрекеттер математикалық білімнің бастапқы негіздерін меңгерумен қатар, баланың ойлау дербестігін қалыптастыруға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту саласындағы нормативтік құжаттарында балалардың танымдық және зияткерлік дағдыларын дамыту, қарапайым математикалық ұғымдарды қалыптастыру, қоршаған ортаны бақылау, заттардың пішінін, санын, шамасын және кеңістіктегі орнын ажырату міндеттері белгіленген. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті стандарт пен 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрыққа негізделген үлгілік оқу бағдарламасы мектепке дейінгі білім берудің мазмұнын ұйымдастыруда маңызды нормативтік негіз болып табылады.

Осы талаптарды басшылыққа ала отырып, мектепалды даярлық тәрбиешісі ретінде мен логикалық-математикалық ойындарды балалардың танымдық белсенділігін арттырудың, олардың математикалық түсініктерін тереңдетудің және өздігінен ойлану дағдыларын қалыптастырудың маңызды құралы деп қарастырамын.

Мақаланың мақсаты – логикалық-математикалық ойындарды мектепалды даярлық тобында қолданудың педагогикалық мүмкіндіктерін ашу және балалардың танымдық белсенділігін дамытуға бағытталған тиімді ұйымдастыру жолдарын сипаттау.

Мақсатқа сәйкес мынадай міндеттер белгіленді:

- мектепалды жастағы балалардың танымдық белсенділігінің ерекшеліктерін сипаттау;
- логикалық-математикалық ойындардың білімдік және дамытушылық мүмкіндіктерін айқындау;
- ойын түрлерін педагогикалық міндеттерге сәйкес жүйелеу;
- балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, ойын тапсырмаларын ұйымдастыру жолдарын ұсыну;
- танымдық белсенділіктің байқалу белгілерін бақылауға арналған педагогикалық көрсеткіштерді анықтау.

1. Мектепалды жастағы балалардың танымдық белсенділігін дамытудың педагогикалық негіздері

Танымдық белсенділік – баланың қоршаған дүниені танып-білуге бағытталған қызығушылығы мен әрекетке қатысуынан көрінетін күрделі педагогикалық-психологиялық құбылыс. Ол баланың жаңа нәрсеге назар аударуынан ғана емес, ақпаратты түсінуге, тапсырманың шешімін іздеуге, өз болжамын тексеруге және нәтижесін түсіндіруге ұмтылуынан байқалады.

Мектепалды жаста балалардың танымдық белсенділігі бірдей деңгейде дамымайды. Бір бала тапсырманы тез түсініп, шешімін бірден ұсынса, екінші балаға көрнекілік, қосымша түсіндіру немесе әрекетті бірнеше рет қайталау қажет болуы мүмкін. Кейбір балалар ауызша берілген нұсқауды жақсы қабылдаса, басқалары заттарды қолмен ұстап, орындарын ауыстырып немесе бейнелермен әрекет еткенде тапсырманы оңай меңгереді. Сондықтан тәрбиеші балалардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, оқу әрекетін әртүрлі тәсілдер арқылы ұйымдастыруы тиіс.

Танымдық белсенділіктің маңызды құрамдас бөліктеріне қызығушылық, зейін, қабылдау, есте сақтау, ойлау, қиял және сөйлеу жатады. Бұл үдерістер өзара байланыста дамиды. Мысалы, бала геометриялық фигураларды белгілі бір белгісі бойынша топтастырғанда, олардың пішінін қабылдайды, ерекшеліктерін есте сақтайды, салыстыру

жүргізеді және өз әрекетін сөзбен түсіндіреді. Егер тапсырмада бірнеше дұрыс шешім болуы мүмкін болса, баланың шығармашылық ойлауы да белсендіріледі.

Логикалық-математикалық ойындардың ерекшелігі – олар баланың білімді тәжірибе арқылы меңгеруіне мүмкіндік береді. Бала заттарды санау, салыстыру, ретімен орналастыру, артық элементті анықтау және заңдылықты жалғастыру барысында математикалық түсініктерді нақты әрекетпен байланыстырады. Мәселен, бес қызыл және үш көк текшені салыстыру кезінде бала заттардың санын анықтап қана қоймай, қай топта зат көп екенін түсіндіреді. Егер тәрбиеші «Көк текшелердің саны қызыл текшелердің санына тең болуы үшін не істеу керек?» деген сұрақ қойса, бала мәселені шешудің жолдарын іздей бастайды.

Мұндай тапсырмалар баланың дайын жауапты жаттап алуына емес, мәселені түсінуіне және шешімге келу жолын меңгеруіне бағытталады. Сондықтан тәрбиеші үшін дұрыс жауаптың өзі ғана емес, баланың оған қалай жеткені де маңызды. Бала шешімін түсіндіруге тырысқан кезде ойлау әрекеті мен сөйлеу дағдылары қатар дамиды.

Танымдық белсенділікті дамытуда педагогтің қарым-қатынас стилі де маңызды. Баланың жауабы қате болған жағдайда оны бірден теріске шығару немесе басқа балалармен салыстыру оның ойын ашық айтуына кедергі келтіруі мүмкін. Оның орнына тәрбиеші «Қандай белгіге сүйендің?», «Басқаша орналастырып көруге бола ма?», «Өз жауабыңды қалай тексерер едің?» деген сұрақтар арқылы баланы қайта ойлануға бағыттайды. Осылайша қате жауап та үйрену үдерісінің бір бөлігіне айналады.

2. Логикалық-математикалық ойындардың мазмұны мен дамытушылық мүмкіндіктері

Логикалық-математикалық ойындар – математикалық түсініктерді қалыптастыруға, логикалық ойлау операцияларын жетілдіруге және баланың танымдық әрекетін белсендіруге бағытталған ойын тапсырмалары. Олардың мазмұнына санау, салыстыру, топтастыру, сәйкестендіру, реттілікті анықтау, кеңістікте бағдарлау, геометриялық пішіндерді ажырату және қарапайым заңдылықтарды табу кіреді.

Мұндай ойындарды бірнеше бағыт бойынша ұйымдастыруға болады.

Бірінші бағыт – сан және мөлшер туралы түсініктерді дамыту. Бұл бағыттағы ойындар балалардың заттарды санауына, сан мен зат санының арасындағы байланысты түсінуіне, екі топты салыстыруына және сандық қатынастарды анықтауына мүмкіндік береді. «Қанша?», «Нешеу артық?», «Нешеуі кем?», «Теңестіру үшін не істеу керек?» деген сұрақтар баланың математикалық пайымдауын дамытады.

Мысалы, «Дүкендегі заттар» ойынында балалар ойыншықтарды санап, сөрелерге орналастырады. Бір сөреге төрт алма, екінші сөреге алты алмұрт қойылады. Тәрбиеші балалардан қай сөреде зат көп екенін, айырмашылықты қалай анықтауға болатынын сұрайды. Бала заттарды бір-біріне сәйкестендіру немесе санау арқылы қорытынды жасайды. Ойынның жалғасында балалар заттарды саны тең болатындай етіп қайта орналастыра алады.

Екінші бағыт – геометриялық пішіндер мен кеңістіктік бағдарлауды дамыту. Бұл бағытқа пішіндерді тану, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ажырату, кеңістіктегі орнын анықтау және бөлшектерден тұтас бейне құрастыруға арналған тапсырмалар жатады.

«Пішіндер қаласы» ойынында балалар шеңбер, үшбұрыш, шаршы және тіктөртбұрыштан үйлер, жолдар, ағаштар немесе көліктер құрастырады. Тәрбиеші дайын үлгіні қайталатумен шектелмей, «Үйдің шатырын қандай пішіннен жасауға болады?», «Екі шаршыны біріктірсек, қандай бейне шығуы мүмкін?» деген сұрақтар қояды. Балалар әртүрлі шешім ұсынып, өз таңдауын түсіндіреді.

Үшінші бағыт – логикалық заңдылықтарды анықтау. Мұндай ойындарда балалар заттардың түсіне, пішініне, өлшеміне немесе орналасу ретіне назар аударып, белгілі бір тәртіпті жалғастырады. Мысалы, қызыл, көк, қызыл, көк түсті фигуралар берілсе, бала келесі фигураның түсін анықтайды. Кейін тапсырма күрделендіріліп, екі белгі қатар қолданылуы мүмкін: үлкен сары дөңгелек, кіші көк дөңгелек, үлкен сары дөңгелек, кіші көк дөңгелек.

Заңдылықты анықтау баладан тек есте сақтауды емес, қайталанып тұрған белгіні байқауды және оны келесі әрекетте қолдануды талап етеді. Егер бала жауабын түсіндірсе, тәрбиеші оның заңдылықты саналы түрде анықтағанын бағалай алады.

Төртінші бағыт – салыстыру және топтастыру. Бұл ойындарда балалар заттарды ортақ белгісіне қарай біріктіреді, артық элементті анықтайды немесе заттарды бірнеше қасиеті бойынша жіктейді. Мысалы, әртүрлі пішіндегі және түстегі фигуралар ұсынылып, балалардан тек қызыл түсті фигураларды немесе барлық үшбұрыштарды бөлек жинау сұралады. Күрделірек тапсырмада бала бір мезгілде пішін мен түс белгілерін ескеруі мүмкін.

«Артық затты тап» ойынында үш жеміс пен бір көлік бейнеленген суреттер көрсетіледі. Бала көліктің артық екенін айтады және оның неге өзгеше екенін түсіндіреді. Дегенмен тапсырманың мазмұнына қарай басқа да қисынды шешім болуы мүмкін екенін ескерген жөн. Мысалы, суреттерді түсіне қарай топтастыру ұсынылса, баланың жауабы басқа негізге сүйенуі мүмкін. Сондықтан тәрбиеші тапсырманың шартын нақтылап, балалардың дәлелдерін тыңдауы керек.

Бесінші бағыт – құрастыру және кеңістіктік ойлауды дамыту. Пазлдар, таяқшалар, текшелер, мозаика және құрылыс бөлшектері арқылы балалар бөлшектер мен тұтас бейненің байланысын түсінеді. Мұндай әрекетте бала бөлшектің орнын өзгерту арқылы жаңа нәтиже алуға болатынын байқайды. Тапсырманы орындау барысында жоспарлау, кеңістіктік қатынастарды түсіну және шешімін тексеру дағдылары қалыптасады.

Ойындардың дамытушылық әсері олардың атауына немесе сыртқы безендірілуіне ғана байланысты емес. Ең бастысы – баланың қандай ойлау әрекетін орындайтыны, тапсырманың күрделілік деңгейі және педагогтің сұрақтары. Егер ойын тек дұрыс жауапты жылдам айтуға құрылса, балалардың бір бөлігі белсенді болғанымен, қалғандары әрекетке аз қатысуы мүмкін. Ал әр балаға ойлануға уақыт беріліп, бірнеше тәсілмен шешуге мүмкіндік жасалса, танымдық белсенділік кеңірек көрініс табады.

3. Мектепалды даярлық тобында логикалық-математикалық ойындарды ұйымдастыру әдістемесі

Логикалық-математикалық ойындарды тиімді ұйымдастыру үшін тәрбиеші алдымен оның мақсатын анықтауы қажет. Ойынның мақсаты балалардың жас ерекшелігіне, меңгерген білім деңгейіне және ұйымдастырылған іс-әрекеттің мазмұнына сәйкес болуы тиіс. Мысалы, балалар сандық қатынастарды енді меңгеріп жүрген кезде заттарды нақты санау мен салыстыруға арналған тапсырмалар ұсынылады. Ал негізгі түсініктер қалыптасқан жағдайда заңдылықтарды табу, бірнеше белгі бойынша топтастыру немесе қарапайым логикалық мәселені шешу сияқты күрделірек тапсырмалар енгізіледі.

Ойын ұйымдастыруды шартты түрде бірнеше кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең – қызығушылықты ояту. Тәрбиеші балаларға ойын жағдаятын ұсынады. Мысалы, «Сиқырлы сандықтағы фигураларды реттеуіміз керек», «Орман жануарларына азықтарды дұрыс бөліп беру қажет» немесе «Құрылысшыларға үй салуға көмектесейік» деген тапсырмалар балалардың назарын ойын мақсатына бағыттайды. Жағдаят балаларға түсінікті, өмірлік тәжірибесіне жақын және артық күрделіліксіз болуы керек.

Екінші кезең – тапсырманың шартын түсіндіру. Тәрбиеші ойын ережесін қысқа әрі нақты жеткізеді, қажет болған жағдайда әрекетті бір рет көрсетеді. Балалардың шартты түсінгенін анықтау үшін «Біз алдымен не істейміз?», «Заттарды қандай белгі бойынша орналастырамыз?» деген сұрақтар қойылады. Ережені тым ұзақ түсіндіру балалардың қызығушылығын төмендетуі мүмкін, сондықтан түсіндіру әрекетпен ұштастырылғаны дұрыс.

Үшінші кезең – өздігінен орындау. Балалар тапсырманы жеке, жұппен немесе шағын топта орындайды. Тәрбиеші дайын жауапты бірден айтпай, қажет болғанда бағыттаушы сұрақтар ұсынады. Мысалы, бала заңдылықты таба алмаса, тәрбиеші «Алғашқы екі фигураға қарашы, олардың қандай айырмашылығы бар?» деп бағыт береді. Бұл тәсіл баланың өз бетінше ойлануына мүмкіндік жасайды.

Төртінші кезең – нәтижені талдау. Балалар өз шешімдерін түсіндіреді, бір-бірінің жұмысын бақылайды және тапсырманы орындаудың басқа жолдарын іздейді. Бұл кезеңде жылдамдыққа ғана баға бермей, баланың әрекет тәсіліне, дәлеліне және тапсырманы орындау барысындағы дербестігіне назар аудару маңызды.

Бесінші кезең – қорытынды және кері байланыс. Тәрбиеші балаларға не үйренгенін, қай тапсырманың қызықты болғанын және қандай қиындық кездескенін айтуға мүмкіндік береді. Мысалы, «Бүгін қандай белгілер бойынша фигураларды топтастырдық?», «Заңдылықты табуға не көмектесті?» деген сұрақтар арқылы бала өзінің танымдық әрекетін қарапайым түрде бағалауға үйренеді.

Ойынның тиімділігін арттыру үшін көрнекі материалдар қолжетімді, қауіпсіз және балалардың жасына сай болуы қажет. Түрлі түсті геометриялық фигуралар, санау таяқшалары, текшелер, карточкалар, пазлдар, табиғи материалдар және тұрмыстық заттар оқу тапсырмаларын нақты әрекетпен байланыстыруға көмектеседі. Дайын дидактикалық құралдармен қатар тәрбиеші қарапайым материалдарды да пайдалана алады. Мысалы, түймелерді түсі мен көлеміне қарай топтастыру, жапырақтарды ұзындығына қарай салыстыру немесе ойыншықтарды санына сәйкес себеттерге бөлу арқылы математикалық түсініктерді күнделікті өмірмен ұштастыруға болады.

Ойындарды ұйымдастырғанда балалардың қимыл-қозғалыс қажеттілігін де ескерген жөн. Қажет болған жағдайда үстел үстіндегі тапсырмаларды қимылды ойындармен алмастыруға болады. Мысалы, еденге әртүрлі геометриялық фигуралар орналастырылып, балаларға «Үшбұрыштың жанына тұр», «Екі дөңгелектің ортасындағы шаршыны тап» деген тапсырмалар беріледі. Бұл әрекет кеңістіктік бағдарлауды дене қимылымен байланыстырады.

Сонымен қатар бір ойын түрін ұзақ уақыт қайталай беру балалардың қызығушылығын төмендетуі ықтимал. Сондықтан тәрбиеші ойынның мазмұнын, материалын және тапсырманың күрделілік деңгейін өзгертіп отыруы керек. Бір ғана санау тапсырмасын кейде ойыншықтармен, кейде суреттермен, кейде қозғалыс әрекеті арқылы ұсыну балалардың білімін әртүрлі жағдаятта қолдануына мүмкіндік береді.

4. Логикалық-математикалық ойындар арқылы жеке ерекшеліктерді ескеру және танымдық белсенділікті арттыру

Мектепалды даярлық тобындағы балалардың танымдық мүмкіндіктері мен жұмыс қарқыны әртүрлі болғандықтан, логикалық-математикалық ойындарды саралап ұйымдастыру қажет. Саралау барлық балаға бірдей талап қоймау дегенді білдірмейді. Оның негізгі мақсаты – ортақ білімдік міндетке әр баланың өз мүмкіндігіне сәйкес жолмен жетуіне жағдай жасау.

Мысалы, «Сандар әлемі» ойынында бірінші деңгейде балалар заттарды санап, санды сәйкес суретпен байланыстырады. Екінші деңгейде екі топтағы заттардың санын салыстырып, айырмашылығын анықтайды. Үшінші деңгейде бала заттарды теңестірудің бірнеше жолын ұсынады немесе берілген шартқа сәйкес өз тапсырмасын құрастырады. Осылайша бір тақырып аясында әртүрлі күрделілік деңгейіндегі әрекеттер ұйымдастырылады.

Тапсырманы саралауда тек күрделілікті арттыру жеткіліксіз. Кейбір балаларға заттарды қолмен ұстап көру, үлгіге сүйену, қосымша уақыт немесе қысқа нұсқау қажет болуы мүмкін. Ал тапсырманы жылдам орындаған балаларға жаңа шарт енгізу, бірнеше шешімді салыстыру немесе өз ойын басқа балаға түсіндіру ұсынылады. Бұл тәсіл балалардың барлығын әрекетке тартуға және олардың мүмкіндіктерін дамытуға бағытталады.

Танымдық белсенділікті арттыруда проблемалық жағдаяттардың да маңызы зор. Проблемалық жағдаят – баланың бұрынғы білімі жеткіліксіз болған кезде жаңа шешім іздеуіне түрткі болатын тапсырма. Мысалы, тәрбиеші бес ойыншықты үш балаға тең бөліп беруді ұсынады. Балалар алдымен ойыншықтарды кезекпен таратып көреді, содан кейін бір ойыншықтың артық қалғанын байқайды. Тәрбиеші осы жағдайды пайдаланып, «Қандай шешім ұсынуға болады?» деп сұрайды. Мұнда мақсат – балаларға күрделі математикалық амалдарды меңгерту емес, мәселені байқап, өз ойларын ұсынуға мүмкіндік беру.

Баланың танымдық белсенділігін арттыру үшін сұрақ қою мәдениетін қалыптастыру да маңызды. Тәрбиеші балалардың тек сұрақтарға жауап беруін емес, өздерінің де сұрақ қоя білуін қолдауы керек. Мысалы, «Бұл фигура неге басқалардан ерекшеленеді?», «Егер екі фигураның орнын ауыстырсақ, не өзгереді?», «Осы тапсырманы басқа жолмен орындауға бола ма?» деген сұрақтар баланың ойлау бағытын кеңейтеді. Бірнеше ықтимал шешімі бар тапсырмалар шығармашылық ізденіске жағдай жасайды.

Логикалық-математикалық ойындардың тағы бір маңызды қыры – әлеуметтік өзара әрекет. Жұптық және топтық ойындар кезінде балалар өз ұсынысын айтуға, серіктесін тыңдауға, ортақ шешімге келуге және қажет болғанда өз пікірін дәлелдеуге үйренеді. Мысалы, екі балаға геометриялық фигуралардан бірдей бейне құрастыру ұсынылады. Олар бөлшектерді бөлісіп, қай фигураның қай жерде орналасатынын талқылайды. Мұндай әрекет математикалық дағдылармен қатар қарым-қатынас мәдениетін де қолдайды.

Дегенмен топтық жұмыс кезінде бір баланың барлық тапсырманы орындап, қалғандарының бақылаушы болып қалмауына назар аудару қажет. Тәрбиеші әр балаға нақты әрекет ұсынуы немесе рөлдерді алмастырып отыруы мүмкін. Мысалы, бір бала фигураларды таңдайды, екіншісі оларды орналастырады, үшіншісі нәтижені тексереді. Келесі ойында балалардың рөлдері өзгертіледі.

Балалардың танымдық белсенділігін бақылау жүйелі түрде жүргізілгені дұрыс. Ол үшін тәрбиеші бірнеше көрсеткішке назар аудара алады:

- ойын тапсырмасына қызығушылық танытуы;
- нұсқауды түсініп, әрекетке кірісуі;
- салыстыру, топтастыру және заңдылықты анықтау тәсілдерін қолдануы;
- қиындық туған кезде шешім іздеуге талпынуы;
- өз жауабын түсіндіруге және тексеруге ұмтылуы;
- көмек қажет болғанда оны орынды пайдаланып, кейін тапсырманы өздігінен орындауға талпынуы.

Бұл көрсеткіштерді балаларды бір-бірімен салыстыру немесе жарыстыру үшін емес, олардың жеке даму динамикасын байқау үшін қолданған жөн. Мысалы, бастапқы кезеңде тапсырманы тек үлгі бойынша орындайтын бала кейін өздігінен бірнеше шешім ұсына бастаса, бұл оның танымдық дербестігінің артып келе жатқанын көрсететін белгі болуы мүмкін.

Бағалау кезінде баланың бір ғана тапсырмадағы нәтижесіне сүйенуге болмайды. Танымдық белсенділік әртүрлі жағдайда көрінуі мүмкін, сондықтан бақылауды бірнеше ойын түрінде, әртүрлі уақытта жүргізу қажет. Тәрбиеші балалардың әрекетін қысқаша белгілеп, келесі сабақта қандай тапсырма немесе қолдау қажет екенін жоспарлай алады.

Отбасымен ынтымақтастық та осы жұмыстың жалғасы болып табылады. Ата-аналарға үй жағдайында арнайы сабақ өткізбей-ақ, қарапайым ойындар арқылы математикалық түсініктерді бекітуге болатынын түсіндіру маңызды. Мысалы, дастарқанға неше қасық қою керектігін санау, киімдерді түсіне қарай бөлу, баспалдақпен көтерілу кезінде сатыларды санау, жолда кездескен геометриялық пішіндерді табу сияқты күнделікті әрекеттер баланың алған білімін тәжірибеде қолдануына көмектеседі.

Осылайша логикалық-математикалық ойындар балалардың танымдық белсенділігін дамытуда тек сабақ барысында қолданылатын әдіс емес, баланың күнделікті өмірдегі тәжірибесін байытуға мүмкіндік беретін педагогикалық құрал ретінде қарастырылады.

5. Логикалық-математикалық ойындарды қолданудың үлгілік тәжірибелік ұйымдастырылуы

Мектепалды даярлық тобында логикалық-математикалық ойындарды бірізді қолдану үшін оларды апталық тақырыптармен және балалардың меңгерген білім деңгейімен байланыстыруға болады. Мысалы, «Пішіндер мен сандар», «Заттарды салыстырамыз», «Заңдылықты тап», «Кеңістікте бағдарлаймыз» бағыттары бойынша ойындар жүйесін ұйымдастыруға мүмкіндік бар.

«Заңдылықты жалғастыр» ойынының мақсаты – балалардың заттардың реттілігін байқау және оны жалғастыру дағдыларын дамыту. Ойынға түрлі түсті фигуралар немесе моншақтар қолданылады. Алдымен тәрбиеші қарапайым екі түсті үлгі ұсынады. Балалар реттілікті жалғастырады және таңдаған фигурасын неге солай орналастырғанын түсіндіреді. Кейін екі белгі бойынша құрастырылған үлгі беріледі. Қиындық туындаған жағдайда тәрбиеші реттіліктің алғашқы бөлігін көрсетіп, балаларға заңдылықты табуға көмектеседі.

«Қай топта зат көп?» ойыны сандық салыстыруға арналған. Балаларға екі себеттегі ойыншықтар ұсынылады. Олар алдымен заттарды санайды, содан кейін топтарды салыстырады. Қосымша тапсырма ретінде ойыншықтардың санын теңестіру жолы сұралады. Балалар заттарды бір себеттен екіншісіне ауыстыру, қосымша зат қосу немесе заттардың жұптарын сәйкестендіру арқылы шешім ұсына алады. Ойынның соңында балалар қолданған тәсілдерін айтып береді.

«Пішіннен бейне құрастыр» ойыны геометриялық түсініктерді, қиялды және кеңістіктік ойлауды дамытуға бағытталады. Балаларға бірнеше геометриялық фигура беріледі. Солардың көмегімен үй, көлік, жануар немесе өздері ойлаған бейнені құрастыру ұсынылады. Тәрбиеші дайын үлгіні міндетті түрде қайталатпай, балалардың дербес шешімдерін қолдайды. Ойын соңында әр бала өз бейнесінде қандай пішіндерді пайдаланғанын және оларды не себепті таңдағанын түсіндіреді.

«Артық затты анықта» ойыны салыстыру және жіктеу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Балаларға бірнеше сурет немесе зат ұсынылады. Олар белгілі бір ортақ белгіге сәйкес келмейтін элементті анықтайды. Мұнда тәрбиеші тапсырманың шартын нақтылап, балалардың дәлелдерін тыңдайды. Егер бір топтағы заттарды бірнеше белгі бойынша жіктеуге болатын болса, баланың басқа қисынды шешім ұсынуына да мүмкіндік беріледі.

«Сиқырлы жол» ойыны кеңістікте бағдарлау мен нұсқауды түсіну қабілетін дамытуға арналған. Еденге немесе үстелге торкөз түрінде жол жасалады. Бала берілген бағыт бойынша ойыншықты белгіленген орынға жеткізеді: бір торкөз алға, бір торкөз оңға немесе екі торкөз жоғары. Тапсырманың күрделілігі балалардың дайындық деңгейіне қарай өзгертіледі. Ойын соңында бала қозғалыс бағытын сөзбен сипаттайды.

Бұл ойындардың барлығында педагогтің негізгі міндеті – балаларға тапсырманы орындаудың жалғыз жолын көрсету емес, олардың ойлануына және өз шешімін табуына мүмкіндік беру. Ойын нәтижесі балалардың тапсырманы қаншалықты тез аяқтағанымен ғана өлшенбейді. Баланың нұсқауды түсінуі, шешім іздеуі, өз әрекетін тексеруі және ойын қорытындысын түсіндіруі де ескеріледі.

Ойындар жүйесін жоспарлау кезінде тәрбиеші бастапқы бақылау арқылы балалардың қай дағдыларды меңгергенін анықтай алады. Одан кейін тиісті ойындар таңдалып, бірнеше рет әртүрлі мазмұнда ұсынылады. Белгілі бір уақыттан соң балалардың әрекеті қайта бақыланып, олардың дербестігі мен тапсырмаға қатысуындағы өзгерістер салыстырылады. Мұндай жұмыс нақты педагогикалық бақылауға негізделеді және балалардың келесі даму қадамдарын жоспарлауға көмектеседі.

Бұл бөлімде берілген ойындар мектепалды даярлық тобында қолдануға арналған әдістемелік үлгілер болып табылады. Оларды тәжірибеде пайдалану кезінде тәрбиеші балалардың жасын, топтың ерекшелігін, оқу бағдарламасының мазмұнын және қолда бар материалдарды ескеруі қажет. Егер арнайы педагогикалық бақылау жүргізіліп, оның нәтижелері жүйелі түрде тіркелмесе, ойындардың тиімділігі туралы сандық қорытынды жасау дұрыс болмайды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, логикалық-математикалық ойындар мектепалды жастағы балалардың танымдық белсенділігін дамытуға мүмкіндік беретін маңызды педагогикалық құрал болып табылады. Олар баланың математикалық түсініктерін қалыптастырумен қатар, салыстыру, талдау, топтастыру, заңдылықты анықтау, қорытынды жасау және өз әрекетін тексеру дағдыларын дамытуға жағдай жасайды.

Ойынның нәтижелі болуы оның мазмұнының балалардың жас ерекшелігіне сәйкестігіне, тапсырмалардың біртіндеп күрделенуіне, көрнекі материалдардың қолжетімділігіне және педагогтің қолдау тәсілдеріне байланысты. Тәрбиеші балаларға дайын жауапты ұсынуға асықпай, олардың өздігінен ізденуін, сұрақ қоюын және шешімін түсіндіруін ынталандыруы қажет. Сонымен бірге әр баланың жеке мүмкіндігін ескеріп, қажетті жағдайда үлгі, қосымша уақыт немесе бағыттаушы сұрақ ұсыну маңызды.

Логикалық-математикалық ойындарды жүйелі қолдану баланың мектепке дайындығына қажетті бастапқы танымдық дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді. Алайда бұл ықпал ойынның ұйымдастырылу сапасына, педагогикалық мақсаттың нақтылығына және баланың белсенді қатысуына тәуелді. Сондықтан ойындар кездейсоқ ұйымдастырылатын көңіл көтеру құралы ретінде емес, нақты дамытушылық міндеттері бар педагогикалық әрекет ретінде жоспарлануы тиіс.

Мектепалды даярлық тәрбиешісі ретінде менің негізгі ұстанымым – баланың әрбір тапсырмада ойлануына, таңдау жасауына және өз мүмкіндігін көрсетуіне жағдай туғызу. Баланың сұрақ қоюына, шешімін дәлелдеуге талпынуына және қателіктен қорықпай қайта әрекет жасауына мүмкіндік берілгенде, оның танымдық белсенділігіне қолайлы орта қалыптасады. Осы тұрғыдан алғанда, логикалық-математикалық ойындарды мақсатты әрі жүйелі пайдалану мектепалды білім беру сапасын арттырудың маңызды бағыттарының бірі болып саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2012 жылғы 20 желтоқсандағы №557 бұйрығы. Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу жоспарларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1200008275

4. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығына өзгерістер енгізу туралы нормативтік құжат. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://old.adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200030183

5. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III «Білім туралы» Заңы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_

Кожахмет Асыл Темирхановна
Тәрбиеші
«Жұлдыз» бөбекжай балабақшасы
Жетісу облысы, Көксу ауданы, Балпық би ауылы

STEAM-ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ ӨСІМДІКТЕРДІ ӨСІРУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

(Мектепке дейінгі ұйымның 4–5 жас тобына арналған)

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі ұйымның 4–5 жас тобында STEAM-технологиясы негізінде өсімдіктерді өсіру және зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың педагогикалық-әдістемелік ерекшеліктері қарастырылады. Өсімдіктерді бақылау, тұқымның өну жағдайларын зерттеу, өсімдіктің өсуіндегі өзгерістерді салыстыру және қарапайым тәжірибелер жүргізу арқылы балалардың танымдық белсенділігін, зерттеушілік қызығушылығын, математикалық түсініктерін және шығармашылық қабілеттерін дамыту жолдары сипатталады. STEAM бағыттарының өзара байланысы жаратылыстану, технология, инженерия, өнер және математикалық әрекеттерді біртұтас ұйымдастыру тұрғысынан түсіндіріледі. Практикалық бөлімде тұқым отырғызу, өсімдіктің өсуіне қажетті жағдайларды салыстыру, бақылау күнделігін жүргізу, өсімдікке арналған шағын құрылғы құрастыру және нәтижені шығармашылық түрде ұсыну тапсырмалары берілген. Сонымен қатар тәрбиешінің зерттеу үдерісін ұйымдастыру алгоритмі, балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес педагогикалық қолдау тәсілдері және бақылау критерийлері ұсынылады. Мақаланың әдістемелік маңызы – өсімдіктерді өсіру әрекетін күнделікті күтіммен ғана шектемей, баланың сұрақ қоюына, болжам жасауына, өзгерістерді байқауына және қарапайым қорытынды шығаруына мүмкіндік беретін зерттеушілік орта қалыптастыру жолдарын жүйелеу.

Түйін сөздер: STEAM-технологиясы, мектепке дейінгі тәрбие, өсімдіктерді өсіру, зерттеушілік әрекет, танымдық белсенділік, тәжірибе, бақылау, экологиялық тәрбие, инженерлік құрастыру, математикалық түсініктер.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың қоршаған ортаны белсенді танып, заттар мен құбылыстар арасындағы қарапайым байланыстарды түсіне бастайтын маңызды даму кезеңі. Бұл жаста балалар айналасындағы өзгерістерге қызығушылық танытады, «Неліктен?», «Қалай?», «Не болады?» деген сұрақтар қояды және өз болжамдарын тәжірибе арқылы тексеруге ұмтылады. Сондықтан тәрбиеші балалардың табиғат туралы түсініктерін дайын

ақпарат беру арқылы ғана емес, тікелей бақылау мен практикалық әрекетке негізделген жұмыс түрлері арқылы қалыптастырғаны жөн.

Өсімдіктерді өсіру – мектепке дейінгі жастағы балалардың зерттеушілік қызығушылығын дамытуға қолайлы педагогикалық бағыттардың бірі. Тұқымның өнуін, тамырдың пайда болуын, сабақтың өсуін және жапырақтардың өзгеруін бақылау арқылы бала тірі табиғаттағы үдерістерді күнделікті тәжірибесімен байланыстыра алады. Сонымен бірге өсімдікке күтім жасау жауапкершілікке, ұқыптылыққа және табиғатқа қамқорлықпен қарауға тәрбиелейді.

Алайда өсімдікті отырғызып, оған су құюдың өзі толыққанды зерттеу әрекетін автоматты түрде қалыптастырмайды. Егер бала өсімдіктегі өзгерістерді байқамаса, бастапқы болжам жасамаса және нәтижені талқылауға қатыспаса, оның әрекеті негізінен күтім жасаумен шектеледі. Зерттеушілік сипат қалыптастыру үшін тәрбиеші балаларға нақты мәселе ұсынып, салыстыруға, бақылауға және өз ойын түсіндіруге мүмкіндік беруі керек.

Осы тұрғыдан алғанда STEAM-технологиясы өсімдіктерді өсіру жұмыстарын әртүрлі танымдық әрекеттермен байланыстыруға мүмкіндік береді. STEAM атауы ғылымды (Science), технологияны (Technology), инженерияны (Engineering), өнерді (Arts) және математиканы (Mathematics) біріктіретін білім беру тәсілін білдіреді. Мектепке дейінгі кезеңде бұл бағыттарды жеке пәндер ретінде оқыту міндетті емес. Керісінше, бір практикалық міндетті шешу барысында балалардың бақылау, құрастыру, санау, бейнелеу және қарым-қатынас жасау әрекеттерін табиғи түрде ұштастыру көзделеді.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты балалардың жас ерекшеліктерін ескеруге, олардың дамуына қажетті жағдайлар жасауға және тәрбиелеу мен оқытудың нәтижелеріне бағдарлануға негізделген [1]. Осы талаптар аясында өсімдіктермен жүргізілетін практикалық жұмыстарды балалардың танымдық, шығармашылық, әлеуметтік және коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағыттап ұйымдастыруға болады.

Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі ұйымның 4–5 жас тобында STEAM-технологиясы негізінде өсімдіктерді өсіру және зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың тиімді әдістемелік жолдарын ұсыну.

Мақсатқа сәйкес мынадай міндеттер айқындалады: өсімдіктерді зерттеудің педагогикалық мүмкіндіктерін сипаттау; STEAM бағыттарын практикалық әрекетте кіріктіру тәсілдерін көрсету; балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес тәжірибелер жүйесін ұсыну; тәрбиешінің зерттеу үдерісіндегі рөлін нақтылау; балалардың танымдық әрекетін бақылауға арналған критерийлерді белгілеу.

Мақала ғылыми-әдістемелік сипатта дайындалған. Онда әдебиеттерді талдау, педагогикалық тәжірибені модельдеу және практикалық тапсырмаларды жобалау тәсілдері қолданылады. Нақты эксперимент нәтижелері ұсынылмайды, ал берілген тапсырмалар мектепке дейінгі ұйым жағдайында бейімдеуге және тәжірибелік апробациядан өткізуге арналған.

STEAM-технологиясының мектепке дейінгі тәрбиедегі педагогикалық мүмкіндіктері

STEAM тәсілінің негізгі ерекшелігі – баланың білімді әртүрлі әрекет арқылы меңгеруіне жағдай жасау. Мектепке дейінгі жаста балалар үшін қоршаған ортаны танып-білудің тиімді жолдарының бірі – заттармен әрекет ету, бақылау, салыстыру, сұрақ қою және өз байқағанын сөзбен немесе суретпен жеткізу. Сондықтан STEAM негізіндегі тапсырмалар ойынмен, тәжірибемен және шығармашылықпен байланыстырылғанда балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылады.

Өсімдіктерді зерттеу барысында STEAM бағыттарының әрқайсысы белгілі бір танымдық міндетті орындайды.

Science – ғылым. Балалар тұқымның құрылымын қарастырады, оның өнуіне қажетті жағдайларды анықтауға тырысады, өсімдіктің өсуін бақылайды және өзгерістерді

салыстырады. Тәрбиеші «Тұқымға не қажет?», «Бірнеше күннен кейін қандай өзгеріс болуы мүмкін?» сияқты сұрақтар арқылы балалардың болжам жасауына жағдай туғызады. Бұл жаста ғылыми терминдерді жаттатудан гөрі, нақты құбылысты байқап, қарапайым себеп-салдар байланысын түсіндіру маңызды.

Technology – технология. Технология ұғымы тек электрондық құрылғыларды қолданумен шектелмейді. Балалардың қауіпсіз құралдарды мақсатқа сай пайдалануы, су құюға арналған шағын ыдысты таңдау, бақылау суреттерін фотоға түсіру немесе өсімдіктің өзгерістерін белгілеуге арналған қарапайым кестені қолдануы да технологиялық әрекетке жатады. Егер балабақшада цифрлық құралдар қолданылса, тәрбиеші өсімдіктің әр кезеңін суретке түсіріп, өзгерістерді салыстыруға мүмкіндік бере алады.

Engineering – инженерия. Бұл бағытта балалар белгілі бір міндетті шешуге арналған қарапайым құрылым жасайды. Мысалы, өсімдік құламайтындай тірек құрастыру, су құю кезінде ыдысты тұрақты орналастыру немесе көшеттерге арналған шағын орын дайындау ұсынылады. Мұнда бастысы – дайын үлгіні көшірту емес, «Қалай жасасақ, өсімдікке күтім жасау жеңіл болады?» деген мәселені шешуге балаларды қатыстыру.

Arts – өнер. Балалар өсімдіктің суретін салады, жапырақтардың пішінін салыстырады, бақылау күнделігін безендіреді немесе «Менің өсімдігімнің өсу тарихы» тақырыбында шығармашылық жұмыс жасайды. Өнер арқылы баланың бақылаған өзгерістерін бейнелеу, өз әсерін жеткізу және қиялын дамыту мүмкіндігі кеңейеді.

Mathematics – математика. Өсімдіктерді зерттеу кезінде балалар тұқымдарды санайды, жапырақтардың санын салыстырады, өсімдіктердің биіктігін шартты өлшеммен белгілейді, өсу кезеңдерінің ретін анықтайды және «көп–аз», «биік–аласа», «ұзын–қысқа» ұғымдарын тәжірибе арқылы бекітеді. Өлшеу әрекеттері баланың жасына сәйкес қарапайым және көрнекі түрде ұйымдастырылады.

STEAM бағыттарының өзара байланысын түсіндіру үшін «Өсімдікке қолайлы орын жасайық» деген ортақ міндетті алуға болады. Балалар алдымен өсімдікке қандай жағдайлар қажет екенін талқылайды, содан кейін оның орналасатын орнын таңдайды, шағын тірек немесе тұрақты ыдыс құрастырады, өсімдіктің биіктігін салыстырады және нәтижесін сурет арқылы көрсетеді. Осылайша бір әрекет бірнеше танымдық бағытты біріктіреді.

UNESCO-ның мектепке дейінгі тәрбие мен білім беру бағдарламаларындағы ғылым мен технологияны қарастыратын талдамалық материалында өсімдіктерді өсіруді бақылау, фотосурет арқылы өзгерістерді тіркеу, жапырақтарды санау және өсімдіктің өсуін салыстыру тәрізді тапсырмалар STEAM бағыттарын кіріктірудің мысалдары ретінде сипатталған [2]. Бұл ұсыныстар өсімдіктермен жұмысты балалардың танымдық және математикалық әрекеттерімен ұштастыруға әдістемелік бағдар береді. Дегенмен нақты әдістің нәтижелілігі оны қолдану жағдайына және балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты қарастырылуы қажет.

4–5 жастағы балалардың жас ерекшеліктерін ескеру

Ортаңғы топтағы балалар қоршаған ортаның қасиеттерін салыстыруға, заттарды белгілі бір белгісі бойынша топтастыруға және қарапайым себеп-салдар байланыстарын түсіндіруге біртіндеп үйренеді. Бұл кезеңде зерттеу тапсырмалары нақты әрекетке, көрнекілікке және қысқа әрі түсінікті нұсқауларға негізделгені дұрыс.

Балалардан өсімдіктің биологиялық дамуын толық ғылыми тұрғыдан түсіндіру немесе тәжірибе нәтижесін күрделі терминдермен баяндау талап етілмейді. Оның орнына «Тұқым өзгерді ме?», «Қай өсімдікте жапырақ көп?», «Біздің болжамымыз орындалды ма?» деген сұрақтар арқылы бақылауға бағыттауға болады.

Зерттеу әрекеті балалардың өздігінен сұрақ қоюына мүмкіндік беруі керек. Тәрбиеші барлық сұраққа бірден дайын жауап ұсынбай, баланың ойын нақтылауға көмектеседі. Мысалы, бала «Тұқым өсе ме?» деп сұраса, педагог «Оны қалай тексере аламыз?» деген сұрақ қояды. Балалар өз ұсыныстарын айтып, тұқымды отырғызу және оның өзгерісін бақылау арқылы жауап іздейді.

Бұл жастағы балалардың зейіні мен әрекетті ұйымдастыру мүмкіндіктері әртүрлі болуы ықтимал. Сондықтан тәжірибелердің ұзақтығы икемді жоспарланып, ұзақ уақыт бойы бір орында бақылап отыруды талап етпейтіндей құрылуы керек. Өсімдіктің өсуі бірнеше күнге созылатындықтан, балалардың қызығушылығын сақтау үшін әр бақылау қысқа, нақты мақсатқа бағытталғаны жөн.

Сонымен бірге балалардың жеке қарқыны ескеріледі. Бір бала өзгерісті бірден байқап, оны сөзбен жеткізсе, екінші балаға сурет, сұрақ немесе тәрбиешінің қосымша түсіндіруі қажет болуы мүмкін. Баланың жауап беру тәсілін ғана емес, оның бақылауға қатысуын, салыстыру әрекетін және қызығушылығын да назарға алған дұрыс.

Өсімдіктерді өсіру және зерттеу жұмысын ұйымдастыру әдістемесі

Өсімдіктермен жүргізілетін зерттеу жұмысын ұйымдастыру бірнеше өзара байланысты кезеңнен тұрады: қызығушылық ояту, мәселені анықтау, болжам жасау, тәжірибені ұйымдастыру, өзгерістерді бақылау және қорытындылау. Бұл кезеңдер балаларға қатаң ғылыми рәсім ретінде ұсынылмайды. Олар ойын және практикалық әрекет түрінде жүзеге асырылады.

Бірінші кезең – қызығушылық ояту. Тәрбиеші балаларға әртүрлі тұқымдарды немесе жас өскіндерді көрсетеді. Балалар олардың түсін, көлемін, пішінін салыстырып, қайсысы өсімдікке айналуы мүмкін екенін талқылайды. «Кішкентай тұқымнан үлкен өсімдік өсе ала ма?» деген сұрақ зерттеу әрекетіне бастама болады.

Екінші кезең – болжам жасау. Балалар тұқымның өнуіне не қажет екенін өз ойларынша айтады. Біреуі су керек десе, екіншісі жарық немесе топырақ қажет екенін ұсынуы мүмкін. Тәрбиеші жауаптарды бірден дұрыс-бұрыс деп бөлмей, балалардың болжамдарын тәжірибе арқылы тексеруге бағыттайды.

Үшінші кезең – тәжірибені дайындау. Балалар тәрбиешінің көмегімен тұқым отырғызатын ыдысты, топырақты немесе басқа қауіпсіз материалды дайындайды. Тұқымдар белгіленген ыдыстарға орналастырылады. Әр ыдыстың атауы немесе суретті белгісі болады. Тәрбиеші балаларға әрекеттің ретін көрсетіп, топырақты шамадан тыс суламау және тұқымдарды шашпау сияқты қарапайым ережелерді түсіндіреді.

Төртінші кезең – жүйелі бақылау. Балалар күн сайын немесе белгіленген аралықта өсімдіктің өзгерісін бақылайды. Тәрбиеші «Не өзгерді?», «Жаңа жапырақ пайда болды ма?», «Кеше қандай еді?» деген сұрақтар қояды. Бақылау нәтижесі суретпен, шартты белгімен немесе ауызша сипаттамамен тіркеледі.

Бесінші кезең – салыстыру және қорытындылау. Балалар бастапқы болжамдарын еске түсіріп, өсімдіктегі өзгерістермен салыстырады. Тәрбиеші олардың жауаптарын толықтырып, нақты байқалған дерек пен болжамның айырмашылығын түсіндіреді. Қорытынды баланың жасына сәйкес қарапайым сөйлеммен беріледі: «Тұқымға су қажет екен», «Жапырақтары көбейді», «Өсімдікке күтім жасау керек».

Зерттеу үдерісінде тәрбиеші балаларға барлық шешімді өзі қабылдап бермей, қолжетімді таңдау мүмкіндігін ұсынуы маңызды. Мысалы, балалар өсімдікке арналған белгішені өздері таңдай алады, бақылау суретін қандай түспен салатынын шешеді немесе өсімдікті салыстырудың қарапайым тәсілін ұсынады. Бұл балалардың дербестігі мен жауапкершілігін қолдайды.

Практикалық жұмыс 1. «Тұқымнан өскінге дейін»

Мақсаты: балалардың тұқымның өнуі мен өсімдіктің бастапқы дамуы туралы қарапайым түсініктерін қалыптастыру, бақылау және салыстыру дағдыларын дамыту.

Қажетті материалдар: бұршақ немесе бидай тұқымы, мөлдір емес және мөлдір емес емес қауіпсіз отырғызу ыдыстарының орнына мөлдір ыдыс қажет болған жағдайда, топырақ, су құятын шағын құты, белгішелер, бақылау парағы, қарындаштар.

Жұмыс барысы. Тәрбиеші балаларға тұқымдарды көрсетіп, олардың көлемі мен пішінін салыстыруды ұсынады. Балалар тұқымдарды санайды және олардан не өсуі мүмкін екенін

болжайды. Содан кейін тәрбиешінің көмегімен тұқымдар топыраққа отырғызылады. Ыдыстарға атауы немесе суретті белгісі қойылады.

Балалар отырғызылған тұқымдарды белгіленген уақыт аралығында бақылайды. Алғашқы күндері өзгеріс байқалмаса, тәрбиеші бұл жағдайдың қалыпты екенін түсіндіріп, бақылауды жалғастыруға шақырады. Өскін пайда болған кезде балалар оның түсін, ұзындығын және жапырақтарының өзгерісін сипаттайды.

Бақылау парағында үш кезеңді белгілеуге болады: «Тұқым отырғызылды», «Алғашқы өскін көрінді», «Жапырақтар пайда болды». Балалар әр кезеңге сәйкес сурет салады. Егер балалардың мүмкіндігіне сай болса, тәрбиешімен бірге жапырақ санын есептеуге немесе өсімдіктің биіктігін бірдей таяқша арқылы салыстыруға болады.

STEAM бағыттарының кіріктірілуі: ғылым – тұқымның өнуін бақылау; технология – отырғызу құралдарын пайдалану; инженерия – өсімдікке арналған ыдысты тұрақты орналастыру; өнер – өскіннің суретін салу; математика – тұқымдарды санау және өсімдіктің өзгерісін салыстыру.

Күтілетін нәтиже: бала тұқымнан өскін пайда болатынын байқайды, өсімдіктің өзгерістерін сипаттауға тырысады және оған күтім жасау қажеттігін түсіне бастайды.

Практикалық жұмыс 2. «Өсімдікке не қажет?»

Мақсаты: өсімдіктің өсуіне қажетті жағдайлар туралы қарапайым түсінік қалыптастыру, болжам жасау және бақылау нәтижелерін салыстыру дағдыларын дамыту.

Қажетті материалдар: бірдей тұқымдар, бірнеше отырғызу ыдысы, топырақ, су, белгішелер және бақылау парағы.

Бұл тәжірибеде тәрбиеші балаларға өсімдіктердің өсуіне қандай жағдайлар қажет екенін зерттеуді ұсынады. Алдымен балалар өз болжамдарын айтады. Одан кейін педагог тәжірибені қауіпсіз әрі түсінікті етіп ұйымдастырады.

Мысалы, бірдей тұқымдар бірдей топыраққа отырғызылып, суару тәртібі бірдей сақталады, бірақ ыдыстардың біреуі жарық түсетін жерге, екіншісі жарығы жеткіліксіз орынға қойылады. Балалар екі жағдайдағы өсімдіктердің өзгерістерін бақылайды. Мұндай салыстыруды тәрбиеші алдын ала жоспарлап, өсімдіктерге зиян келтірмейтіндей және бақылауға жеткілікті уақыт болатындай ұйымдастыруы қажет.

Өсімдіктердің өсуіне тек жарық емес, су, температура, тұқымның сапасы және басқа да жағдайлар ықпал етеді. Сондықтан тәжірибеде бір ғана жағдайды салыстыруға тырысып, қалған жағдайларды мүмкіндігінше бірдей сақтау маңызды. Егер бірнеше жағдай бір мезгілде өзгерсе, нәтижені тек бір себеппен түсіндіру дұрыс болмайды.

Балалар бақылау барысында «Қай өсімдікте өзгеріс байқалды?», «Жапырақтарының түсі қандай?», «Біздің болжамымызға не сәйкес келді?» деген сұрақтарға жауап береді. Тәрбиеші балалардың байқағанын нақтылап, жарықтың өсімдік тіршілігіндегі маңызын жас ерекшелігіне сәйкес түсіндіреді.

Бұл тәжірибеде өсімдікті әдейі ұзақ уақыт сусыз қалдыру немесе оның өсуіне зиян келтіретін жағдай жасау қажет емес. Су қажеттілігі туралы түсінікті қауіпсіз бақылау, суреттер және тәрбиешінің түсіндіруі арқылы да қалыптастыруға болады.

STEAM бағыттарының кіріктірілуі: ғылым – өсімдіктің өсу жағдайларын зерттеу; технология – бақылау құралдарын пайдалану; инженерия – ыдыстарды қолайлы орналастыру; өнер – өсімдіктерді бейнелеу; математика – жапырақ санын және өсу өзгерістерін салыстыру.

Күтілетін нәтиже: балалар өсімдіктің өсуіне қажетті жағдайлар бар екенін түсінеді, бақылау нәтижелерін салыстырады және өз ойларын қарапайым сөздермен жеткізеді.

Практикалық жұмыс 3. «Өсімдікке арналған шағын бақ құрастырайық»

Мақсаты: балалардың инженерлік ойлауын, шығармашылық қабілеттерін және топпен әрекет ету дағдыларын дамыту.

Қажетті материалдар: қауіпсіз шағын ыдыстар, дайын топырақ, тұқымдар немесе жас өскіндер, балаларға арналған қауіпсіз қасықтар, су құятын құтылар, белгішелер, қағаз және қарындаштар.

Тәрбиеші балаларға ортақ міндет ұсынады: топ бөлмесінде өсімдіктерге күтім жасауға ыңғайлы шағын бақ ұйымдастыру. Алдымен балалар бақ қай жерде орналасуы мүмкін екенін талқылайды. Олардың ұсыныстары жарықтың түсуі, ыдыстардың тұрақтылығы және өсімдіктерге күтім жасау қолайлылығы тұрғысынан қарастырылады.

Келесі қадамда балалар шағын бақтың орналасу жоспарын сурет түрінде бейнелейді. Олар ыдыстарды қай жерге қоюға болатынын, әр өсімдікке қандай белгіше қажет екенін және су құюға қалай қол жеткізуге болатынын ойластырады. Тәрбиеші ұсыныстарды салыстыруға көмектеседі, бірақ дайын шешімді бірден ұсынбайды.

Құрастыру кезінде балалар ыдыстарды орналастырады, атау белгілерін дайындайды және өсімдіктерді күтуге арналған қарапайым құралдарды реттейді. Егер тірек немесе шағын сөре құрастыру жоспарланса, ол алдын ала дайындалған қауіпсіз материалдардан жасалып, тәрбиешінің бақылауымен пайдаланылады. Ауыр заттар мен өткір құралдарды балаларға өздігінен қолдануға беруге болмайды.

Жұмыс аяқталғаннан кейін балалар шағын бақтың қалай ұйымдастырылғанын түсіндіреді. «Неліктен ыдысты осы жерге қойдың?», «Өсімдікке су құюды қалай жеңілдеттің?», «Біздің бақты тағы қалай жақсартуға болады?» деген сұрақтар олардың шешімін негіздеуге көмектеседі.

STEAM бағыттарының кіріктірілуі: ғылым – өсімдіктің қажеттіліктерін ескеру; технология – күтім құралдарын пайдалану; инженерия – бақтың орналасуын жобалау; өнер – белгішелер мен безендіру; математика – ыдыстарды санау, орналастыру және көлемдерін салыстыру.

Күтілетін нәтиже: балалар қарапайым жобалауға қатысады, заттарды белгілі бір мақсатқа сәйкес орналастырады және өз шешімдерін түсіндіруге үйренеді.

Практикалық жұмыс 4. «Өсімдіктің өсу күнделігі»

Өсімдіктің өсу күнделігі зерттеу нәтижелерін жүйелі түрде тіркеуге арналған қарапайым әдістемелік құрал болып табылады. Оның мақсаты – балалардың өзгерістерді байқауына, бұрынғы бақылауларымен салыстыруына және өз ойын жеткізуіне мүмкіндік беру.

Күнделік күрделі жазбаша есеп түрінде емес, суреттер мен шартты белгілер негізінде жүргізіледі. Әр бақылау кезінде бала өсімдіктің қазіргі күйін бейнелейді немесе тәрбиеші ұсынған суреттердің ішінен сәйкесін таңдайды. Қажет болған жағдайда педагог баланың айтқан сөздерін қысқаша жазып қояды.

Күнделіктің үлгісі:

Бақылау кезеңі	**Баланың орындайтын әрекеті**
Тұқым отырғызылған кезде	Тұқымның немесе ыдыстың суретін салу
Алғашқы өскін пайда болғанда	Өзгерісті бейнелеу
Жапырақтар шыққанда	Жапырақтарды санау немесе суретін салу
Қорытынды кезеңде	Өсімдікте болған өзгерістерді салыстыру

Күнделікті жүргізу кезінде балалардан күн сайын міндетті түрде өзгеріс табу талап етілмейді. Кейбір кезеңдерде өсімдікте көзге көрінетін өзгеріс болмауы мүмкін. Мұндай жағдайда «Бүгін үлкен өзгеріс байқамадық» деген тұжырым да бақылау нәтижесі ретінде қабылданады.

Күнделік жұмысы математикалық және тілдік әрекеттермен толықтырылады. Балалар «бұрын–қазір», «биік–аласа», «бір жапырақ–көп жапырақ» ұғымдарын пайдаланып, өсімдіктің өзгерістерін сипаттайды. Қажет болған жағдайда бірдей өлшемдегі таяқшалар немесе қағаз жолақтары арқылы өсімдіктің биіктігі салыстырылады.

Жұмыс соңында әр бала өз өсімдігі туралы қысқа әңгіме құрастырады. Ол «Алдымен біз тұқым отырғыздық. Кейін өскін пайда болды. Қазір жапырақтары өсіп келеді» деген тәрізді

сөйлемдерді қолдана алады. Бұл әрекет бақылау нәтижесін тілдік қарым-қатынаспен байланыстырады.

Тәрбиешінің зерттеу үдерісіндегі рөлі

STEAM негізіндегі зерттеу жұмысында тәрбиеші дайын ақпаратты жеткізуші ғана емес, балалардың танымдық әрекетін ұйымдастырушы және бағыттаушы ретінде көрінеді. Оның негізгі міндеті – зерттеу мәселесін балаларға түсінікті етіп ұсыну, қажетті материалдарды дайындау, қауіпсіз жағдай жасау және балалардың өз болжамдарын тексеруіне мүмкіндік беру.

Бірінші кезекте тәрбиеші зерттеу мақсатын нақтылайды. Мақсат тым күрделі немесе жалпы болмауы керек. Мысалы, «Өсімдіктер туралы бәрін білу» деген мақсаттың орнына «Тұқымнан өскін қалай пайда болатынын бақылау» деген нақты міндет ұсынылады.

Екіншіден, педагог балалардың сұрақтарына мән береді. Егер бала тәжірибе барысында күтпеген сұрақ қойса, оны бірден басқа тақырыпқа ауыстырмай, негізгі мақсатқа сәйкес қарастыруға болады. Баланың қызығушылығы зерттеу әрекетінің маңызды бастамасы болып саналады.

Үшіншіден, тәрбиеші балалардың дербестігі мен қауіпсіздігін қатар қамтамасыз етеді. Балалар тұқымдарды санауға, белгішелерді таңдауға және бақылау суреттерін салуға қатыса алады. Ал топырақпен жұмыс істеу, су мөлшерін реттеу, материалдарды тазалау және өсімдікке зиян келтірмеу тәрізді мәселелер ересектің бақылауымен ұйымдастырылады.

Төртіншіден, педагог бақылау мен қорытындыны ажыратуға көмектеседі. Мысалы, «Жапырақтары көбейді» деген сөз – байқалған өзгеріс, ал «Өсімдік жақсы күтім көргендіктен өсті» деген тұжырым нақты бақылау деректерімен салыстырылуы керек. Балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес мұндай айырмашылықтар қарапайым сұрақтар арқылы түсіндіріледі.

Бесіншіден, тәрбиеші балалардың әрекетін қолдаушы кері байланыспен толықтырады. «Жарайсың» деген жалпы мадақтаумен қатар, «Сен бүгін жаңа жапырақты байқап, оны өткен күнгі суретпен салыстырдың» деген нақты пікір баланың қандай әрекет орындағанын түсінуіне көмектеседі.

Балалардың зерттеушілік дағдыларын бақылау критерийлері

STEAM негізіндегі жұмыстардың нәтижесін бағалау кезінде балалардың өсімдіктер туралы барлық мәліметті есте сақтауына ғана назар аудару жеткіліксіз. Негізгі көрсеткіштер олардың зерттеуге қатысуынан, өзгерістерді байқауынан, қарапайым салыстыру жүргізуінен және өз ойын жеткізуінен көрінеді.

Осы мақсатта төрт критерийді қолдануға болады.

1. Бақылау дағдысы. Бала өсімдіктегі өзгерістерді байқайды, оның түсін, пішінін немесе көлемін сипаттауға тырысады.

2. Болжам жасау. Бала тәжірибе басталғанға дейін не болуы мүмкін екенін айтады немесе суретпен көрсетеді.

3. Салыстыру және қорытындылау. Бала бұрынғы және қазіргі жағдайды салыстырып, қарапайым қорытынды жасайды.

4. Шығармашылық және қарым-қатынас. Бала өсімдікті күтуге арналған тапсырмаға қатысады, құрастыру немесе сурет салу арқылы ойын жеткізеді және өз байқағанын басқалармен бөліседі.

Әр критерийді бақылау үшін үш деңгейлі шартты шкаланы пайдалануға болады:

- 2 балл – бала әрекетті өздігінен немесе бұрын меңгерген тәсілмен орындайды;
- 1 балл – бала тәрбиешінің сұрағы, үлгісі немесе қосымша көмегі арқылы орындайды;
- 0 балл – бақылау кезінде әрекет байқалмады немесе оны орындау үшін қосымша қолдау қажет болды.

Төрт критерий бойынша ең жоғары нәтиже 8 баллды құрайды. Бұл шкала – ұсынылған әдістемелік құрал, ресми нормативтік бағалау жүйесі емес. Оны балаларды бір-бірімен салыстыру немесе қатаң қорытынды шығару үшін емес, әр баланың жеке ілгерілеуін бақылау мақсатында қолданған дұрыс.

Мысалы, бастапқы бақылауда бала өсімдіктің өзгерісін өздігінен сипаттай алмауы мүмкін. Бірнеше рет бақылау жүргізіп, тәрбиешінің сұрақтарына жауап бергеннен кейін ол жапырақтардың пайда болғанын байқап, оны бұрынғы суретпен салыстыра бастайды. Мұндай өзгеріс баланың бақылау әрекетінде ілгерілеу бар екенін көрсетеді. Дегенмен оның тұрақтылығын анықтау үшін келесі тапсырмаларда да бақылау қажет.

Критерийлерді қолдану кезінде баланың сөйлеу қарқыны, сөздік қоры, тапсырманы орындау тәсілі және жеке ерекшеліктері ескеріледі. Өз ойын сөзбен толық жеткізе алмайтын бала өзгерісті суретпен, қимылмен немесе белгішені таңдау арқылы көрсете алады. Бағалаудың мақсаты – баланың жауап беру формасын емес, зерттеу әрекетіне қатысуын және меңгеріп келе жатқан дағдыларын анықтау.

Ата-аналармен бірлескен зерттеу жұмысын ұйымдастыру

Өсімдіктерді зерттеу жұмысы балабақшадағы әрекетпен шектелмей, отбасы мен балабақша арасындағы ынтымақтастықты дамытуға да мүмкіндік береді. Ата-аналар балаларымен бірге үйдегі гүлдерді бақылап, өсімдіктің жапырақтарын салыстыра алады немесе баланың бақылау күнделігіне арналған сурет дайындауына көмектеседі.

Мұндай жұмыстарда ата-ананың міндеті баланың орнына тапсырманы орындау емес, оның сұрақ қоюына және өз байқағанын айтуына жағдай жасау болып табылады. Мысалы, ата-ана «Гүл неге өсті?» деген сұраққа дайын жауап берудің орнына, «Өткен аптадан бері қандай өзгеріс байқадың?» деп сұрай алады.

Отбасылық тапсырмалар қарапайым, қауіпсіз және міндетті түрде қосымша шығынды қажет етпейтіндей жоспарланғаны дұрыс. Баладан арнайы құрал сатып алу немесе күрделі тәжірибе жүргізу талап етілмейді. Үйде өсімдік болмаса, балабақшадағы бақылау материалдарын пайдалануға болады.

Балабақшада балалардың отбасымен бірге орындаған бақылаулары талқыланған кезде олардың жеке тәжірибесіне құрметпен қарау қажет. Әр отбасының мүмкіндігі әртүрлі болғандықтан, үй тапсырмасының орындалуы баланың қабілетін бағалайтын негізгі өлшемге айналмауы керек.

Қорытынды

STEAM-технологиясы негізінде өсімдіктерді өсіру және зерттеу мектепке дейінгі ұйымның 4–5 жас тобында балалардың танымдық қызығушылығын, бақылау дағдыларын, қарапайым математикалық түсініктерін және шығармашылық әрекетін дамытуға мүмкіндік беретін әдістемелік бағыт болып табылады. Оның тиімді ұйымдастырылуы өсімдікті күту әрекетін зерттеу, салыстыру, құрастыру және нәтижені ұсыну жұмыстарымен байланыстыруға негізделеді.

Ұсынылған әдістемеде тұқымның өнуін бақылау, өсімдіктің өсуіне қажетті жағдайларды салыстыру, шағын бақ құрастыру және өсу күнделігін жүргізу тапсырмалары қарастырылды. Бұл тапсырмалар балаларға табиғи құбылыстарды тікелей бақылауға, өз болжамдарын айтуға және қарапайым қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

STEAM бағыттарының кіріктірілуі әр тапсырмада барлық бес құрамдасты міндетті түрде бірдей көлемде қамтуды білдірмейді. Негізгі талап – олардың балаға түсінікті ортақ міндетке қызмет етуі. Өсімдікті бақылау ғылыммен, белгішелерді дайындау өнермен, тұқымдарды санау математикамен, ал өсімдікке қолайлы орын құрастыру инженерлік әрекетпен байланыстырылады.

Тәрбиешінің кәсіби міндеті – зерттеу жұмысының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, балалардың сұрақтарына мән беру, олардың дербестігін қолдау және нәтижені түсіндіруге көмектесу. Балалардың жетістіктері бір-бірімен салыстыру арқылы емес, әрқайсысының бақылау, болжам жасау, салыстыру және өз ойын жеткізу әрекеттеріндегі жеке ілгерілеуі негізінде қарастырылуы керек.

Алдағы уақытта ұсынылған әдістемені балабақша тәжірибесінде апробациядан өткізу, бақылау күнделіктерінің үлгілерін жетілдіру және балалардың зерттеушілік әрекетін жүйелі бақылау маңызды. Негізгі педагогикалық бағдар – балаларға дайын жауапты жаттатудан гөрі,

табиғаттағы өзгерістерді өз көзімен көруге, сұрақ қоюға және өз тәжірибесіне сүйене отырып қарапайым қорытынды жасауға мүмкіндік беру.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. — «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. UNESCO International Bureau of Education. *A Critical Analysis of the Status of Science and Technology Awareness in Early Childhood Care and Education (ECCE) Curricula in West and Central Africa*. — 2024. — URL: https://www.ibe.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/03/UNESCO%20IBE_EN_FINAL050324_Critical%20Analysis%20Science%20and%20Technology%20Awareness_ECCE%20Curricula_1.pdf

3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы: 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрық. — «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235

4. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). *Developmentally Appropriate Practice (DAP) Position Statement*. — URL: https://www.naeyc.org/resources/position-statements/dap

МЕТОДИКА ВЫРАЩИВАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЯ РАСТЕНИЙ НА ОСНОВЕ STEAM-ТЕХНОЛОГИИ

(Для детей 4–5 лет дошкольной организации)

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и методические особенности организации работы по выращиванию и исследованию растений на основе STEAM-технологии в средней группе дошкольной организации (для детей 4–5 лет). Описываются способы развития познавательной активности, исследовательского интереса, математических представлений и творческих способностей детей посредством наблюдения за растениями, изучения условий прорастания семян, сравнения изменений в процессе роста растений и проведения простых экспериментов. Взаимосвязь направлений STEAM раскрывается с позиции комплексной организации деятельности, объединяющей естественные науки, технологии, инженерию, искусство и математические действия. В практической части представлены задания по посадке семян, сравнению условий, необходимых для роста растений, ведению дневника наблюдений, конструированию небольшого устройства для ухода за растением и творческой презентации полученных результатов. Кроме того, предлагаются алгоритм организации исследовательского процесса воспитателем, способы педагогической поддержки с учётом возрастных особенностей детей и критерии наблюдения за их деятельностью. Методическая значимость статьи заключается в систематизации подходов к созданию исследовательской среды, которая позволяет выйти за рамки повседневного ухода за растениями и предоставляет ребёнку возможность задавать вопросы, выдвигать предположения, замечать изменения и делать простые выводы.

Ключевые слова: STEAM-технология, дошкольное воспитание, выращивание растений, исследовательская деятельность, познавательная активность, эксперимент, наблюдение, экологическое воспитание, инженерное конструирование, математические представления.

Агибаева Эльмира Калиевна[1] **-** физика пәнінің оқытушысы
Ахметқалиева Маруар Байгалиевна[2] - физика пәнінің оқытушысы
[1,2]Талдықорған жоғары политехникалық колледжі
Талдықорған қаласы

ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: САНДЫҚ КӨМЕКШІДЕН КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ҒЫЛЫМИ ОЙЛАУЫН ДАМЫТУ ҚҰРАЛЫНА ДЕЙІН

Аңдатпа. Мақалада техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында физиканы оқыту барысында генеративті жасанды интеллектіні қолданудың заманауи мүмкіндіктері мен шектеулері қарастырылады. 2024–2026 жылдары жарияланған ғылыми еңбектерді талдау негізінде жасанды интеллектіні физиканы оқытуға енгізудің негізгі бағыттары, оның физикалық заңдылықтарды түсінуге, студенттердің дербестігін дамытуға және ғылыми ақпараттың дұрыстығын сыни тұрғыдан бағалау дағдыларын қалыптастыруға ықтимал әсері сараланады. Сонымен қатар нейрожелілер ұсынатын жауаптардың ғылыми дәлдігіне, дайын шешімдерді механикалық түрде көшіру қаупіне және білім алушының белсенді танымдық әрекетін сақтаудың маңыздылығына назар аударылады. Мақалада колледж студенттерінің ғылыми ойлауын дамытуға бағытталған «ТЕКСЕР» авторлық әдістемелік моделі ұсынылады. Жасанды интеллектіні қолданудың тиімділігі технологияның өзіне ғана емес, студенттің алынған нәтижені түсіндіру, тексеру және дәлелдеу әрекеттерін қамтитын педагогикалық ұйымдастыруға тәуелді екендігі негізделеді.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, генеративті жасанды интеллект, физиканы оқыту, техникалық және кәсіптік білім беру, колледж студенттері, цифрлық дидактика, сыни ойлау, физикалық есептерді шығару, ғылыми сауаттылық.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде ақпаратты алу, өңдеу және қолдану тәсілдері елеулі өзгерістерге ұшырауда. Генеративті жасанды интеллектінің кеңінен таралуы оқытуды дараландыруға, оқу материалдарын әзірлеуге және оқытушы мен студент арасындағы кері байланысты ұйымдастыруға жаңа мүмкіндіктер ашып отыр. Сонымен бірге интеллектуалды жүйелерді пайдалану педагогика ғылымының алдында маңызды мәселе туындатады: дайын түсіндірмелердің қолжетімді болуы білім алушылардың пәнді терең түсінуіне ықпал ете ме, әлде білімді үстірт меңгеруге әкелуі мүмкін бе?

Бұл мәселе физиканы оқытуда ерекше өзектілікке ие. Физиканы меңгеру формулаларды жаттап, математикалық амалдарды орындаумен ғана шектелмейді. Ол себеп-салдарлық байланыстарды түсінуді, құбылыстардың физикалық модельдерін құруды, эксперименттік деректерді талдауды және алынған нәтижелердің дұрыстығын бағалауды талап етеді.

Генеративті жасанды интеллект күрделі материалды қарапайым тілмен түсіндіруге, есепті кезең-кезеңімен шығаруға және қосымша тапсырмалар құрастыруға қабілетті. Алайда сырттай логикалық әрі сенімді көрінетін түсіндірме әрдайым ғылыми тұрғыдан дұрыс бола бермейді. Сондықтан жасанды интеллектіні физиканы оқытуда пайдалану арнайы әдістемелік ұйымдастыруды қажет етеді.

Malikova және авторлар тобының 2026 жылы Frontiers in Education журналында жарияланған жүйелі шолуында университеттердегі физикалық білім беруде жасанды интеллектіні қолдануға арналған 11 эмпирикалық зерттеу талданған. Авторлар алынған нәтижелердің біркелкі еместігін және технологияның білім беру тиімділігі оны қолдану жағдайларына тәуелді екенін атап өтеді [1]. Roziqin және авторлар тобының 2026 жылғы шолуында 2021–2025 жылдары жарияланған 44 эмпирикалық зерттеу қарастырылған [2].

Зерттеудің мақсаты – физиканы оқытуда жасанды интеллектіні қолданудың заманауи ғылыми тәсілдерін талдау және колледж студенттерінің дербес ойлауын дамытуға бағытталған әдістемелік модель ұсыну.

1. Физикалық білім беруде жасанды интеллектіні қолданудың заманауи бағыттары

Ғылыми жарияланымдарды талдау физиканы оқытуда генеративті жасанды интеллектіні қолданудың бірнеше негізгі бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Бірінші бағыт – физикалық құбылыстарды жекелендірілген тәсілмен түсіндіру. Жасанды интеллект бір ұғымды әртүрлі күрделілік деңгейінде түсіндіруге, ұқсастықтар келтіруге, математикалық түрлендірулердің ретін көрсетуге және қосымша мысалдар ұсынуға мүмкіндік береді.

Екінші бағыт – есептерді шығаруды қолдау. Жасанды интеллект есептің берілгендерін анықтауға, қажетті формуланы таңдауға, өлшем бірліктерін түрлендіруге және шешу жолындағы қателерді талдауға көмектеседі. Дұрыс ұйымдастырылған жағдайда ол дайын жауаптың көзі емес, студенттің өз шешімін тексеру құралы ретінде қызмет етеді.

Үшінші бағыт – қалыптастырушы бағалау және кері байланыс. Интеллектуалды жүйелер әртүрлі күрделілік деңгейіндегі тапсырмаларды құрастырып, нақтылаушы сұрақтар ұсына алады. Дегенмен тапсырмалардың оқу бағдарламасына сәйкестігі мен ғылыми дұрыстығын тексеру жауапкершілігі оқытушының құзыретінде қалады.

Төртінші бағыт – сыни ойлау мен ғылыми сауаттылықты дамыту. Студент нейрожелі ұсынған жауапты оқулықпен, эксперименттік деректермен және физикалық заңдармен салыстыра алады. Бесінші бағыт – оқу материалдарын әзірлеу: есептердің бірнеше нұсқасын, талқылауға арналған сұрақтарды және зертханалық жұмыстарға нұсқаулықтарды дайындау.

2. Жасанды интеллектіні қолданудың педагогикалық тәуекелдері мен шектеулері

Ғылыми тұрғыдан қате жауаптар. Нейрожелі формуланы қате көрсетуі, физикалық шамаларды шатастыруы немесе есеп шартына сәйкес келмейтін шешім ұсынуы мүмкін.

Оқу әрекетінің дайын нәтижемен алмастырылуы. Толық шешімді бірден алу шартты талдау, физикалық модельді таңдау және қатені іздеу кезеңдерін өткізіп жіберуге әкелуі ықтимал.

Дербестіктің төмендеу қаупі. Жасанды интеллектінің көмегіне шамадан тыс сүйену өздігінен болжам жасауға және балама шешімдерді салыстыруға деген ынтаны әлсіретуі мүмкін.

Білімді бағалаудың күрделенуі. Үй тапсырмаларын орындауда ИИ қолданылғанда, студенттің нені өз бетінше меңгергенін анықтау қиындайды.

Цифрлық сауаттылық деңгейлерінің әртүрлілігі. Студенттер сұраныс құрастыру және алынған ақпараттың дұрыстығын бағалау қабілеттері бойынша ерекшеленеді.

Бұл тәуекелдер маңызды әдістемелік қағиданы айқындайды: жасанды интеллект білім алушының интеллектуалдық әрекетін алмастыратын құрал емес, оны қолдайтын әрі талдау нысанына айналатын ресурс ретінде қолданылуы тиіс.

4. «ТЕКСЕР» авторлық әдістемелік моделі

Ғылыми зерттеулерді талдау негізінде колледж студенттерінің физикалық есептерді шығару барысында ғылыми ойлауын дамытуға бағытталған «ТЕКСЕР» авторлық әдістемелік моделі ұсынылады. Модель студенттің әрекеттерін бірізді ұйымдастыруға негізделеді: алдымен есепті өз бетінше талдау, содан кейін жасанды интеллект көмегін пайдалану, алынған жауапты тексеру және білімді жаңа жағдайда қолдану.

Т – Тапсырманы талда. Есептің шартын оқып, берілген және ізделінді шамаларды анықта. Қандай физикалық құбылыс қарастырылып тұрғанын белгіле.

Е – Ең алдымен өз болжамыңды жаса. Қажетті заңды немесе формуланы таңда да, оның неге сәйкес келетінін түсіндір.

К – Көмек сұра. Жасанды интеллектіден дайын жауапты емес, шешу жолыңды тексеруді немесе ықтимал қатені көрсетуін сұра.

С – Салыстыр және тексер. Жауапты оқулықпен, формулалармен, өлшем бірліктерімен және есеп шарттарымен салыстыр.

Е – Есепті түсіндір. Шешімді өз сөзіңмен баяндап, алынған нәтижесінің физикалық мағынасын түсіндір.

Р – Рефлексия жаса. Ұқсас есепті өз бетіңше шығар және нені меңгергеніңді, қандай қате түзеткеніңді бағала.

Бұл модель авторлық әдістемелік ұсыныс болып табылады. Оның тиімділігі педагогикалық тәжірибеде қосымша тексеруді қажет етеді; осы мақалада модельдің нәтижелері эксперимент арқылы дәлелденді деген тұжырым жасалмайды.

Модельді қолдану мысалы: механикалық энергияның сақталу заңы

Есеп: массасы 2 кг дене 5 м биіктіктен бастапқы жылдамдықсыз құлайды. Ауа кедергісін елемей, жерге соғылар алдындағы жылдамдықты анықтау керек. Еркін түсу үдеуі $g = 10$ м/с².

Студент алдымен бастапқы потенциалдық энергияның кинетикалық энергияға айналатынын анықтайды:

$mgh = mv^2/2$

Осыдан массаны қысқартып, жылдамдықты табамыз:

$v = \sqrt{(2gh)} = \sqrt{(2 \cdot 10 \cdot 5)} = 10$ м/с

Жасанды интеллектіні қолданғанда студент одан есепті толық шығарып беруді емес, энергияның сақталу заңын таңдауының дұрыстығын тексеруді сұрай алады. Соңында ол неге масса қысқаратынын, қандай жағдайда механикалық энергия сақталатынын және нәтижедегі өлшем бірлігінің мағынасын түсіндіреді. Оқытушы биіктікті немесе бастапқы жылдамдықты өзгертіп, ұқсас есепті цифрлық көмексіз шығаруды ұсынады.

5. Жасанды интеллектіні тиімді кіріктірудің педагогикалық шарттары

Алдымен өз бетінше шешу, содан кейін ИИ көмегіне жүгіну. Студент нейрожеліге сұраныс бермей тұрып бастапқы ойын жазып алуы қажет.

Дайын жауап емес, түсіндіруге бағытталған сұраныс. Студенттерге физикалық заңды түсіндіруді, қатені көрсетуді немесе балама шешімдерді салыстыруды сұрау үйретіледі.

Ғылыми дұрыстықты міндетті тексеру. Жауап оқулықпен, формулалармен, эксперименттік деректермен және заңның қолданылу шарттарымен салыстырылады.

Білімді жаңа жағдайда қолдану. Жасанды интеллектімен жұмыстан кейін студент ұқсас немесе күрделірек есепті өз бетінше орындайды.

Бағалаудың ашық критерийлері. Логикалық пайымдау, физикалық түсіндіру, есептеу дұрыстығы және жауапты сыни тексеру бағаланады.

Оқытушының әдістемелік сүйемелдеуі. Оқытушы мақсатты анықтайды, тапсырмаларды таңдайды және жасалған материалдардың дұрыстығын тексереді.

Ұсынылған тәсілдің нәтижесін бағалау үшін тақырыпты меңгеруге дейінгі және кейінгі диагностикалық тапсырмаларды, типтік қателерді талдауды, физикалық заңдылықты түсіндіру тапсырмаларын және цифрлық көмексіз орындалатын есептерді қолдануға болады.

Модель оқу нәтижелерін жақсартады деген қорытынды жасау үшін педагогикалық зерттеу жүргізіп, нақты деректерді көрсету қажет.

1-сурет – Физиканы оқытуда жасанды интеллектіні қолданудың негізгі бағыттары (иллюстрациялық инфографика).

Қорытынды

Жасанды интеллект физиканы оқытуда оқу материалын жекелендіріп түсіндіруге, тапсырмалар әзірлеуге, кері байланыс ұсынуға және есептердің шешімін талдауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге заманауи ғылыми шолулар оның білім беру нәтижелеріне әсері қолдану жағдайына, оқу әрекетінің ұйымдастырылуына және студенттің алынған жауапты сыни бағалай алуына байланысты екенін көрсетеді.

Колледж студенттері үшін математикалық шешім мен физикалық мағынаның байланысын сақтау ерекше маңызды. Нейрожелі көмегімен алынған дұрыс жауап оқу материалын толық меңгерудің жеткілікті дәлелі бола алмайды. Негізгі өлшемдер – заңдылықты өз бетінше түсіндіру, формуланы негізді таңдау, өлшем бірліктерін тексеру және білімді өзгертілген жағдайда қолдану.

Ұсынылған «ТЕКСЕР» моделі жасанды интеллект оқу әрекетін қолдап, бірақ студенттің ойлауын алмастырмайтын оқу үдерісін ұйымдастыруға бағытталған. Болашақта оны диагностикалық тапсырмалармен, бағалау критерийлерімен толықтырып, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында педагогикалық эксперимент арқылы тексеруге болады.

Осылайша, физиканы оқытуда жасанды интеллектіні тиімді қолданудың негізгі бағыты – технологияны барынша көп пайдалану емес, студенттердің оның нәтижелерін саналы қолдану, тексеру және сыни бағалау қабілетін қалыптастыру. Мұндай жағдайда цифрлық технология дайын жауап алудың құралы ғана емес, ғылыми ойлауды дамытудың маңызды ресурсына айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Malikova Z., Ualikhanova B., Turmambekov T., Rakhashev B., Berdaliyev D. Artificial intelligence in university physics education: a systematic review of empirical studies // Frontiers in Education. 2026. Vol. 11. DOI: https://doi.org/10.3389/feduc.2026.1964629.

2. Roziqin R., Samsudin A., Saepuzaman D., Sari H. N., Iryanti M. Artificial intelligence in physics education: A systematic review of content coverage, implementation models, learning impact, and pedagogical challenges // STEM Education. 2026. Vol. 6, No. 4. P. 539–583. DOI:

https://doi.org/10.3934/steme.2026023.

3. Boolzen C., Kuhn J., Flegr S. et al. Evidence of impact and interpretational limits of generative AI in STEM education: a systematic review and meta-analysis on cognitive learning outcomes // Artificial Intelligence Review. 2026. Vol. 59. Article 223. DOI: https://doi.org/10.1007/s10462-026-11665-9.

4. Moundridou M., Moutis N., Charalampopoulos K., Matzakos N. Generative AI in Physics Education: A PRISMA-Guided Systematic Review of Empirical Studies // Artificial Intelligence and Applications. 2026. Vol. 4, No. 2. P. 149–164. DOI: https://doi.org/10.47852/bonviewAIA62027183.

5. Page M. J., McKenzie J. E., Bossuyt P. M. et al. The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews // BMJ. 2021. Vol. 372. n71. DOI: https://doi.org/10.1136/bmj.n71.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПРЕПОДАВАНИИ ФИЗИКИ: ОТ ЦИФРОВОГО ПОМОЩНИКА К ИНСТРУМЕНТУ РАЗВИТИЯ НАУЧНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА

Аннотация. В статье рассматриваются современные возможности и ограничения применения генеративного искусственного интеллекта при обучении физике в организациях технического и профессионального образования. На основе анализа научных публикаций, вышедших в 2024–2026 годах, рассматриваются основные направления внедрения искусственного интеллекта в преподавание физики, а также его потенциальное влияние на понимание физических закономерностей, развитие самостоятельности студентов и формирование навыков критической оценки достоверности научной информации. Особое внимание уделяется научной точности ответов, генерируемых нейросетями, риску механического копирования готовых решений и важности сохранения активной познавательной деятельности обучающихся. В статье предлагается авторская методическая модель «ТЕКСЕР», направленная на развитие научного мышления студентов колледжа. Обосновывается положение о том, что эффективность применения искусственного интеллекта зависит не только от самой технологии, но и от педагогической организации учебного процесса, предусматривающей осмысление, проверку и аргументированное обоснование полученных результатов студентами.

Ключевые слова: искусственный интеллект, генеративный искусственный интеллект, преподавание физики, техническое и профессиональное образование, студенты колледжа, цифровая дидактика, критическое мышление, решение физических задач, научная грамотность.

Бекенова Салтанат Калихановна
Қазақ тілі мен әдебиеті пән мұғалімі, педагог-зерттеуші, п.ғ. магистрі
А.Құнанбаев атындағы мектеп-гимназиясы
Қостанай облысы, Арқалық қаласы

АБАЙДЫҢ ТОЛЫҚ АДАМ ІЛІМІ – АДАЛ АЗАМАТТЫҢ ЖОЛЫ

Педагогтің аты-жөні:	Бекенова Салтанат Калихановна А.Құнанбаев атындағы мектеп-гимназиясы
Күні:	
Сыныбы: 10	Қатысушылар саны: 7 Қатыспағандар саны:
Сабақтың тақырыбы:	Абайдың толық адам ілімі – Адал азаматтың жолы
Сабақтың мақсаты:	Абайдың «Толық адам» тұжырымдамасын түсіндіру; - Оқушыларды адалдыққа, ізгілікке, еңбекқорлыққа тәрбиелеу; - Қазіргі жастардың бойында ұлттық құндылық пен адамгершілікті қалыптастыру.
Құндылық	Еңбекқорлық және Кәсіби біліктілік айы

Сабақтың барысы:

Сабақ кезеңі/ Уақыты	Педагогтің іс-әрекеті	Оқушының іс-әрекеті	Бағалау	Ресурстар
Сабақтың басы Қызығушы лықты ояту. 3 минут	**(Ұ). Ұйымдастыру кезеңі:** 1. Оқушылармен амандасу, түгендеу. 2. Ынтымақтастық атмосферасын қалыптастыру Қайырлы күн, оқушылар! Көңіл-күйлеріңіз қалай? Мұғалім тақтаға немесе экранға мынадай сұрақ жазады: **- Қандай адамға бәрі сенім артады деп ойлайсыңдар? Егер әрқайсымыз қоғам үшін пайдалы болғымыз келсе, бізде қандай қасиет басым болуы керек?**	**Мақсаты:** Оқушылар бір-біріне тілек білдіреді, тыңдау дағдыларын дамытуға бағытталады, сондай-ақ барлық оқушылардың қатыстырылуы арқылы сабаққа белсенділігі артады.	«Жарайсың!» деген мадақтау сөзімен ынталандыру «Керемет!» деген мадақтау	ДК экраны Видео ДК экраны

	Оқушыларға 1 минут ойланып, өз ойларын айту ұсынылады. Бүгін біз Абайдың толық адам ілімі - Адал азамат жолы екендігін түсінеміз, талдаймыз. Әрқайсысыңыз бір ауыз сөзбен өзіңізге ең жақын қасиетті атаңыз, өзіңізді таныстырыңыз. Мысалы: сабырлы Салтанат	Оқушылар өздерін таныстырады	сөзімен ынталандыру	Видео
Жаңа сабаққа кіріспе 7 минут	**“**Толық адам” ілімі мен “Адал азамат” бағдарламасы жайлы түсінік Президентіміз Қ.Кемелұлының «Әділетті Қазақстан –Адал азамат» атты сөзі мен «Толық адам» тағылымы видеосын көрсету. Толық адамның қасиеттерін оқушыларға талдап айтқызу. Тақтадағы суреттен қандай қасиеттер бейнеленгенін сұрау **“Ақырын жүріп анық бас, еңбегін кетпес далаға...”** -Бұл сөзді қалай түсініесіңдер, Абай бұл ой арқылы нақты нені меңзеп тұр? Сурет бойынша оқушыларды сөйлету, **Мұнда Абай жас ұрпақты білімге, еңбексүйгіштікке, ұстаз еңбегін қадірлеуге шақырады**	“Әділетті Қазақстан -Адал азамат” Негізгі 6 құндылықтары: 1. Тәуелсіздік және Отаншылдық - елін сүйген азамат тәрбиелеу 2. Бірлік және Ынтымақ - қоғамдағы татулық пен сыйластық 3. Әділдік және Жауапкершілік- адал болу, заңға мойынсұну,міндетті атқару 4. Заң және Тәртіп-құқықтық мәдениет пен тәртіпті сақтау 5. Еңбекқорлық және Кәсіби біліктілік -еңбек арқылы биіктеу 6. Жасампаздық және Жаңашылдық - шығармашылық, жаңа идеяларды жүзеге асыру «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,Сонда толық боласың елден бөлек»	ҚБ: «Ауызша мадақтау»	ДК экраны Видео

Сабақтың ортасы **Мағынаны тану кезеңі** **20 минут**	Тапсырма: «Суреттер сөйлейді» QR код арқылы оқушыларға тапсырма беріледі. **Мақсаты:** Оқушылардың Абайдың қара сөздері мен өлеңдеріндегі ғылым мен тәрбиенің рөлі туралы түсінігін терендету **Бағалау критерийлері:** -Абайдың қара сөздері мен өлеңдерінен ғылым мен тәрбиеге қатысты дәйексөздер келтіреді; -Өз ойын жүйелі, дәлелді жеткізеді. *Дескриптор:* *Қара сөз не өлеңнен кемінде 1-2 мысал келтіреді;* *Қорытынды ой айтады.* *Жалпы – 2балл* 2-тапсырма. 1-кезең. **Топтық зерттеу** Әр топқа зерттеу тапсырмалары: <u>«Ақыл» тобы:</u> Абайдың қара сөздерінен толық адам туралы ойларды талдау; Білім мен ғылымның толық адамға әсерін дәлелдеу; Қазіргі жастардың білім алуға деген көзқарасын мысалмен көрсету. **Бағалау критерийлері:** Абайдың қара сөздерінен нақты дәйексөз келтіре алды – 1 балл Толық адам ілімі мен білімнің байланысын дұрыс ашады – 2 балл Қазіргі жастардан мысал келтіріп, салыстырды – 1 балл Өз ойын қорытындылай алды – 1 балл Дескриптор: Жалпы - 5 балл. <u>«Жүрек» тобы:</u>	Оқушылар сурет бойынша Абайдың өлеңдерін тауып, талдап айтады	Мадақтау арқылы бағалау Бағалау : екі жұлдыз бір тілек	Сөйлейтін картотеканы қолдану

	«Адал азамат» бағдарламасының негізгі құндылықтарын (адалдық, әділет, мейірім) анықтау; Мысал ретінде замандас тұлғаларды келтіру; «Жүрексіз білім – тұл» деген ойды талдау. **Бағалау критерийлері:** Бағдарламадағы негізгі құндылықтарды (адалдық, әділет, мейірім) анықтады – 1 балл Замандас тұлғаларды мысалға келтіре алды – 1 балл «Жүрексіз білім – тұл» сөзін талдап, өмірмен байланыстырды – 2 балл Топтық тұжырымын нақты жеткізді – 1 балл Дескриптор: Жалпы - 5 балл. <u>«Қайрат» тобы:</u> Толық адам ілімі мен Адал азамат бағдарламасының ортақ тұстарын кесте түрінде салыстыру; Қазіргі жастардың ерік-жігер, қайраттылық қасиеттерін бағалау; «Әрекет – адам айнасы» тақырыбында тұжырым жасау. **Бағалау критерийлері:** Бағдарламадағы негізгі құндылықтарды (адалдық, әділет, мейірім) анықтады – 1 балл Замандас тұлғаларды мысалға келтіре алды – 1 балл «Жүрексіз білім – тұл» сөзін талдап, өмірмен байланыстырды – 2 балл Топтық тұжырымын нақты жеткізді – 1 балл Дескриптор: Жалпы - 5 балл 2-кезең. **Топтық қорғау** (9 минут)	•Әр топтан бір спикер пікір білдіреді.	ChatGPT қолдану арқылы кері байланыс алу	ChatGPT

	Әр топ постерін Қалған топтар сұрақ қояды, пікір білдіреді. 3-кезең. Ортақ пікірталас – «Қиылысқан ойлар» Сұрақтар: 1.Толық адам болу үшін міндетті түрде адал азамат болу керек пе? 2.Қоғамға қайсысы көбірек қажет: ақылды, жүректі, әлде қайратты адам?	Жауап: 1. Иә. Өйткені адалдықсыз білім де, қарат та қоғамға адал емес, адам - қауіпті. 2.Үшеуі де қажет. Ақыл бағыт береді, жүрек - адмгершілікті сақтайды, қайрат - іске жетелейді. Біреуі толық болмаса, адам толық болмайды.		
Сабақтың соңы 10 минут 	3-тапсырма. Genially платформасында Абайдың қара сөздерінен білім сынау. Әр оқушы үш сұраққа жауап береді Дескриптор: Жалпы - 3 балл	Оқушылар дұрыс жауап айтады		https://view.genially.com/68cad300fd77f2680edf32dc/interactive-content-abaj-nanbaev
3 минут	**Рефлексия.** **«Адалдық ағашы»** Әр оқушы өз рефлексиясын стикерге жазып, ағаштың бұтағына іледі. Бұл – адалдық пен толық адам болуға ұмтылыстың бір ағаштың жемісі екенін көрсетеді.			
Бағалау 2 минут 	 Мұғалімнің қорытынды сөзі	Оқушылар өз бағалауларын оқиды		Әр тапсырма бойы оқушылар өздерін бағалап отырады

Жанайдарова Айым Кожахметовна
Тәрбиеші
«Мейірім» балабақшасы
Ақмола облысы Целиноград ауданы Қоянды ауылы

ЕРЕСЕК ТОПТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҰСАҚ МОТОРИКАСЫН ДАМЫТУ – МЕКТЕПКЕ ЖАЗУҒА ДАЯРЛАУДЫҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа. Мақалада ересек топтағы мектеп жасына дейінгі балалардың ұсақ моторикасын дамыту арқылы жазуға даярлығын қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылады. Ұсақ моторика, көру-қимыл үйлесімі, графомоторлық дағдылар және жазуға даярлық ұғымдарының мазмұны ашылады. Баланың қол саусақтарының қимылын басқару, құралдарды дұрыс пайдалану, сызықтар мен пішіндерді бейнелеу дағдыларын дамытуда ойын, мүсіндеу, құрастыру, баумен жұмыс істеу және графикалық жаттығулардың мүмкіндіктері сипатталады. «Мейірім» балабақшасының тәрбиешілері қолдана алатын практикалық тапсырмалар, ұйымдастырылған іс-әрекет үлгісі, саралау жолдары, бағалау критерийлері мен дескрипторлар ұсынылады. Сонымен қатар баланың жеке даму қарқынын ескеру, қолайлы орта құру және жазуға шамадан тыс ерте үйретуден сақтану мәселелері талданады.

Түйін сөздер: ұсақ моторика, жазуға даярлық, мектепалды даярлық, графомоторлық дағдылар, көру-қимыл үйлесімі, саусақ жаттығулары, сенсорлық даму, ойын технологиялары, саралап оқыту.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезеңде баланың дене қимылдары, танымдық қабілеттері, сөйлеуі және өз әрекетін реттеу дағдылары біртіндеп дамиды. Осы кезеңдегі маңызды міндеттердің бірі – баланы мектептегі оқу әрекетіне жан-жақты даярлау. Жазуға даярлық тек әріптерді тану немесе қарындашпен сызық жүргізумен шектелмейді. Ол қолдың ұсақ бұлшықеттерін үйлесімді басқаруды, көз бен қол қозғалысын сәйкестендіруді, қағаз бетінде бағдарлауды, құралды мақсатқа сай пайдалануды және тапсырмаға зейін қоюды қамтиды.

Ересек топтағы балалар үшін ұсақ мотриканы дамыту ерекше педагогикалық маңызға ие. Бұл жаста балалар заттарды саусақтарымен дәл ұстауға, ұсақ бөлшектерді біріктіруге, пішіндерді салыстыруға, сызықтар мен өрнектерді бейнелеуге қызығады. Тәрбиеші осы табиғи қызығушылықты ойындар мен күнделікті әрекеттер арқылы қолдап, қол қимылдарының дәлдігі мен үйлесімділігін біртіндеп жетілдіре алады.

Ұсақ мотриканы дамытуға арналған жұмыстарды тек қарындашпен орындалатын жаттығуларға негіздеу жеткіліксіз. Қағазды бүктеу, ермексаз илеу, моншақтарды жіпке тізу, мозаика құрастыру, қысқыштарды орналастыру, бауларды өткізу және сызықтарды

жалғастыру сияқты әртүрлі әрекеттер баланың қолын әр қырынан жаттықтыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мұндай тапсырмалар дербестікке, табандылыққа, тапсырманы аяқтауға және өз әрекетін бақылауға үйретеді.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуға арналған нормативтік құжаттарында балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес дағдыларын қалыптастыру, қолдың ұсақ моторикасын дамыту және мектепте оқуға қажетті бастапқы мүмкіндіктерін қолдау міндеттері белгіленген [1; 2]. Бұл талаптар тәрбиешінің жұмысы жүйелі, қауіпсіз және әр баланың даму ерекшелігіне бағдарланған болуын көздейді.

Мәселенің өзектілігі ұсақ мотриканы дамыту жаттығуларының бар болуымен ғана емес, оларды жазуға даярлықпен мақсатты түрде байланыстыру қажеттілігімен анықталады. Егер тапсырмалар баланың жасына сәйкес келмесе, ұзақ уақыт орындалса немесе дұрыс орындауға шамадан тыс талап қойылса, балада шаршау мен әрекетке деген қызығушылықтың төмендеуі байқалуы мүмкін. Сондықтан негізгі міндет – баланы ерте жастан көп жаздыру емес, жазуға қажетті қимылдық және танымдық алғышарттарды ойын арқылы қалыптастыру.

Мақаланың мақсаты – ересек топтағы балалардың ұсақ моторикасын дамытуға арналған ғылыми-әдістемелік тәсілдерді негіздеп, оларды жазуға даярлау үдерісінде қолданудың практикалық жолдарын ұсыну.

Мақаланың міндеттері:

- ұсақ моторика мен жазуға даярлықтың өзара байланысын түсіндіру;
- ұсақ мотриканы дамытуға арналған педагогикалық әдістердің мүмкіндіктерін талдау;
- тәрбиешінің күнделікті жұмысында қолдануға болатын практикалық тапсырмалар әзірлеу;
- тапсырмаларды балалардың жеке ерекшеліктеріне қарай саралау жолдарын көрсету;
- даму барысын бақылауға арналған критерийлер мен дескрипторлар ұсыну.

Мақаланың әдіснамалық негізін мектепке дейінгі білім берудің нормативтік құжаттарын талдау, жазуға даярлық пен қол моторикасына қатысты халықаралық зерттеулерді зерделеу және практикалық тапсырмаларды әдістемелік тұрғыдан модельдеу құрайды. Мақалада нақты эксперимент жүргізілді деген тұжырым жасалмайды; ұсынылған тапсырмалар тәрбиеші тәжірибесіне бейімдеуге арналған әдістемелік үлгілер болып табылады.

1. Ұсақ моторика мен жазуға даярлықтың ғылыми-әдістемелік негіздері

1.1. Ұсақ моторика ұғымы және оның даму ерекшеліктері

Ұсақ моторика – қол мен саусақтардың ұсақ, дәл және өзара үйлесімді қимылдарын орындау қабілеті. Ол заттарды ұстау, қысу, бұру, жылжыту, ұсақ бөлшектерді біріктіру және құралдарды басқару сияқты әрекеттерден көрінеді. Ұсақ мотриканың дамуы тек саусақ бұлшықеттерінің күшімен анықталмайды. Қимылдың дәлдігі, көзбен бақылау, дене қалпын сақтау, әрекетті жоспарлау және қажетті қозғалысты қайталау мүмкіндігі де маңызды.

Мектепке дейінгі жаста ұсақ моторика күнделікті өмірдегі әртүрлі әрекеттер арқылы жетіледі. Бала киім түймесін тағуға, ыдысты ұстауға, ойыншықтарды жинауға, сурет салуға және құрастыруға қатысқанда қол қимылдарын басқару тәжірибесін жинақтайды. Сондықтан ұсақ мотриканы дамыту арнайы ұйымдастырылған жаттығулармен қатар, баланың дербес тұрмыстық және ойын әрекеттерін де қамтуы тиіс.

Ұсақ моторикамен байланысты маңызды ұғымдардың бірі – көру-қимыл үйлесімі. Бұл көзбен қабылданған ақпаратқа сәйкес қол қозғалысын ұйымдастыру қабілетін білдіреді. Мысалы, бала нүктелерді сызықпен қосқанда, өрнекті жалғастырғанда немесе белгіленген жолмен сызық жүргізгенде көзбен көрген бағытты қол қимылымен сәйкестендіреді. Мұндай әрекеттер қағаз бетінде бағдарлауға және графикалық тапсырмаларды орындауға дайындық қалыптастырады.

Екінші маңызды ұғым – графомоторлық дағдылар. Олар қарындаш, фломастер немесе басқа графикалық құралдармен сызық, доға, ирек, шеңбер тәрізді пішіндерді орындау, қозғалыс бағытын сақтау және қағаздағы кеңістікті бағдарлау әрекеттерін қамтиды.

Графомоторлық жаттығулар жазудың өзімен бірдей емес, бірақ жазу барысында қажет болатын кейбір қимылдық алғышарттарды қалыптастыруға көмектеседі.

Ұсақ мотриканың дамуы әр балада бірдей жүрмейді. Кейбір балалар ұсақ бөлшектермен жұмыс істеуге қызығушылық танытып, құралдарды дәл қолданса, басқаларына тапсырманы орындау үшін көбірек уақыт немесе қосымша қолдау қажет болуы мүмкін. Мұндай айырмашылықтар баланың қабілетсіздігін білдірмейді. Тәрбиеші баланың әрекетін бірнеше жағдайда бақылап, тапсырманың күрделілігін оның мүмкіндігіне сай бейімдеуі керек.

1.2. Ұсақ мотриканың жазуға даярлықпен байланысы

Жазу – қимылдық, көру-қабылдау және танымдық үдерістердің өзара байланысын қажет ететін күрделі әрекет. Мектепте әріптерді жазу барысында бала жазу құралын басқарады, сызықтардың бағыты мен пішінін сақтауға тырысады, қағаздағы кеңістікті бағдарлайды және педагогтің нұсқауын орындайды. Осы әрекеттердің қалыптасуына мектепке дейінгі кезеңдегі сенсорлық және қимылдық тәжірибе негіз болады.

Лаура Дайнхарттың мектепке дейінгі білім берудегі қолжазба дағдылары туралы шолу мақаласында ерте жазу дағдыларының мектепке даярлықпен және кейінгі оқу жетістіктерімен байланысы қарастырылады. Автор мектепке дейінгі кезеңде жазуға даярлыққа назар аударудың маңызын атап көрсетеді, сонымен бірге бұл бағыттағы зерттеулерді одан әрі жетілдіру қажеттігін де көрсетеді [3].

Кадар және әріптестері 4–6 жастағы балалардың қолжазба дағдыларын дамытуға бағытталған кәсіптік терапия араласулары туралы жүйелі шолуында қолжазбаға қатысты мақсатты жаттығулардың ықтимал пайдасын талдаған. Алайда авторлар зерттеулер санының шектеулі екенін және нәтижелерді сақтықпен түсіндіру қажеттігін көрсетеді [4]. Бұл ұсақ моторикаға арналған кез келген жаттығу барлық балада жазу дағдыларын міндетті түрде жақсартады деген қорытынды жасауға болмайтынын білдіреді.

Сондықтан тәрбиешінің мақсаты мектепке дейінгі кезеңде балаларға әріптерді көп мөлшерде көшірту емес, қол қимылдарын басқаруға, көзбен бақылауға, құралды ұстауға және графикалық тапсырмаларға қызығушылық танытуға жағдай жасау болуы керек. Мысалы, бала алдымен кең жолмен жүргізілген сызықты жалғастырып, кейін ирек сызықтар мен қарапайым өрнектерді орындауы мүмкін. Мұндай тапсырмалар қол қозғалысын біртіндеп күрделендіруге мүмкіндік береді.

Ұсақ моторика жазуға даярлықтың маңызды бөлігі болғанымен, ол дайындықтың барлық құрамын алмастырмайды. Баланың мектепке дайындығы сөйлеуінің, зейінінің, есте сақтау қабілетінің, эмоционалдық реттелуінің, қарым-қатынасының және өздігінен әрекет етуінің дамуымен де байланысты. Осы себепті қол моторикасын дамыту басқа даму бағыттарымен үйлесімді жүргізілуі тиіс.

1.3. Ұсақ мотриканы дамытудың педагогикалық қағидалары

Ұсақ мотриканы дамыту жұмысының нәтижелі ұйымдастырылуы бірнеше әдістемелік қағидаға сүйенеді.

Біріншісі – әрекеттің ойын сипаты. Мектепке дейінгі жаста ойын баланың қоршаған ортамен әрекеттесуінің табиғи тәсілі болып табылады. «Құтқарушыға көмектес», «Жолды тап», «Қуыршаққа киім дайында» сияқты тапсырмалар қимылдық жаттығуды мағыналы әрекетке айналдырады. Бала тапсырманы жай орындап қана қоймай, белгілі бір ойын мақсатына жетуге тырысады.

Екіншісі – қарапайымнан күрделіге қарай ұйымдастыру. Алдымен ірі бөлшектерді ұстау, орналастыру және қысу әрекеттері орындалып, кейін ұсақ бөлшектермен жұмыс істеу, үлгіні жалғастыру және графикалық жолдарды орындау ұсынылады. Күрделілік бірден бірнеше параметр бойынша емес, баланың алдыңғы әрекетті меңгеруіне қарай біртіндеп өзгертіледі.

Үшіншісі – жүйелілік пен қысқа жаттығулар. Ұсақ мотриканы дамыту бір реттік сабақпен шектелмеуі керек. Оны күнделікті ойындарға, шығармашылық әрекетке және тұрмыстық дағдыларға кіріктіру орынды. Жаттығудың ұзақтығы балалардың шаршауына және қызығушылығына қарай реттеледі.

Төртіншісі – жеке ерекшеліктерді ескеру. Қол қозғалысы баяу немесе құралды ұстауда қиналатын балаға ірілеу бөлшектер, қалың қарындаш, қысқа тапсырма немесе көрнекі үлгі ұсынылуы мүмкін. Қимылды жақсы үйлестіретін балаға күрделірек өрнек, бірнеше кезеңнен тұратын құрастыру немесе дәлдікті қажет ететін қосымша тапсырма беріледі.

Бесіншісі – қолдау мен дербестіктің тепе-теңдігі. Тәрбиеші әрекетті көрсетіп, бастапқы бағыт бере алады, бірақ баланың орнына тапсырманы орындамауы керек. Қателік жібергенде жұмысты бірден түзетудің орнына баланы қайта байқап көруге ынталандыру маңызды. Бұл өз әрекетін бақылау мен табандылықтың қалыптасуына жағдай жасайды.

Осы қағидалар ұсақ моторикаға арналған жаттығуларды жекелеген ойындар жиынтығы ретінде емес, жазуға даярлықты қолдайтын жүйелі педагогикалық жұмыс ретінде ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

2. «Мейірім» балабақшасында ұсақ мотериканы дамыту әдістері және оларды іске асыру шарттары

Ересек топтағы балалардың ұсақ моторикасын дамыту үшін әртүрлі материалдар мен әрекеттерді өзара алмастырып қолданған жөн. Бір ғана жаттығуды ұзақ қайталау кейбір балалардың қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан тәрбиеші қимылдық, сенсорлық, құрастыру және графикалық тапсырмаларды бірізді байланыстырады.

Саусақ ойындары мен қимылдық жаттығулар қол мен саусақтардың қозғалысын әртүрлі бағытта орындауға көмектеседі. Өлең жолдарына сәйкес саусақтарды кезекпен бүгу, ашу, алақанды айналдыру немесе саусақ ұштарын түйістіру әрекеттері балалардың қимылға назар аударуын қолдайды. Бұл жаттығуларды сабақтың басында қысқа сергіту ретінде қолдануға болады.

Мүсіндеу және пластикалық материалдармен жұмыс қысу, домалату, созу, жалпайту және бөлшектерді біріктіру әрекеттерін қамтиды. Мысалы, ермексаздан жидектер жасау кезінде бала материалдың көлемін өзгертіп, саусақтарының қысымын реттейді. Материал қауіпсіз, жасына сәйкес және қолдану нұсқаулығына сай болуы керек.

Құрастыру мен ұсақ бөлшектерді орналастыру балаға затты дәл ұстауды, қажетті орынға жеткізуді және көзбен бақылауды жаттықтыруға мүмкіндік береді. Мозаика, ірі моншақтар, құрылыс бөлшектері мен арнайы тақтайшалар пайдаланылуы мүмкін. Қауіпсіздік тұрғысынан өте ұсақ бөлшектерді ауызға салу қаупі бар балаларға ұсынбау қажет.

Баумен және жіппен жұмыс істеу қолдың екі жағын үйлестіруге, бағытты сақтауға және саусақтардың дәл қозғалысына мүмкіндік береді. Тесіктері ірі картонға бауды өткізу, дайын суреттің шетін айналдыра жіп жүргізу немесе ірі моншақтарды жіпке тізу сияқты әрекеттерді педагог бақылауымен ұйымдастыруға болады.

Графикалық жаттығулар қол қимылын қағаз бетінде басқаруға бағытталады. Оларға тік және көлденең сызықтарды жүргізу, ирек жолды жалғастыру, нүктелерді қосу, пішіндерді аяқтау және қарапайым өрнектерді қайталау жатады. Тапсырма баланың мүмкіндігіне сай болуы, әріптерді ұзақ әрі міндетті түрде көшіртуге айналмауы керек.

Жұмысты ұйымдастыру үшін тәрбиеші материалдарды алдын ала дайындап, балалардың бойына сәйкес үстелдер мен орындықтарды қамтамасыз етеді. Қарындаштар мен құралдар баланың қолына ыңғайлы болуы қажет. Бала тапсырма орындағанда денесін шамадан тыс еңкейтпей, қолын еркін қозғалта алатындай жағдай жасалады.

Ұсақ моторикаға арналған жұмыс басқа әрекеттермен де байланыстырылады. Мысалы, «Киім дүкені» ойынында балалар қуыршаққа арналған киім бөлшектерін сәйкестендіреді, түймелеу немесе бауды өткізуге тырысады. «Құрылыс алаңы» ойынында бөлшектерді біріктіреді, ал «Сурет шеберханасында» сызықтарды аяқтап, қарапайым өрнектерді салады. Осылайша қимылдық жаттығу мазмұнды ойынның бір бөлігіне айналады.

3. Ұсақ мотериканы дамытуға арналған практикалық тапсырмалар және ұйымдастырылған іс-әрекет үлгісі

3.1. «Саусақтар оянды» – саусақ ойыны

Мақсаты: саусақтардың жеке және бірлескен қозғалысын дамыту, қолды графикалық әрекетке дайындау.

Құралдар: арнайы құрал қажет емес; қажет болса, саусақ кейіпкерлері немесе қысқа өлең жолдары қолданылады.

Орындалу алгоритмі:

1. Тәрбиеші балаларға саусақтарды кезекпен ашып-жұмуды және алақанды уқалауды көрсетеді.
2. Балалар тәрбиешінің қимылын қайталайды.
3. Саусақтармен кезекпен үстелді жеңіл түрту, бас бармақты басқа саусақтарға тигізу сияқты әрекеттер орындалады.
4. Қимылдар өлең немесе ойын оқиғасымен байланыстырылады.
5. Соңында балалар қолдарын бос ұстап, келесі тапсырмаға көшеді.

Тәрбиешінің әрекеті: қимылдарды асықпай көрсету, балалардың қолын күштеп қозғалтпау, қажет болған жағдайда жеңілдетілген нұсқа ұсыну.

Баланың күтілетін әрекеті: саусақтарды ашу-жұму, оларды кезекпен қозғалту және қимылды үлгі бойынша қайталау.

Күтілетін нәтиже: бала қол мен саусақ қозғалыстарына назар аударады, қарапайым қимылдарды үйлестіріп орындауға жаттығады.

Саралау: қимылдарды толық орындай алмайтын бала бір-екі әрекетті қайталайды; қимылды сенімді орындайтын бала саусақтарды белгілі бір ретпен қозғалтуға тырысады.

3.2. «Құтқарушы моншақтар» – ірі бөлшектерді тізу

Мақсаты: саусақпен затты дәл ұстау, көз бен қол қозғалысын үйлестіру және әрекет ретін сақтау.

Құралдар: ірі, жасына сәйкес қауіпсіз тізбелеу бөлшектері, қалың бау немесе арнайы оқу құралы.

Орындалу алгоритмі:

1. Тәрбиеші «Қуыршаққа әдемі алқа жасаймыз» деген ойын жағдайын ұсынады.
2. Бөлшекті бір қолмен ұстап, екінші қолмен бауға өткізу тәсілін көрсетеді.
3. Балалар бірнеше бөлшекті өздігінен тізеді.
4. Қалаған балалар түстерді кезектестіріп орналастырады.
5. Жұмыс аяқталған соң балалар жасаған тізбегін көрсетеді және материалды орнына жинайды.

Тәрбиешінің әрекеті: бөлшектердің қауіпсіздігін тексеру, бауды дұрыс ұстауды көрсету, қажет болғанда бөлшекті бекітіп тұруға көмектесу.

Баланың күтілетін әрекеті: бөлшектерді бір-бірлеп ұстау, бауға өткізу және қарапайым тізбек жасау.

Күтілетін нәтиже: бала затты дәл ұстауға, екі қолын үйлестіруге және әрекетті белгілі бір ретпен орындауға жаттығады.

Саралау: бастапқы деңгейде ірі бөлшектер қолданылады; келесі деңгейде түстерді алмастыру ұсынылады; күрделі нұсқада бала берілген түстік үлгіні жалғастырады.

3.3. «Ермексаздан жемістер» – мүсіндеу жаттығуы

Мақсаты: саусақтардың қысу, домалату, созу және жалпайту қозғалыстарын дамыту.

Құралдар: балаларға арналған қауіпсіз ермексаз, төсем, дайын жеміс суреттері немесе фотокөрнекіліктер.

Орындалу алгоритмі:

1. Тәрбиеші жемістердің пішіндері мен түстерін талқылайды.
2. Домалақ және сопақ пішін жасау тәсілдерін көрсетеді.
3. Балалар ермексазды домалатып, қажетті пішінге келтіреді.

4. Қосымша бөлшектерді біріктіріп, жемістің бейнесін толықтырады.
5. Жұмыстар қарастырылып, материалдар ретке келтіріледі.

Тәрбиешінің әрекеті: пішінді қалай өзгертуге болатынын көрсету, материалды шамадан тыс қатты баспауға бағыт беру және баланың өзіндік жұмысына мүмкіндік жасау.

Баланың күтілетін әрекеті: ермексазды илеу, домалату, созу және бөлшектерді біріктіру.

Күтілетін нәтиже: бала саусақ қимылдарының күшін реттеуге, материалды өзгертуге және қарапайым пішін құрастыруға жаттығады.

Саралау: қол күшін басқаруда қиналатын балаға жұмсағырақ материал ұсынылады; өздігінен жұмыс істей алатын балаға екі-үш бөліктен тұратын жеміс композициясын жасау ұсынылады.

3.4. «Бауды өткізіп көр» – графикалық және қимылдық жаттығу

Мақсаты: саусақтардың дәл қозғалысын, екі қолдың үйлесімділігін және бағытты сақтауды дамыту.

Құралдар: шеттері тегістелген, алдын ала тесілген қалың картон, қысқа бау немесе арнайы оқу құралындағы ірі тесіктер.

Орындалу алгоритмі:

1. Тәрбиеші бауды тесіктен өткізу және келесі тесікке бағыттау тәсілін көрсетеді.
2. Балалар картондағы алғашқы тесіктер арқылы бауды өткізіп көреді.
3. Әр бала өз мүмкіндігіне қарай бірнеше тесікті жалғастырады.
4. Тапсырманы меңгерген балалар берілген бағытпен немесе қарапайым үлгі бойынша жұмыс істейді.
5. Соңында балалар бауды шығарып, құралды орнына қояды.

Тәрбиешінің әрекеті: картонның қауіпсіздігін тексеру, бауды дұрыс бағыттауға көмектесу және тапсырманы қажет болса шағын кезеңдерге бөлу.

Баланың күтілетін әрекеті: бауды ұстау, тесіктен өткізу, бағытты сақтау және әрекетті жалғастыру.

Күтілетін нәтиже: бала ұсақ қозғалыстарды бақылап орындауға және екі қолын үйлестіріп пайдалануға жаттығады.

Саралау: бастапқы деңгейде тесіктер арасы кең үлгі беріледі; күрделі деңгейде бала белгілі бір ретпен тесіктерді жалғастырады. Бұл әрекет тек тәрбиешінің бақылауымен орындалады.

3.5. «Жолды жалғастыр» – графомоторлық тапсырма

Мақсаты: қағаз бетінде бағдарлау, сызық бағытын сақтау және көзбен бақылау арқылы қол қимылын реттеу.

Құралдар: кең жолдар, ирек сызықтар, нүктелер мен қарапайым өрнектер бейнеленген жұмыс парақтары, балаға ыңғайлы қарындаштар.

Орындалу алгоритмі:

1. Тәрбиеші суреттегі жолдың басталу және аяқталу нүктесін көрсетеді.
2. Балалар алдымен жолды саусағымен жүргізіп көреді.
3. Қарындашпен сызықты асықпай жалғастырады.
4. Қажет болған жағдайда бала басқа жолды немесе өрнекті таңдайды.
5. Соңында бала өз жұмысына қарап, қай бөлігін орындау оңай болғанын айтады немесе көрсетеді.

Тәрбиешінің әрекеті: қарындашты ыңғайлы ұстауды көрсету, қолдың шаршауын бақылау, қағазды тұрақтандыру және қате сызық үшін баланы сынамау.

Баланың күтілетін әрекеті: жолдың бағытын бақылау, сызықты жалғастыру және қарындаш қозғалысын реттеу.

Күтілетін нәтиже: бала қарапайым графикалық жолдарды орындап, қағаз бетінде қозғалыс бағытын сақтауға жаттығады.

Саралау: бастапқы деңгейде қысқа әрі кең жолдар ұсынылады; орташа деңгейде ирек сызықтар қолданылады; күрделі деңгейде қарапайым өрнектерді жалғастыруға болады.

3.6. Ұйымдастырылған іс-әрекеттің үлгісі

Тақырыбы: «Шебер саусақтар: жазуға даярлық жолы»

Жас тобы: ересек топ.

Мақсаты: ойын және практикалық әрекеттер арқылы саусақ қимылдарын, көру-қимыл үйлесімін және графикалық сызықтарды орындау дағдыларын қолдау.

Қажетті материалдар: ірі тізбелеу бөлшектері, ермексаз, баумен жұмыс істеуге арналған қауіпсіз картон, графикалық жолдары бар парақтар, қарындаштар.

Жалпы ұзақтығы: шамамен 20–25 минут. Уақыт ұсыныстық сипатта; балалардың шаршауы мен тапсырманы орындау қарқынына қарай реттеледі.

Кезең	Уақыты	Тәрбиешінің әрекеті	Баланың әрекеті
Қызығушылықты ояту	3 минут	«Шеберлер қаласына» саяхат ойын жағдайын ұсынады	Ойынға қатысып, тапсырмалармен танысады
Саусақ жаттығуы	3 минут	Қарапайым саусақ қимылдарын көрсетеді	Қимылдарды қайталайды
Практикалық станциялар	10–12 минут	Тізбелеу, мүсіндеу және графикалық тапсырмаларды ұйымдастырады	Бір немесе бірнеше тапсырманы орындайды
Жұмысты талқылау	3–4 минут	Баланың әрекетін сипаттап, қысқа сұрақтар қояды	Қай тапсырманы орындағанын және нені байқағанын айтады
Қорытындылау	2 минут	Материалдарды жинауды ұйымдастырады	Құралдарды орнына қояды

Күтілетін нәтиже: балалар ұсақ моторикаға арналған әртүрлі әрекеттерге қатысады, құралдарды мақсатқа сай пайдалануға талпынады және қарапайым графикалық тапсырмаларды орындайды. Бұл – ұйымдастырылған жұмысқа қойылатын әдістемелік мақсат; нақты нәтижені тәрбиеші бақылау арқылы анықтайды.

4. Тапсырмаларды саралау, бағалау критерийлері және кері байланыс

4.1. Жеке ерекшеліктерге қарай саралау

Балалардың қол қимылдары мен тапсырманы орындау қарқыны әртүрлі болғандықтан, бір тапсырманың бірнеше нұсқасын дайындаған дұрыс. Саралау кезінде тапсырманың мақсаты сақталып, оны орындау жолы бейімделеді.

Қол саусақтарының қимылын басқаруда қиналатын балаларға ірі бөлшектер, қалың қарындаштар, қысқа жолдар, сырғымайтын төсем және көрнекі үлгі ұсынылады. Нұсқауды есте сақтауда қиындық туындайтын жағдайда тапсырма екі-үш шағын қадамға бөлінеді. Баланың қолына көмектесу қажет болса, алдымен ауызша бағыт беру немесе әрекетті қайта көрсету қолданылады.

Қимылды сенімді орындайтын балаларға ұсақтау бөлшектерді орналастыру, түстік үлгіні жалғастыру, бірнеше сызықты біріктіру немесе белгілі бір реттілікті сақтау сияқты күрделірек тапсырмалар беріледі. Дегенмен тапсырманы жылдам орындау басты өлшем болмауы керек. Қимылдың ұқыптылығы, құралды қауіпсіз қолдануы және өз әрекетін түсінуі де ескеріледі.

Баланың белгілі бір әрекетке қызығушылық танытпауы немесе одан бас тартуы жағдайында оны мәжбүрлеудің орнына балама құрал не басқа тапсырма ұсынған жөн. Қажет болған жағдайда ата-анамен және тиісті мамандармен бірлесіп, балаға қолайлы қолдау тәсілдері қарастырылады.

4.2. Бағалау критерийлері мен дескрипторлар

Мектепке дейінгі кезеңдегі бақылаудың мақсаты – баланы басқа балалармен салыстыру емес, оның әрекет ерекшелігін анықтап, келесі педагогикалық қадамды жоспарлау. Төмендегі критерийлер тәрбиешіге баланың ұсақ моторикаға арналған тапсырмаларды орындауын жүйелі бақылауға көмектеседі.

Бағалау критерийі	Дескриптор	Бақылау тәсілі
Затты ұстау және басқару	Бөлшекті ұстап, оны мақсатты орынға орналастыруға тырысады	Құрастыру немесе тізбелеу әрекетін бақылау
Екі қолдың үйлесімділігі	Бір қолымен затты ұстап, екінші қолымен әрекетті орындауға қатысады	Баумен немесе жіппен жұмысын бақылау
Саусақ қимылдарын басқару	Қысу, домалату, бұру немесе ұсақ бөлшекті жылжыту әрекеттерін орындайды	Мүсіндеу және ойын тапсырмаларын бақылау
Көру-қимыл үйлесімі	Көрсетілген орынға бөлшек орналастырады немесе белгіленген жолды жалғастырады	Графикалық және құрастыру тапсырмалары
Графомоторлық әрекет	Қарапайым сызықтарды жүргізеді, бағытты сақтауға талпынады	Жұмыс парағын талдау
Дербестік	Тапсырманы өздігінен немесе берілген көмекті пайдаланып жалғастырады	Үдерісті бақылау
Қауіпсіздік және ұқыптылық	Құралдарды белгіленген тәртіппен пайдаланып, жұмыс орнын жинауға қатысады	Күнделікті әрекетті бақылау

Бақылау жазбаларын үш сипаттамалық деңгеймен белгілеуге болады:

• Өз бетінше орындайды – тапсырманы әдеттегі нұсқаумен орындайды.

• Қолдаумен орындайды – қосымша түсіндіру, үлгі көрсету немесе әрекетті шағын қадамдарға бөлу қажет.

• Жеке қолдауды қажет етеді – тапсырманы орындау үшін бейімделген құрал, қосымша уақыт немесе жеке көмек керек.

Бұл деңгейлер баланы тұрақты түрде жіктеу үшін емес, оның қажеттіліктерін түсіну және қолдау тәсілдерін жоспарлау үшін қолданылады. Бір тапсырмадағы қиындық баланың жалпы даму деңгейі туралы түпкілікті қорытынды жасауға жеткіліксіз.

4.3. Кері байланыс және ата-анамен бірлескен жұмыс

Кері байланыс баланың нақты әрекетіне сүйеніп берілуі керек. «Сен ең жақсы орындадың» деген салыстырмалы пікірден гөрі «Сен бауды үш тесіктен өткізіп, тапсырманы жалғастырдың» немесе «Сызықты жүргізгенде оның бағытын бақыладың» деген сипаттамалық сөйлемдер пайдалырақ. Олар баланың қандай әрекетті орындағанын түсінуіне көмектеседі.

Тәрбиеші баланың жұмысын қарастырғанда тек қатені көрсетпей, келесі әрекетке бағыт бере алады: «Келесі жолы қағазды екінші қолыңмен ұстап көрейік» немесе «Бұл жолды алдымен саусағыңмен жүргізіп, содан кейін қарындашпен жалғастыруға болады». Мұндай қолдау баланың әрекетті қайта байқап көруіне мүмкіндік береді.

Ата-аналарға үй жағдайында қауіпсіз тұрмыстық әрекеттерді қолдану ұсынылады. Мысалы, баламен бірге қамыр илеу, киімнің түймесін тағуға жаттығу, қағазды бүктеу, ірі құрылыс бөлшектерінен құрастыру немесе сурет салу пайдалы болуы мүмкін. Үйдегі жаттығулар ұзақ әрі міндетті сабаққа айналмай, күнделікті өмірдің табиғи бөлігі ретінде ұйымдастырылғаны дұрыс.

4.4. Қауіпсіздік және қолжетімділік талаптары

Ұсақ моторикаға арналған материалдар балалардың жасына сәйкес, таза және қауіпсіз болуы керек. Моншақтар, ұсақ бөлшектер, баулар мен басқа да құралдар жұтып қою немесе жарақат алу қаупін туғызбайтындай таңдалады. Өте ұсақ бөлшектерді аузына салуы мүмкін балаларға ұсынбау қажет. Баумен жұмыс кезінде оның мойынға оралуына жол берілмейді және тапсырма педагогтің бақылауымен орындалады.

Ермексаз, қарындаш және басқа материалдар өндірушінің нұсқаулығына сай қолданылады. Қайшы қолданылатын жағдайда ол балаларға арналған қауіпсіз үлгі болуы және ересек адамның бақылауы қамтамасыз етілуі тиіс. Жұмыс орны жарық, үстел мен орындық баланың бойына сәйкес, құралдар қолжетімді орналасқан болуы керек.

Жаттығу барысында баланың қолы шаршаса, ауырсыну байқалса немесе әрекетке қызығушылығы төмендесе, үзіліс беріледі. Қол қимылындағы тұрақты қиындықтар күнделікті әрекеттерге елеулі кедергі келтірсе, тәрбиеші баланы диагноз қоюға тырыспай, ата-анамен әңгімелесіп, қажет жағдайда тиісті маманның кеңесін ұсынуы керек.

Қорытынды

Ересек топтағы балалардың ұсақ моторикасын дамыту – мектепке жазуға даярлықтың маңызды құрамдас бөлігі. Ұсақ моторика құралдарды басқаруға, заттарды дәл ұстауға, көз бен қол қозғалысын үйлестіруге және графикалық тапсырмаларды орындауға қажетті тәжірибе жинақтауға көмектеседі. Алайда жазуға даярлық тек қолдың қимылына тәуелді емес. Баланың танымдық, тілдік, эмоционалдық және әлеуметтік дамуы да мектепке бейімделуіне ықпал етеді.

Біздің «Мейірім» балабақшасында ұсақ мотериканы дамыту жұмысы саусақ ойындары, мүсіндеу, құрастыру, баумен жұмыс істеу және графикалық жаттығуларды өзара байланыстыру арқылы ұйымдастырылады. Мұндай тәсілдер балаларға әртүрлі әрекеттерді байқап көруге, қимылдарын басқаруға және тапсырманы өз мүмкіндіктеріне сай орындауға жағдай жасайды.

Ұсақ мотериканы дамыту жұмысын жоспарлауда төмендегі әдістемелік бағыттарды басшылыққа алған жөн:

1. Жаттығуларды балалардың жасына, жеке даму қарқынына және қызығушылығына сәйкес таңдау.
2. Қол моторикасын тек жазу парақтарымен шектемей, ойын, мүсіндеу, құрастыру және күнделікті тұрмыстық әрекеттер арқылы дамыту.
3. Тапсырмаларды қарапайымнан күрделіге қарай ұйымдастырып, балаларға жеткілікті уақыт беру.
4. Қарындашты дұрыс ұстауға үйретумен қатар, құралды қауіпсіз пайдалану, қағаз бетінде бағдарлау және қимылды бақылау дағдыларын қолдау.
5. Баланың жетістігін басқа балалармен салыстырмай, өзінің алдыңғы әрекетімен салыстыра отырып бақылау.
6. Қажет болғанда ірі құралдар, көрнекі үлгілер, қысқа нұсқаулар және қосымша уақыт арқылы тапсырманы бейімдеу.
7. Ата-аналармен бірлесіп, үй жағдайында орындалатын қауіпсіз әрі қызықты қол әрекеттерін күнделікті өмірге енгізу.
8. Баланың қолында шаршау немесе тұрақты қиындықтар байқалғанда, жүктемені реттеп, қажет жағдайда тиісті мамандармен кеңесу.

Осылайша, ұсақ мотериканы дамыту жұмысының негізгі құндылығы – баланы ерте жазуға мәжбүрлеу емес, оның мектептегі оқу әрекетіне қажет қимылдық және танымдық алғышарттарын біртіндеп қалыптастыру. Жүйелі, ойынға негізделген және жеке ерекшеліктерді ескеретін жұмыс балалардың өз әрекетіне сенімділігін арттырып, мектепке даярлық үдерісін мазмұнды ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235

3. Dinehart, L. H. Handwriting in Early Childhood Education: Current Research and Future Implications. Journal of Early Childhood Literacy, 2015, 15(1), 97–118. DOI: https://doi.org/10.1177/1468798414522825

4. Kadar, M., Wan Yunus, F., Tan, E., Chai, S. C., Razaob Razab, N. A., Mohamat Kasim, D. H. A Systematic Review of Occupational Therapy Intervention for Handwriting Skills in 4–6 Year Old Children. Australian Occupational Therapy Journal, 2020, 67(1), 3–12. DOI: https://doi.org/10.1111/1440-1630.12626

5. López-Escribano, C., Martín-Babarro, J., Pérez-López, R. Promoting Handwriting Fluency for Preschool and Elementary-Age Students: Meta-Analysis and Meta-Synthesis of Research From 2000 to 2020. Frontiers in Psychology, 2022, 13, 841573. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.841573

РАЗВИТИЕ МЕЛКОЙ МОТОРИКИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕЙ ГРУППЫ — ОСНОВА ПОДГОТОВКИ К ОБУЧЕНИЮ ПИСЬМУ

Аннотация. В статье рассматриваются научно-методические основы формирования готовности детей старшего дошкольного возраста к обучению письму посредством развития мелкой моторики. Раскрывается содержание понятий «мелкая моторика», «зрительно-моторная координация», «графомоторные навыки» и «готовность к обучению письму». Описываются возможности игровых упражнений, лепки, конструирования, работы со шнуровками и графических заданий в развитии способности ребёнка управлять движениями пальцев рук, правильно пользоваться различными инструментами, изображать линии и геометрические фигуры. Предлагаются практические задания, пример организованной деятельности, способы дифференциации обучения, критерии оценивания и дескрипторы, которые могут использовать воспитатели детского сада «Мейірім». Кроме того, анализируются вопросы учёта индивидуального темпа развития ребёнка, создания благоприятной развивающей среды и предотвращения чрезмерно раннего обучения письму.

Ключевые слова: мелкая моторика, готовность к обучению письму, предшкольная подготовка, графомоторные навыки, зрительно-моторная координация, пальчиковая гимнастика, сенсорное развитие, игровые технологии, дифференцированное обучение.

Исхахова Айгерим Жолдасбековна
Тәрбиеші
ЖШС Эквижн "Мейірім" балабақшасы
Ақмола облысы Целиноград ауданы Қоянды ауылы

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕШІНІҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация: мақалада жасанды интеллектті мектепке дейінгі білім беру жүйесінде қолданудың қосымша аспектілері қарастырылады. Педагогикалық дизайн, танымдық дербестік, инклюзивті білім беру, шығармашылық қабілеттерді дамыту, мониторинг және бағалау жүйесі талданады. Сонымен қатар, педагогтың кәсіби рефлексиясы мен цифрлық қауіпсіздік мәселелері қарастырылады.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, тәрбиеші, мектепке дейінгі білім беру, педагогикалық дизайн, инклюзия, шығармашылық, цифрлық қауіпсіздік, эмоционалдық интеллект, білім беру технологиялары.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде цифрлық трансформация үдерісінің қарқынды дамуы жасанды интеллект технологияларын педагогикалық тәжірибеге енгізуді стратегиялық деңгейдегі міндетке айналдырып отыр, өйткені ЖИ тек ақпараттық құрал ғана емес, тәрбиешінің кәсіби қызметін сапалы түрде өзгертуге қабілетті интеллектуалдық серіктес ретінде қарастырылады. Осы тұрғыда ЖИ – заманауи тәрбиешінің көмекшісі ретінде оқу-тәрбие процесін жоспарлау, ұйымдастыру, мониторинг жасау және талдау жұмыстарын кешенді түрде оңтайландырады, бұл педагогтың уақыттық ресурсын үнемдеумен қатар, оның кәсіби назарын балалармен тікелей қарым-қатынасқа, олардың жеке ерекшеліктерін зерттеуге және тұлғалық дамуын қолдауға бағыттауға мүмкіндік береді. Мұндай өзгеріс білім беру үдерісін механикалық ұйымдастырудан саналы, деректерге негізделген және тұлғаға бағытталған басқару жүйесіне көшіруге жағдай жасайды.

Бұл бағыттың логикалық жалғасы ретінде ЖИ-дің оқу мазмұнын дараландырудағы рөлі ерекше маңызға ие болып отыр, өйткені мектепке дейінгі жаста әр баланың даму қарқыны, қызығушылығы, қабылдау ерекшелігі және когнитивтік мүмкіндіктері айтарлықтай өзгеше болады. Жасанды интеллект негізіндегі жүйелер баланың әрекеттерін, жауап беру жылдамдығын, қателік түрлерін және қызығушылықтарын талдай отырып, оған сәйкес келетін жеке тапсырмалар, ойындар және дамыту жаттығуларын ұсына алады. Бұл оқыту процесін бірізді стандарттан икемді, бейімделген модельге көшіреді, нәтижесінде әр бала өз мүмкіндігіне сәйкес дамып, жетістікке жету сезімін бастан кешіреді, ал бұл оның оқу мотивациясын арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Осы үдерістің жалғасы ретінде ЖИ-ді қолдану арқылы дидактикалық материалдарды әзірлеу мүмкіндігі тәрбиешінің шығармашылық әлеуетін кеңейтіп, оқу процесінің мазмұнын байытады. Қазіргі интеллектуалдық жүйелер қысқа уақыт ішінде түрлі деңгейдегі тапсырмалар, көрнекі материалдар, ойын сценарийлері, ертегілер мен логикалық жаттығулар құрастыра алады, бұл тәрбиешіге әдістемелік тұрғыдан әртараптандырылған сабақтар ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұндай құралдар педагогқа әр баланың ерекшеліктеріне сәйкес материалдарды бейімдеуге жағдай жасап, оқу процесін қызықты әрі нәтижелі етеді, бұл өз кезегінде балалардың танымдық белсенділігін арттыруға ықпал етеді.

ЖИ балалардың танымдық қабілеттерін дамытуда интерактивті және мультимедиялық құрал ретінде ерекше тиімділік танытады, өйткені мектепке дейінгі жаста балалар визуалды және ойын арқылы ақпаратты жақсы қабылдайды. Интерактивті платформалар мен ойындар арқылы ұсынылған тапсырмалар баланың зейінін тұрақтандырып, оның есте сақтау, салыстыру, талдау және логикалық ойлау қабілеттерін дамытады. Мұндай құралдар баланың оқу процесіне белсенді қатысуына мүмкіндік беріп, оны пассивті тыңдаушыдан белсенді зерттеушіге айналдырады, бұл қазіргі педагогиканың негізгі мақсаттарының бірі болып табылады.

Бұдан әрі ЖИ-дің тәрбиешінің аналитикалық қызметіндегі рөлі ерекше назар аударуды талап етеді, өйткені деректерге негізделген педагогика қазіргі білім беру жүйесінің маңызды бағытына айналып отыр. Жасанды интеллект балалардың оқу әрекетін жүйелі түрде талдап, олардың жетістіктері мен қиындықтарын анықтап, даму динамикасын көрсетеді. Бұл тәрбиешіге әр баланың күшті және әлсіз жақтарын нақты көруге мүмкіндік беріп, жеке жұмыс жоспарын құруға жағдай жасайды. Нәтижесінде педагогикалық шешімдер субъективті бақылауға емес, нақты деректерге негізделеді, бұл оқыту сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Осы бағыттың жалғасы ретінде ата-аналармен өзара әрекеттестікті ұйымдастыруда ЖИ мүмкіндіктерінің маңызы арта түсуде, өйткені қазіргі қоғамда білім беру процесі тек балабақша шеңберімен шектелмей, отбасы мен педагогтың тығыз ынтымақтастығын талап етеді. Цифрлық платформалар арқылы тәрбиеші ата-аналарға баланың жетістіктері, қиындықтары және даму ерекшеліктері туралы жедел әрі нақты ақпарат ұсына алады, сондай-ақ үй жағдайында қолдануға болатын ұсыныстар береді. Бұл өз кезегінде баланың дамуын кешенді түрде қолдауға және ата-ананың білім беру процесіне белсенді қатысуына мүмкіндік береді. Сонымен бірге, ЖИ-ді қолдану тәрбиешінің кәсіби дамуына жаңа мүмкіндіктер ашады, өйткені қазіргі цифрлық ортада педагогтар үшін көптеген білім беру ресурстары, онлайн курстар, әдістемелік платформалар қолжетімді. Жасанды интеллект педагогқа жаңа әдістерді меңгеруге, сабақ жоспарларын жетілдіруге және тәжірибе алмасуға көмектеседі. Бұл тәрбиешінің кәсіби құзыреттілігін арттырып, оның жұмыс сапасын жақсартады, ал бұл өз кезегінде білім беру нәтижелеріне оң әсер етеді.

Осы тұста ЖИ-ді қолдануда этикалық және қауіпсіздік мәселелерін ескеру ерекше маңызды, өйткені мектепке дейінгі жастағы балалардың дербес деректерін қорғау және технологияны дұрыс пайдалану педагогтың жауапкершілігін талап етеді. Тәрбиеші балаларға цифрлық мәдениетті қалыптастырып, технологияны саналы әрі қауіпсіз қолдануға үйретуі тиіс, бұл олардың болашақта цифрлық ортада дұрыс бағдар табуына негіз болады. Сонымен қатар, ЖИ-ді қолдану барысында баланың табиғи дамуын шектемеу және оның тұлғалық ерекшеліктерін сақтау басты назарда болуы қажет. Сонымен қатар, ЖИ-дің көмегімен оқу процесін геймификациялау мүмкіндігі ерекше тиімді құрал ретінде қарастырылады, өйткені ойын элементтері балалардың қызығушылығын арттырып, оқу әрекетін эмоционалды жағынан тартымды етеді. Жетістіктер жүйесі, марапаттар, деңгейлік тапсырмалар сияқты элементтер балалардың белсенділігін арттырып, оларды жаңа нәтижелерге жетуге ынталандырады. Бұл тәсіл әсіресе мотивациясы төмен балалармен жұмыс істеуде тиімді болып табылады.

Жасанды интеллектті мектепке дейінгі білім беру жүйесінде тиімді қолдану мәселесін тереңдете қарастырғанда, ең алдымен педагогикалық дизайн ұғымының өзгеріске ұшырауын атап өткен жөн, өйткені дәстүрлі сабақ жоспарлау үлгісі енді динамикалық, икемді және деректерге негізделген форматқа ауысып отыр. Тәрбиеші ЖИ көмегімен оқу іс-әрекеттерінің бірнеше сценарийін алдын ала құрастырып, балалардың нақты оқу барысына байланысты оларды жедел түрде өзгерте алады, бұл оқыту процесінің вариативтілігін қамтамасыз етеді. Мұндай тәсіл педагогқа тек мазмұнды жеткізуші емес, білім беру ортасын жобалаушы рөлін атқаруға мүмкіндік береді, нәтижесінде әрбір бала үшін қолайлы, қауіпсіз және дамытушы оқу кеңістігі қалыптасады.

Бұл үрдістің логикалық жалғасы ретінде балалардың танымдық дербестігін дамытудағы ЖИ-дің әлеуетін атап өткен жөн, өйткені қазіргі педагогикада басты назар баланың өздігінен білім алу қабілетін қалыптастыруға бағытталған. Жасанды интеллект негізіндегі қосымшалар балаларға өз бетімен тапсырма орындауға, қателерін көруге және түзетуге мүмкіндік береді, бұл олардың жауапкершілігін арттырады. Сонымен қатар, ЖИ баланың қызығушылығына сәйкес контент ұсынып, оның оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді, бұл ұзақ мерзімді оқу мотивациясының қалыптасуына ықпал етеді.

Осы бағыттың жалғасы ретінде инклюзивті білім беру жағдайында ЖИ қолданудың маңызы арта түсуде, өйткені әртүрлі даму ерекшеліктері бар балалармен жұмыс істеу педагогтан ерекше икемділік пен кәсіби шеберлікті талап етеді. Жасанды интеллект арнайы қажеттіліктері бар балаларға арналған бейімделген тапсырмалар, визуалды қолдаулар және дыбыстық нұсқаулықтар ұсына отырып, олардың оқу процесіне толыққанды қатысуына мүмкіндік береді. Бұл білім беру теңдігін қамтамасыз етуге және әр баланың әлеуетін ашуға бағытталған маңызды құрал болып табылады. Сонымен қатар, ЖИ-дің көмегімен балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мүмкіндігі де ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені қазіргі қоғамда креативті ойлау негізгі құзыреттердің бірі ретінде қарастырылады. Әртүрлі интерактивті құралдар арқылы балалар сурет салып, әңгіме құрастырып, музыкалық элементтерді біріктіріп, өз идеяларын жүзеге асыра алады. Мұндай әрекеттер олардың қиялын дамытып қана қоймай, өз ойын еркін жеткізуіне және шығармашылық бастамаларын қолдауға мүмкіндік береді.

Бұдан әрі ЖИ-ді қолдану арқылы білім беру процесінде мониторинг пен бағалау жүйесін жетілдіру мәселесі өзекті болып табылады, өйткені дәстүрлі бағалау тәсілдері баланың толық даму динамикасын көрсете алмайды. Жасанды интеллект әр баланың жетістіктерін ұзақ мерзімді бақылау арқылы оның даму траекториясын нақты анықтайды, бұл тәрбиешіге түзету жұмыстарын дер кезінде жүргізуге мүмкіндік береді. Мұндай жүйе баланың прогресін кешенді түрде бағалауға және оның жеке жетістіктерін қолдауға бағытталған.

Осы тұста тәрбиешінің кәсіби рефлексиясын дамытуда ЖИ-дің рөлі ерекше, өйткені педагог өз қызметін талдау арқылы ғана кәсіби деңгейін арттыра алады. Жасанды интеллект сабақ нәтижелерін талдап, тиімді және тиімсіз әдістерді анықтауға көмектеседі, бұл тәрбиешінің жұмысын жетілдіруге мүмкіндік береді. Мұндай кері байланыс педагогикалық тәжірибені ғылыми негізде дамытуға жағдай жасайды. Сонымен бірге, білім беру ортасының цифрлық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі ЖИ қолдану аясында маңызды орын алады, өйткені балалардың ақпараттық кеңістіктегі әрекеті бақылауды және қорғауды қажет етеді. Тәрбиеші цифрлық құралдарды пайдалану кезінде қауіпсіздік ережелерін сақтап, балаларға дұрыс цифрлық мінез-құлық үлгілерін көрсетуі тиіс. Бұл олардың болашақта ақпараттық қоғамда қауіпсіз әрекет етуіне негіз болады.

Осы бағыттың жалғасы ретінде эмоционалдық интеллектті дамытудағы ЖИ мүмкіндіктерін де атап өткен жөн, өйткені заманауи технологиялар балалардың эмоцияларын тануға және оларды реттеуге бағытталған жаттығулар ұсына алады. Мұндай құралдар балалардың өз сезімдерін түсінуіне, эмпатияны дамытуға және әлеуметтік қарым-қатынастарды жақсартуға ықпал етеді. Бұл тұлғалық дамудың маңызды компоненті болып табылады.

Осылайша, ЖИ – заманауи тәрбиешінің кәсіби қызметін жаңа сапалық деңгейге көтеретін қуатты құрал болып табылады, өйткені ол оқу процесін дараландырып, педагогтың жұмысын жеңілдетіп және балалардың танымдық, шығармашылық және әлеуметтік қабілеттерін дамытуға кең мүмкіндік береді. Алайда бұл технологияның тиімділігі тәрбиешінің оны педагогикалық мақсатқа сай, ғылыми негізде және жауапкершілікпен қолдануына тікелей байланысты, сондықтан ЖИ-ді білім беру жүйесіне енгізу тек техникалық емес, сонымен қатар әдістемелік және этикалық тұрғыдан да негізделген болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Үкіметі. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы № 137 қаулысы. – 2021. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000137.

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. – 2022. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031.

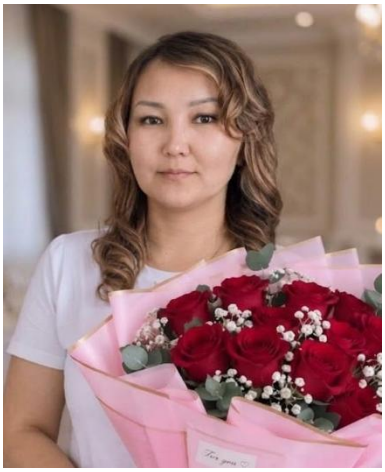
3. Қазақстан Республикасы Үкіметі. Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 қаулысы. – 2024. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000592.

4. Орынбасар М., Жумадилова М. Б., Абдыкеримова Э. А. Қазақстанның білім беру жүйесіндегі жасанды интеллект: талдау және перспективалар // Yessenov Science Journal. – 2025 жылғы 13 мамырда жарияланған. – DOI: https://doi.org/10.56525/KFGK8889.

5. Бекмұрат А. Т., Бекжанова Б. Ж., Боранбаева А. Р. және т.б. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға білім беруде жасанды интеллект технологияларын қолдану мүмкіндігі // Қарағанды мемлекеттік университетінің хабаршысы. Педагогика сериясы. – 2026. – № 2 (122). – Б. 230–241. – URL: https://rep.buketov.edu.kz/handle/data/23123.

6. Жонисова Д. және т.б. Мектепке дейінгі ұйымның әдістемелік жұмысында жасанды интеллект құралдарын қолдану: мүмкіндіктері, шектеулері және педагогтердің цифрлық құзыреттілігінің өзгерісі // Journal of Educational Sciences. – 2026. – Т. 87, № 2. – Б. 107–120. – DOI: https://doi.org/10.26577/JES87220268.

Пурманова Алмагуль Уразбаевна
Мектепалды даярлық тобының тәрбиешісі
"Мейірім" балабақшасы
Ақмола облысы Целиноград ауданы Қоянды ауылы

БАЛАЛАРДЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМЫТУДА МЕНТАЛДЫ АРИФМЕТИКА МЕН ТАҢБАЛЫ КАРТОЧКАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Аңдатпа. Мақалада мектепалды даярлық тобындағы балалардың логикалық-математикалық ойлауын дамытуда менталды арифметика мен таңбалы карточкаларды қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Мектепке дейінгі жастағы балалардың сандық түсініктерін қалыптастыру, математикалық белгілерді ажырату, салыстыру, заңдылықтарды анықтау және қарапайым есептерді шешу дағдыларын дамыту жолдары сипатталады. Менталды арифметика элементтерін көрнекілікпен, дидактикалық ойындармен және практикалық әрекеттермен ұштастырудың маңызы негізделеді. Сонымен қатар тәрбиешіге арналған ұйымдастырылған іс-әрекет үлгісі, тапсырмалар жүйесі, саралау тәсілдері мен балалардың жетістіктерін бақылау өлшемдері ұсынылады.

Түйін сөздер: логикалық-математикалық ойлау, менталды арифметика, таңбалы карточкалар, мектепалды даярлық, сандық сауаттылық, математикалық белгілер, дидактикалық ойын, көрнекілік, танымдық белсенділік.

Кіріспе

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – баланың танымдық қабілеттерін дамытып, оны мектептегі білім алуға психологиялық және интеллектуалдық тұрғыдан даярлау. Бұл үдерісте логикалық-математикалық ойлауды қалыптастырудың орны ерекше. Өйткені математикалық түсініктер баланың сандарды тануымен немесе қарапайым есептерді орындауымен ғана шектелмейді. Ол заттарды салыстыру, олардың арасындағы байланысты анықтау, ортақ белгілеріне қарай топтастыру, белгілі бір заңдылықты байқау және өз шешімін түсіндіру қабілеттерін де қамтиды.

Мектепалды даярлық кезеңінде балалар қоршаған ортаны белсенді танып, түрлі құбылыстардың себеп-салдарын түсінуге талпынады. Олар «неліктен?», «қалай?», «қайсысы артық?», «егер біреуін қоссақ не өзгереді?» деген сұрақтар арқылы өз білімдерін кеңейтеді. Осы ерекшеліктерді ескере отырып, математикалық ұғымдарды ойын, көрнекілік және тәжірибелік әрекеттер арқылы меңгерту тәрбиешінің кәсіби қызметіндегі маңызды бағыттардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес дамуына, тәрбиеленуіне және білім алуына қойылатын талаптарды белгілейді [1]. Осы талаптарды жүзеге асыруда балалардың математикалық түсініктерін өмірлік жағдаяттармен байланыстырып, олардың танымдық белсенділігін арттыратын әдістерді қолдану қажет.

Осындай әдістердің қатарына менталды арифметика элементтері мен таңбалы карточкаларды пайдалану жатады. Менталды арифметика баланың сандармен амалдар орындауын, сандық қатынастарды түсінуін және кей жағдайда есептеу кезінде абакус сияқты құралдың бейнесін ойша елестетуін қамтиды. Ал таңбалы карточкалар арқылы сандарды, математикалық амалдарды және салыстыру белгілерін көрнекі түрде меңгертуге болады.

Аталған тәсілдерді өзара байланысты қолдану балалардың сандық түсініктерін бекітуге, логикалық ойлауын дамытуға және математикалық тапсырмаларға қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді. Дегенмен мектепалды даярлық тобында олардың негізгі мақсаты балаларды жылдам есептеуге мәжбүрлеу емес, математикалық ойлаудың бастапқы негіздерін қалыптастыру болуы тиіс.

1. Логикалық-математикалық ойлауды дамытудың педагогикалық негіздері

Мектепалды даярлық кезеңі баланың танымдық қабілеттері қарқынды дамып, қоршаған орта туралы түсініктері жүйелене бастайтын маңызды уақыт болып саналады. Осы кезеңде логикалық-математикалық ойлауды қалыптастыру баланың сандарды тануымен, заттарды санауымен немесе қарапайым математикалық амалдарды орындауымен ғана шектелмейді. Ол заттардың қасиеттерін салыстыру, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау, белгілі бір белгі бойынша топтастыру, заңдылықтарды байқау және өз қорытындысын түсіндіру сияқты ойлау әрекеттерін қамтиды. Сондықтан мектепалды даярлық тобындағы тәрбиешінің міндеті – балаларға математикалық білімді дайын күйінде ұсыну емес, олардың өздігінен ойлануына, ізденуіне және қоршаған ортадағы сандық қатынастарды түсінуіне жағдай жасау.

Логикалық-математикалық ойлаудың қалыптасуы баланың жас ерекшеліктеріне және танымдық тәжірибесіне тікелей байланысты. Швейцариялық психолог Жан Пиаже баланың интеллектуалдық дамуын оның қоршаған ортамен белсенді әрекеттесуімен байланыстырған. Оның тұжырымдарына сәйкес, мектепке дейінгі жастағы балалар заттар мен құбылыстарды көбіне нақты бейнелер, көрнекі белгілер және практикалық әрекеттер арқылы түсінеді. Осы ерекшелікті ескере отырып, математикалық ұғымдарды түсіндіруде тек ауызша нұсқауларға сүйенбей, санауға арналған таяқшалар, текшелер, геометриялық пішіндер, түрлі түсті карточкалар және күнделікті тұрмыста кездесетін заттарды пайдаланған тиімді.

Мысалы, тәрбиеші балаларға екі топқа бөлінген ойыншықтарды ұсынып, қай топта заттардың көп екенін анықтауды сұрайды. Балалар алдымен заттарды санайды, кейін оларды бір-бірімен сәйкестендіреді және нәтижелерін салыстырады. Осы әрекет арқылы бала сандық қатынастарды тәжірибе жүзінде түсінеді. Егер тәрбиеші «Неліктен осы топта зат көп?», «Олардың санын қалай тексеруге болады?» деген сұрақтар қойса, бала дайын жауапты қабылдаумен шектелмей, өз шешімін негіздеуге үйренеді. Мұндай тапсырмалар салыстыру, талдау және қарапайым қорытынды жасау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Логикалық-математикалық ойлауды дамытуда ойын әдісінің маңызы ерекше. Мектепке дейінгі жаста ойын баланың негізгі әрекеттерінің бірі болғандықтан, математикалық мазмұнды ойынмен ұштастыру оқу үдерісіне деген қызығушылықты арттырады. «Артығын тап», «Санды құрастыр», «Заңдылықты жалғастыр», «Қай пішін жетіспейді?» сияқты дидактикалық ойындар балалардың зейінін шоғырландыруға, салыстыруға және өз бетінше шешім қабылдауына мүмкіндік береді. Ойын барысында тәрбиеші балалардың жауаптарын ғана емес, тапсырманы орындау тәсілдерін де бақылауы қажет. Өйткені бірдей нәтижеге әртүрлі жолмен жету баланың ойлау дербестігін көрсетеді.

Бұл үдерісте көрнекілік пен әрекеттің бірізділігі де маңызды. Алдымен бала нақты заттарды санап, олардың мөлшерін анықтайды. Одан кейін сол заттардың суреттерімен жұмыс істейді, соңында цифрлар мен математикалық белгілерді пайдаланады. Мысалы, үш текшеге тағы екі текше қосылғанда олардың жалпы саны беске жететінін бала нақты әрекет арқылы байқайды. Кейін осы әрекетті суретпен көрсетіп, 3 + 2 = 5 өрнегімен байланыстырады. Осылайша нақты тәжірибе біртіндеп шартты математикалық таңбаларды түсінуге негіз болады.

Логикалық-математикалық ойлауды қалыптастыруда баланың сөйлеу қабілетін дамыту да назардан тыс қалмауы керек. Математикалық тапсырманы орындау кезінде «бірінші», «кейін», «артық», «кем», «тең», «үлкен», «кіші» сияқты сөздерді дұрыс қолдану баланың математикалық түсініктерін нақтылауға көмектеседі. Тәрбиеші балаларға өз әрекеттерін түсіндіруге мүмкіндік беріп, ашық сұрақтар арқылы олардың пайымдауын қолдауы тиіс. Мысалы, белгілі бір заңдылықты жалғастырған бала келесі пішінді таңдаумен қатар, оны не себепті таңдағанын да түсіндіреді. Бұл математикалық ойлау мен тілдік дамудың өзара байланысын нығайтады.

Сонымен қатар тапсырмаларды балалардың жеке даму деңгейіне сәйкес саралау қажет. Кейбір балаларға заттарды санау мен цифрларды сәйкестендіру жеткілікті болса, басқаларына сан құрамын анықтау, бірнеше белгіні салыстыру немесе күрделірек заңдылықтарды табу ұсынылуы мүмкін. Баланы басқа балалармен салыстырудың орнына оның жеке жетістіктерін бақылау, қателескен жағдайда қолдау көрсету және тапсырманы өздігінен орындауына мүмкіндік беру маңызды.

2. Менталды арифметика элементтерін қолданудың мүмкіндіктері

Мектепалды даярлық тобындағы балалардың логикалық-математикалық ойлауын дамытуда менталды арифметика элементтерін қолдану математикалық түсініктерді қалыптастырудың қосымша әдістемелік мүмкіндігі болып табылады. Менталды арифметика арифметикалық есептеулерді орындауға бағытталған әдіс ретінде қарастырылады. Оның кең тараған тәсілдерінің бірі – абакуспен жұмыс істеуді меңгеру, есептеу барысында есепшоттағы моншақтардың орналасуын түсіну және кейін сол көріністі ойша елестету арқылы есептеулер орындау. Бұл үдерісте бала сандық ақпаратты қабылдап қана қоймай, оны белгілі бір тәртіппен өңдеуге, сандар арасындағы байланысты анықтауға және орындалған амалдың нәтижесін түсінуге үйренеді.

Мектепке дейінгі жаста менталды арифметика элементтерін қолданудың өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл кезеңде балалардың ойлауы нақты заттармен әрекет ету, көрнекі бейнелерді қабылдау және ойын арқылы тәжірибе жинақтау негізінде дамиды. Сондықтан менталды арифметиканы мектепалды даярлық тобында жылдам есептеу дағдыларын қалыптастыратын жеке курс ретінде емес, сандық түсініктерді бекітуге, есептеу әрекеттерін түсінуге және логикалық пайымдауды дамытуға көмектесетін қосымша әдіс ретінде қарастырған жөн. Тәрбиеші ең алдымен баланың сандарды ретімен атауын, заттардың санын дұрыс анықтауын, сан мен мөлшер арасындағы байланысты түсінуін және қарапайым математикалық әрекеттерді орындауын қамтамасыз етуі қажет. Осы бастапқы дағдылар қалыптасқаннан кейін ғана ойша есептеу элементтерін біртіндеп енгізуге болады.

Менталды арифметика элементтерін тиімді қолданудың алғашқы бағыты – сан құрамын меңгерту. Санның құрамы туралы түсінік баланың қосу мен азайтудың мағынасын ұғынуына негіз болады. Мысалы, тәрбиеші балаға бес моншақ беріп, оларды екі және үш моншақтан тұратын топтарға бөлуді ұсынады. Бала әр топтағы моншақтарды санап, олардың жалпы саны өзгермегенін байқайды. Кейін осы әрекетті бір және төрт, үш және екі моншақтан тұратын топтар арқылы қайталайды. Нәтижесінде бала бес санының әртүрлі қосылғыштардан құралуы мүмкін екенін тәжірибе жүзінде түсінеді. Осы тапсырманы күрделендіру үшін тәрбиеші түрлі түсті фишкаларды, санау таяқшаларын немесе абакусты пайдалана алады. Алғашқы кезеңде бала барлық әрекетті нақты заттармен орындайды, кейін заттардың орнына суреттер мен карточкаларды қолданады. Дайындығы жеткілікті балаларға топтардың орналасуын ойша

елестетіп, сан құрамын анықтау ұсынылады. Мұндай бірізділік баланың нақты әрекеттен бейнелік ойлауға біртіндеп көшуіне мүмкіндік береді.

Екінші маңызды бағыт – сандық қатынастарды түсіну және салыстыру дағдыларын қалыптастыру. Менталды арифметикамен байланысты тапсырмалар кезінде бала әртүрлі мөлшердегі заттарды салыстырып, олардың сандық айырмашылығын анықтай алады. Мысалы, тәрбиеші абакустың бір бөлігінде төрт, екінші бөлігінде екі моншақ көрсетіп, қай бөлікте моншақтардың көп екенін сұрайды. Бала моншақтарды санап, нәтижесін салыстырады. Кейін осы әрекет таңбалы карточкалар арқылы жалғасып, бала 4 > 2 қатынасын көрсетеді. Бұл жерде негізгі мақсат – белгіні жаттап алу емес, оның мағынасын түсіну. Тәрбиеші баладан «Неліктен төрт саны екіден үлкен?», «Екі топтағы заттардың санын қалай тексеруге болады?» деп сұрау арқылы оның өз шешімін түсіндіруіне жағдай жасайды. Осылайша есептеу әрекеті логикалық пайымдаумен ұштасады.

Үшінші бағыт – зейінді шоғырландыру, есте сақтау және әрекеттер ретін сақтау дағдыларын дамыту. Мектепалды даярлық тобындағы балаларға математикалық тапсырмаларды орындау барысында нұсқауды тыңдау, оның шартын түсіну, қажетті әрекеттерді кезекпен орындау және алынған нәтижені тексеру маңызды. Мысалы, тәрбиеші алдымен үш қызыл фишканы, содан кейін екі көк фишканы көрсетеді. Бала әр түстегі фишкаларды санап, олардың жалпы санын анықтайды. Кейін тапсырма өзгертіліп, балаға тек ауызша нұсқау беріледі: «Үш алма болды, оған тағы екі алма қосылды. Барлығы неше алма болды?» Егер балаға тапсырманы ойша орындау қиын болса, тәрбиеші нақты заттарды қайта ұсынады. Ал есептеу әрекетін сенімді орындайтын балаларға сандарды елестету арқылы шешуге мүмкіндік беріледі. Мұндай тәсіл тапсырманың күрделілігін баланың дайындық деңгейіне қарай реттеуге көмектеседі.

Төртінші бағыт – сандық бейнелерді байланыстыру және математикалық түсініктерді әртүрлі түрде ұсыну. Бала бір санды цифр, заттар тобы, абакус моншақтарының орналасуы және ауызша атау арқылы тани алуы қажет. Мысалы, тәрбиеші «алты» санын атайды, бала алты моншақты орналастырып, сәйкес цифрды таңдайды. Одан кейін алты санының құрамын екі топ арқылы көрсетеді. Бұл әрекеттер сан туралы түсінікті тереңдетіп, баланың бір математикалық ұғымды бірнеше көрініс арқылы қабылдауына мүмкіндік береді. Тәрбиеші цифрлық карточкаларды, абакусты және нақты заттарды бір тапсырманың ішінде байланыстыра қолданса, балалар санның атауы, жазылуы және мөлшері арасындағы қатынасты жақсырақ түсіне алады.

Менталды арифметика элементтерін енгізуде абакуспен жұмыс істеу әдістемесінің де маңызы бар. Абакус – есептеу амалдарын орындауға арналған құрал. Оның моншақтарын белгілі бір ереже бойынша жылжыту арқылы бала сандық өзгерістерді көрнекі түрде бақылайды. Мектепалды даярлық тобында абакусты қолдануды алдымен құралдың құрылымымен таныстырудан бастаған дұрыс. Тәрбиеші балаларға моншақтарды санауды, оларды бір бағытта жылжытуды және әр қозғалыстың сандық мағынасын түсінуді ұсынады. Мысалы, абакуста үш моншақ көрсетіліп, оған тағы бір моншақ қосылады. Бала қозғалысты бақылап, санның төртке артқанын анықтайды. Кейін осы әрекетті цифрлық карточкамен байланыстырып, 3 + 1 = 4 өрнегін құрастырады. Мұнда әрбір қозғалыстың мағынасын түсіндіру маңызды, өйткені құралды механикалық пайдалану баланың математикалық түсінігін өздігінен қалыптастырмайды.

Келесі кезеңде тәрбиеші абакуспен орындалған әрекеттерді ойша елестетуге арналған қарапайым жаттығулар ұсына алады. Мысалы, балаға алдымен абакуста екі моншақ көрсетіледі, содан кейін тағы бір моншақ қосылғаны айтылады. Бала бастапқы көріністі еске түсіріп, нәтижені анықтайды. Егер ол қиналса, абакусты қайта пайдалануына мүмкіндік беріледі. Біртіндеп балаларға таныс сандар көлемінде қысқа есептер ұсынылады. Дегенмен мұндай жаттығуларды ұзақ уақыт орындату, жауапты жылдам айтуға мәжбүрлеу немесе балаларды есептеу жылдамдығы бойынша салыстыру педагогикалық тұрғыдан дұрыс емес.

Негізгі назар баланың есептеу тәсілін түсінуіне, тапсырманы орындау барысындағы сенімділігіне және нәтижесін тексере алуына аударылуы керек.

Менталды арифметиканың тиімділігін бағалауда ғылыми зерттеулердің нәтижелерін де ескерген жөн. Frank және әріптестері жүргізген рандомизацияланған зерттеуде менталды абакус әдісін меңгерген бастауыш сынып оқушылары арифметикалық тапсырмаларды орындауда оң нәтижелер көрсеткен. Алайда зерттеу барлық жалпы когнитивтік қабілеттердің бірдей жақсарғанын дәлелдемейді [3]. Cheng және әріптестері 5–6 жастағы балаларды зерттеу барысында менталды абакусты жақсы меңгерген балаларда арифметикалық тапсырмалармен қатар кейбір кеңістіктік өңдеу және зейін тапсырмалары бойынша да ерекшеліктер байқалғанын сипаттайды [4]. Бұл зерттеулер менталды арифметиканың белгілі бір танымдық міндеттерді орындауға көмектесуі мүмкін екенін көрсетеді. Сонымен бірге зерттеу нәтижелерін барлық балаға бірдей таратуға немесе менталды арифметика жалпы интеллектіні міндетті түрде арттырады деп тұжырымдауға болмайды. Әсіресе мектепалды даярлық жасындағы балаларға қатысты әдістің тиімділігі олардың бастапқы дайындығына, тапсырмалардың мазмұнына және оқыту тәсілдеріне байланысты қарастырылуы тиіс.

Менталды арифметика элементтерін қолдануда тәрбиешінің балалардың жеке ерекшеліктерін ескеруі ерекше маңызды. Бір бала сан құрамын тез анықтауы мүмкін, ал екінші балаға моншақтарды қайта санап шығу қажет болады. Мұндай айырмашылықтарды баланың қабілетсіздігі ретінде бағалауға болмайды. Керісінше, тәрбиеші тапсырманың көлемін, қолданылатын көрнекілікті және көрсетілетін көмектің мөлшерін өзгертіп, әр баланың өз қарқынымен алға жылжуына жағдай жасауы қажет. Мысалы, математикалық түсініктері енді қалыптасып келе жатқан балаларға бес көлеміндегі сандармен жұмыс ұсынылса, тапсырмаларды сенімді орындайтын балаларға он көлеміндегі сандардың құрамын анықтау немесе бірнеше әрекеттен тұратын есептер берілуі мүмкін.

Сонымен қатар менталды арифметика элементтерін дидактикалық ойындармен кіріктіру балалардың қызығушылығын сақтауға мүмкіндік береді. «Моншақтарды орналастыр», «Санды құрастыр», «Қай сан жетіспейді?», «Ойша есептеп көр» сияқты ойындар арқылы балалар математикалық әрекеттерді қызықты жағдайда орындайды. Ойын барысында тәрбиеші баланың дұрыс жауабына ғана емес, оның тапсырманы орындау жолына, сұрақ қоюына және қателігін түзетуге талпынысына да назар аударуы керек. Егер бала қате жауап берсе, дайын нәтижені бірден хабарлаудың орнына, бастапқы заттарға қайта оралуға, моншақтарды қайта санауға немесе басқа шешу жолын іздеуге бағыттаған жөн.

Осылайша, мектепалды даярлық тобында менталды арифметика элементтерін қолдану балалардың сан құрамын меңгеруіне, сандық қатынастарды түсінуіне, қарапайым есептеу әрекеттерін орындауына және математикалық тапсырмаларға қызығушылығын арттыруға мүмкіндік беретін қосымша әдістемелік құрал болып табылады. Оның нәтижелілігі есептеудің жылдамдығымен ғана емес, баланың санның мағынасын түсінуі, әрекеттердің ретін сақтауы, өз шешімін түсіндіруі және білімін жаңа тапсырмаларда қолдана алуы арқылы бағалануы тиіс. Сондықтан тәрбиеші менталды арифметиканы нақты заттармен әрекет ету, көрнекілік, таңбалы карточкалар және дидактикалық ойындармен байланыстырып, балалардың жас ерекшелігі мен жеке даму қарқынына сәйкес ұйымдастырғаны дұрыс.

3. Таңбалы карточкалар арқылы математикалық түсініктерді қалыптастыру

Таңбалы карточкалар – мектепалды даярлық тобындағы балалардың математикалық түсініктерін қалыптастыруға, логикалық ойлауын дамытуға және математикалық сауаттылығын жетілдіруге арналған тиімді көрнекі құралдардың бірі. Олардың көмегімен балалар сандарды, математикалық амалдарды, салыстыру белгілерін, геометриялық пішіндерді және шартты бейнелерді танып, олардың мағынасын түсінуге үйренеді. Карточкалармен жұмыс істеу барысында бала ақпаратты жай қабылдап қана қоймай, заттарды салыстырады, олардың арасындағы байланысты анықтайды, белгілі бір ережеге сәйкес шешім қабылдайды және өз жауабын түсіндіруге дағдыланады.

Мектепалды даярлық жасындағы балалардың математикалық ойлауын дамытуда көрнекілік қағидасының маңызы зор. Себебі бұл кезеңде балалар нақты заттармен әрекет ету арқылы математикалық ұғымдарды жеңілірек меңгереді. Мысалы, бала бес текшені санап, олардың мөлшерін анықтай алады, бірақ «5» цифрының осы мөлшерді білдіретінін немесе «5 > 3» жазуындағы белгінің мағынасын бірден түсінбеуі мүмкін. Сондықтан тәрбиеші нақты заттарды, олардың суреттерін және математикалық таңбаларды өзара байланыстыра қолдануы қажет. Мұндай жұмыс баланың нақты әрекеттен шартты белгіге көшуіне мүмкіндік береді.

Карточкаларды дайындау кезінде олардың мазмұны балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес болуы керек. Сандар мен белгілер анық көрініп, суреттер баланың назарын негізгі мазмұннан алшақтатпағаны жөн. Алғашқы кезеңде бір карточкада бір негізгі белгі көрсетіліп, тапсырмалар қарапайымнан күрделіге қарай ұйымдастырылады. Балалар белгілі бір дағдыны меңгергеннен кейін бірнеше белгіні қатар қолданатын тапсырмаларға көшуге болады.

Таңбалы карточкалармен жұмыс бірнеше бағытта жүргізіледі.

Сандарды заттардың мөлшерімен сәйкестендіру. Бұл тапсырманың негізгі мақсаты – сан мен нақты мөлшер арасындағы байланысты қалыптастыру. Тәрбиеші балаларға 1-ден 10-ға дейінгі цифрлар жазылған карточкалар мен әртүрлі мөлшердегі заттардың суреттерін немесе фишкаларды ұсынады. Бала заттарды санап, олардың санына сәйкес цифрды таңдайды. Мысалы, жеті гүл бейнеленген карточкаға «7» цифрын сәйкестендіреді. Тапсырманы күрделендіру үшін заттардың орналасу ретін өзгертуге болады. Бұл баланың заттардың санын олардың орналасуына қарай емес, нақты мөлшеріне байланысты анықтауына көмектеседі. Сонымен қатар тәрбиеші «Неліктен осы цифрды таңдадың?» деген сұрақ арқылы баланың өз әрекетін түсіндіруіне мүмкіндік береді.

Математикалық амалдардың мағынасын түсіндіру. «+» және «−» таңбалары бейнеленген карточкалар арқылы балалар қосу мен азайтудың бастапқы мағынасын меңгереді. Мысалы, тәрбиеші үстелге үш алма қойып, олардың жанына тағы бір алма қосады. Бала заттарды санап, алмалардың жалпы саны төртке жеткенін анықтайды. Содан кейін «3», «+», «1», «=», «4» карточкаларын ретімен орналастырып, 3 + 1 = 4 өрнегін құрастырады. Азайту амалын түсіндіру кезінде бес фишканың біреуін алып қоюға болады. Бала қалған заттарды санап, 5 − 1 = 4 өрнегін құрастырады. Осылайша математикалық белгілер баланың нақты тәжірибесімен байланысады.

Салыстыру белгілерін меңгерту. «>», « 3 өрнегін құрастырады. Кейін заттар саны тең болатын тапсырмалар ұсынылып, «=» белгісінің мағынасы түсіндіріледі. Тәрбиеші баланың белгіні жаттап алуымен шектелмей, оны не себепті таңдағанын түсіндіруіне назар аударуы керек.

Заңдылықтарды анықтау және жалғастыру. Түрлі түсті карточкалар арқылы балалардың бақылау, салыстыру және жүйелі ойлау дағдыларын дамытуға болады. Мысалы, қызыл дөңгелек, көк дөңгелек, қызыл дөңгелек, көк дөңгелек түрінде берілген тізбекті бала заңдылыққа сәйкес жалғастырады. Кейін тапсырмалар геометриялық пішіндер мен сандар арқылы орындалады. Мәселен, 2, 4, 6 сандары берілгенде бала сандардың екіге артып отырғанын байқап, келесі санды анықтайды. Мұндай тапсырмалар баланың қайталанатын реттілікті түсінуіне және қорытынды жасауына ықпал етеді.

Логикалық тапсырмаларды орындау. Карточкалар балаларды заттарды ортақ белгілері бойынша топтастыруға, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға үйретеді. Мысалы, балаға алма, алмұрт және доп бейнеленген карточкалар ұсынылады. Ол допты артық зат ретінде таңдап, қалған екеуінің жеміс екенін түсіндіреді. Тәрбиеші балалардың жауабын тыңдап, таңдау себебін негіздеуге бағыттайтын сұрақтар қояды. Бұл жерде баланың тек дұрыс жауап беруі емес, өз ойын қисынды жеткізуі де маңызды.

Таңбалы карточкаларды қолданудың тағы бір артықшылығы – оларды жеке, жұптық және топтық жұмыстарда пайдалануға болады. Жеке тапсырмалар арқылы тәрбиеші баланың белгілі бір дағдыны меңгеру деңгейін бақылайды. Жұптық жұмыста балалар бір-біріне карточка ұсынып, тапсырмаларды кезектесіп орындайды. Топтық әрекет кезінде олар ортақ

шешім қабылдап, өз жауаптарын талқылайды. Бұл математикалық дағдылармен қатар қарым-қатынас жасау және өз пікірін дәлелдеу қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Мектепалды даярлық тобында балалардың логикалық-математикалық түсініктерін қалыптастыруда менталды арифметика элементтері мен таңбалы карточкаларды өзара байланыстыра қолданудың әдістемелік маңызы зор. Бұл тәсіл баланың нақты заттарды санау әрекетінен санның абстрактілі бейнесін түсінуге, математикалық белгілерді ажыратуға және қарапайым өрнектерді құрастыруға біртіндеп көшуіне мүмкіндік береді. Екі әдісті кіріктіріп қолдану барысында бала математикалық білімді дайын күйінде қабылдамай, оны практикалық әрекет, бақылау, салыстыру және өз шешімін түсіндіру арқылы меңгереді.

Менталды арифметика элементтері балалардың санды елестетуіне, сан құрамын анықтауына, сандық қатынастарды түсінуіне және қарапайым есептеу әрекеттерін орындауына бағытталады. Ал таңбалы карточкалар нақты математикалық әрекетті шартты белгілер арқылы бейнелеуге көмектеседі. Мысалы, бала алдымен бес фишканы санап, олардың санын «5» цифрымен белгілейді. Кейін оған тағы екі фишка қосылып, жалпы саны анықталады. Осы әрекетті «5 + 2 = 7» түрінде көрсету арқылы бала заттардың нақты мөлшері, цифрлар және математикалық белгілер арасындағы байланысты түсіне бастайды.

Аталған әдістерді қолдану кезінде балалардың жас ерекшеліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескеру қажет. Мектепалды даярлық жасындағы балалар үшін математикалық ұғымдарды меңгерудің негізгі шарты – көрнекілік пен практикалық әрекеттің сақталуы. Сондықтан менталды арифметиканы тек жылдам есептеу тәсілі ретінде қарастыру дұрыс емес. Оның элементтері балалардың сандық бейнелерді қалыптастыруына, назарын шоғырландыруына, есте сақтауына және математикалық әрекеттің ретін түсінуіне көмектесетін қосымша құрал ретінде пайдаланылғаны жөн.

Тәрбиеші ұйымдастырылған іс-әрекетті бірнеше өзара сабақтас кезең бойынша жоспарлай алады. Бірінші кезеңде балалардың қызығушылығын арттыру мақсатында математикалық ойын, жұмбақ немесе проблемалық жағдаят ұсынылады. Екінші кезеңде балалар нақты заттарды санап, оларды топтастырады, салыстырады және сандық құрамын анықтайды. Үшінші кезеңде менталды арифметика элементтері енгізіліп, балаларға санды көз алдына елестету, оның құрамын ойша анықтау және қарапайым есептеу әрекеттерін орындау ұсынылады. Төртінші кезеңде балалар цифрлар мен таңбалы карточкаларды пайдаланып, өз әрекеттерін математикалық өрнек түрінде көрсетеді. Соңғы кезеңде балалар алған нәтижелерін түсіндіріп, қандай тәсілді қолданғанын айтады.

Мұндай құрылым баланың математикалық әрекетті саналы түрде орындауына ықпал етеді. Сонымен қатар тәрбиеші әр кезеңде баланың жауабын ғана емес, оның шешімге қалай келгенін де бақылауы қажет. Мысалы, «Неліктен осы белгіні таңдадың?», «Алты санын тағы қандай сандардан құрастыруға болады?», «Жауабыңды басқа тәсілмен тексеруге бола ма?» деген сұрақтар баланың пайымдау дағдысын дамытуға мүмкіндік береді.

Практикалық тапсырма үлгісі: «Сиқырлы сандар әлемі».

Тапсырманың мақсаты – балалардың 1–10 көлеміндегі сандар туралы түсініктерін бекіту, сан құрамын анықтау, математикалық белгілердің мағынасын түсіну, қарапайым өрнектер құрастыру және логикалық пайымдау дағдыларын дамыту.

Қажетті құралдар: цифрлар жазылған карточкалар, «+», «−», «=», «>», «<» белгілері, түрлі түсті фишкалар немесе текшелер, сандық жолақ және балалардың дайындық деңгейіне сәйкес абакус немесе есепшот.

1-тапсырма. «Санды тап». Тәрбиеші үстелге белгілі бір мөлшердегі фишкаларды орналастырады. Балалар заттарды санап, тиісті цифрды таңдайды. Мысалы, жеті фишкаға «7» карточкасын сәйкестендіреді. Тапсырманың келесі кезеңінде фишкалар жабылып қойылады да, бала олардың санын есінде сақтап айтуға тырысады. Бұл әрекет сандық бейнені есте сақтау мен назарды шоғырландыруға бағытталады. Қиналған балаларға заттарды қайта санауға мүмкіндік беріледі.

2-тапсырма. «Санды құрастыр». Бала алты фишканы екі топқа бөледі: төрт фишка және екі фишка. Содан кейін «4 + 2 = 6» өрнегін құрастырады. Тәрбиеші алты санының басқа қандай бөліктерден құралуы мүмкін екенін сұрайды. Балалар үш пен үшті, бес пен бірді біріктіру арқылы да алты санын алуға болатынын анықтайды. Осылайша бір санның бірнеше қосылғыш арқылы құрылатынын түсінеді. Тапсырма балалардың икемді ойлауына және сан құрамын саналы меңгеруіне ықпал етеді.

3-тапсырма. «Дұрыс белгіні таңда». Балалар екі топтағы заттардың санын салыстырады. Мысалы, бірінші топта төрт, екінші топта алты текше бар. Бала тиісті таңбаны таңдап, «4 < 6» өрнегін құрастырады. Кейін кері салыстыру орындалады: «6 > 4». Тәрбиеші белгілердің мағынасын заттардың нақты мөлшері арқылы түсіндіреді. Бұл кезеңде балалардың таңбаларды жаттап алуына ғана емес, олардың қандай сандық қатынасты білдіретінін түсінуіне назар аударылады.

4-тапсырма. «Сандық заңдылық». Тәрбиеші балаларға 2, 4, 6 сандары жазылған карточкаларды көрсетіп, қатарды жалғастыруды ұсынады. Балалар келесі санның 8 болатынын анықтап, шешімін түсіндіреді. Тапсырманы күрделендіру үшін 1, 3, 5, ... немесе 10, 8, 6, ... қатарларын пайдалануға болады. Балалар заңдылықты байқап, келесі санды өздігінен табуға жаттығады. Дайын жауапты бірден ұсынбай, олардың болжам жасауына және өз шешімін тексеруіне жағдай жасалады.

5-тапсырма. «Ойша есепте». Тәрбиеші алдымен үш фишканы көрсетіп, тағы екі фишка қосылғанын хабарлайды. Балалар нәтижені анықтап, «3 + 2 = 5» өрнегін құрастырады. Дайындық деңгейі сәйкес балаларға фишкаларды көз алдына елестетіп, қосу әрекетін ойша орындау ұсынылады. Ал қиындық көрген балалар нақты заттарды, сандық жолақты немесе абакусты пайдалана алады. Негізгі мақсат – барлық баланы жылдам есептеуге мәжбүрлеу емес, әрқайсысының сандық түсінігін біртіндеп дамыту.

6-тапсырма. «Қатені түзет». Тәрбиеші әдейі қате құрастырылған өрнекті ұсынады. Мысалы, бес фишкаға екі фишка қосылғанымен, карточкаларда «5 + 2 = 8» деп көрсетіледі. Балалар өрнектегі қатені тауып, фишкаларды қайта санайды және дұрыс жауапты құрастырады. Бұл тапсырма салыстыру, тексеру және өз шешіміне сыни көзқараспен қарау дағдыларын қалыптастырады.

Аталған тапсырмаларды жүйелі қолдану барысында балалар нақты заттармен әрекет етуден цифрларды тануға, математикалық белгілерді пайдалануға және қарапайым есептерді ойша шешуге біртіндеп көшеді. Тәрбиеші тапсырмаларды баланың мүмкіндігіне сәйкес бейімдеп, қолдау көрсетудің қажетті деңгейін анықтауы керек. Әрбір дұрыс жауапты мадақтаумен қатар, баланың талпынысын, қолданған тәсілін және өз ойын түсіндіруін бағалау маңызды.

5. Саралап оқыту және балалардың жетістіктерін бақылау

Мектепалды даярлық тобындағы балалардың математикалық түсініктері, зейін тұрақтылығы, есте сақтау мүмкіндіктері және тапсырмаларды орындау қарқыны әртүрлі болады. Бір бала сандарды сенімді ажыратып, қарапайым өрнектерді өздігінен құрастырса, екінші бала заттарды қайта санауды немесе тәрбиешінің қосымша түсіндіруін қажет етуі мүмкін. Осы ерекшеліктерді ескермей, барлық балаға бірдей күрделіліктегі тапсырмалар беру олардың оқу әрекетіне деген қызығушылығын төмендетуі ықтимал. Сондықтан математикалық түсініктерді қалыптастыруда саралап оқыту қағидаларын басшылыққа алу қажет.

Саралап оқыту дегеніміз – балалардың бастапқы білім деңгейін, жеке қажеттіліктерін және жұмыс қарқынын ескере отырып, тапсырмалардың мазмұнын, орындалу тәсілін, көрнекілік құралдарын және педагогикалық көмектің көлемін бейімдеу. Бұл тәсіл балаларды қабілетіне қарай тұрақты топтарға бөліп қоюды емес, олардың даму барысына қарай қолдау түрін өзгертіп отыруды көздейді.

Математикалық түсініктері енді қалыптасып келе жатқан балаларға нақты заттарды санау, цифрды заттардың мөлшерімен сәйкестендіру, бір затты қосу немесе алып тастау және

екі топты салыстыру тапсырмалары ұсынылады. Мысалы, балаға үш қызыл және екі көк фишка беріліп, олардың жалпы саны анықталады. Қажет болған жағдайда тәрбиеші әрекетті өзі көрсетіп, кейін баламен бірге қайталайды. Мұндай қолдау баланың тапсырманы түсінуіне және өз мүмкіндігіне сенуіне көмектеседі.

Орташа деңгейдегі балаларға сан құрамын анықтау, қосу мен азайтудың қарапайым әрекеттерін орындау, таңбалы карточкалар арқылы өрнек құрастыру тапсырмалары беріледі. Мысалы, бала сегіз текшені екі топқа бөліп, «5 + 3 = 8» өрнегін құрастырады. Кейін сол санды басқа жолмен құрастыру ұсынылады. Бұл жұмыс баланың сандық қатынастарды түсінуін тереңдетіп, математикалық әрекеттерді өздігінен орындауына мүмкіндік береді.

Математикалық тапсырмаларды сенімді меңгерген балаларға сандық заңдылықтарды жалғастыру, бірнеше шешімі бар тапсырмаларды орындау, қате өрнектерді түзету және өз шешімін дәлелдеу ұсынылады. Мысалы, тәрбиеші «Он санын екі түрлі тәсілмен қалай құрастыруға болады?» деген сұрақ қояды. Бала 6 + 4 = 10 және 7 + 3 = 10 өрнектерін құрастырып, өз жауабын түсіндіреді. Мұндай тапсырмалар дайын үлгіні қайталаудан гөрі, баланың ізденуіне, салыстыруына және балама шешімдерді табуына жағдай жасайды.

Саралау тек тапсырманың күрделілігімен шектелмеуі керек. Ол тапсырманы ұсыну формасында да көрініс табады. Кейбір балалар заттарды қолымен ұстап, орындарын ауыстыру арқылы жақсы түсінсе, басқалары суреттермен, цифрлық карточкалармен немесе сандық жолақпен жұмыс істеуге бейім болуы мүмкін. Тәрбиеші осы айырмашылықтарды ескеріп, қажет болған жағдайда бір тапсырманы бірнеше тәсілмен орындауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге математикалық ұғымдарды меңгеруде тілдік қолдау да маңызды. Балаларға «артық», «кем», «тең», «қосылды», «азайды», «барлығы» сияқты сөздерді дұрыс қолдануға көмектесу олардың математикалық ойлауын тіл арқылы жеткізуіне ықпал етеді.

Балалардың жетістіктерін бақылау саралап оқытудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бақылаудың негізгі мақсаты – балаларды өзара салыстыру немесе рейтингке бөлу емес, әр баланың бастапқы деңгейін анықтау, жеке ілгерілеуін байқау және келесі педагогикалық әрекеттерді жоспарлау. Тәрбиеші бақылауды күнделікті ойын, жеке тапсырмалар, жұптық жұмыс және балалармен әңгімелесу барысында жүргізе алады.

Бағалау кезінде мынадай өлшемдерді пайдалануға болады:

- заттарды дұрыс санайды және сәйкес цифрды таңдайды;
- сан мен заттардың нақты мөлшері арасындағы байланысты түсінеді;
- қарапайым сандардың құрамын анықтайды;
- «+», «−», «=», «>», «<» белгілерінің мағынасын түсінеді;
- қарапайым математикалық өрнектерді құрастырады;
- заттардың санын салыстырып, артық, кем немесе тең қатынастарын анықтайды;
- қайталанатын сандық заңдылықтарды байқап, қатарды жалғастырады;
- тапсырманы орындау кезінде өздігінен әрекет етуге талпынады;
- жауабын түсіндіреді және қатесін түзетуге тырысады.

Аталған өлшемдерді қолдану үшін тәрбиеші бақылау парағын жүргізе алады. Онда әр дағды бойынша баланың әрекеті белгіленіп, қандай жағдайда көмек қажет болғаны қысқаша жазылады. Мысалы, «санды заттармен сәйкестендіреді», «сан құрамын көрнекілік арқылы анықтайды», «математикалық белгіні өздігінен таңдайды» деген көрсеткіштер пайдаланылуы мүмкін. Мұндай жазбалар баланың даму динамикасын бақылауға және келесі сабақтың мазмұнын жоспарлауға көмектеседі. Бақылау нәтижелері бір ғана тапсырманың орындалуына сүйенбей, әртүрлі жағдаяттарда қайталанатын әрекеттер негізінде бағаланғаны дұрыс.

Кері байланыс беру кезінде тәрбиеші баланың нәтижесін ғана емес, әрекет ету тәсілін де атап көрсеткені жөн. Мысалы, «Сен фишкаларды екі топқа бөліп, олардың жалпы санын дұрыс анықтадың» немесе «Сен өрнектегі қатені байқап, жауабыңды қайта тексердің» деген пікірлер баланың өз әрекетін түсінуіне мүмкіндік береді. Ал балалардың жылдамдығын өзара салыстыру, қателескені үшін жазғыру немесе үнемі дайын жауапты айтуға мәжбүрлеу

математикалық әрекетке деген сенімділікті төмендетуі мүмкін. Сондықтан қолайлы психологиялық орта қалыптастыру саралап оқытудың қажетті шарты ретінде қарастырылады.

Балалардың математикалық түсініктерін бекітуде ата-аналармен ынтымақтастықтың да маңызы бар. Үй жағдайында арнайы сабақ ұйымдастырмай-ақ, күнделікті тұрмыстық әрекеттерді математикалық тәжірибеге айналдыруға болады. Мысалы, дастарқан әзірлеу кезінде қасықтар мен тәрелкелердің санын сәйкестендіру, ойыншықтарды түсі мен көлеміне қарай топтастыру, баспалдақпен көтерілгенде сатыларды санау, жемістерді тең бөліктерге бөлу сияқты қарапайым әрекеттер баланың сандық түсініктерін нығайтады. Ата-аналар баладан тек дұрыс жауапты күтпей, «Нешеу болды?», «Қалай санадың?», «Тағы қандай жолмен орындауға болады?» деген сұрақтар арқылы оның ойлау үдерісін қолдай алады.

Қорытындылай келе, менталды арифметика элементтерін таңбалы карточкалармен кіріктіріп қолдану және саралап оқыту тәсілдерін жүйелі ұйымдастыру мектепалды даярлық тобындағы балалардың логикалық-математикалық ойлауын дамытуға қолайлы жағдай жасайды. Нақты заттардан цифрларға, математикалық белгілерден қарапайым ойша есептеуге қарай біртіндеп ұйымдастырылған жұмыс баланың сандық қатынастарды түсінуіне, өз шешімін негіздеуіне және дербес әрекет етуіне мүмкіндік береді. Ал жүйелі педагогикалық бақылау мен ата-аналармен бірлескен жұмыс қалыптасқан дағдыларды бекітіп, әр баланың жеке даму қарқынын ескеруге жағдай жасайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы: 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрық. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Қазақстан Республикасы Үкіметі. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы: 2021 жылғы 15 наурыздағы № 137 қаулы. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000137

3. Frank, M. C., Barner, D., Sullivan, J., Duflo, E., Gibson, E. Learning Mathematics in a Visuospatial Format: A Randomized, Controlled Trial of Mental Abacus Instruction // Child Development. – 2016. – Vol. 87, No. 4. – P. 1146–1158. – DOI: https://doi.org/10.1111/cdev.12515

4. Cheng, D., Ma, M., Hu, Y., Zhou, X. Chinese kindergarteners skilled in mental abacus have advantages in spatial processing and attention // Cognitive Development. – 2021. – Vol. 58. – Article 101046. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2021.101046

5. Wang, C., Geng, F., Hu, Y., Du, F., Chen, F. A Review of the Effects of Abacus Training on Cognitive Functions and Neural Systems in Humans // Frontiers in Neuroscience. – 2020. – Vol. 14. – Article 913. – DOI: https://doi.org/10.3389/fnins.2020.00913

Хуанган Хабалбай
Бастауыш сынып мұғалімі
«Қоянды ауылының № 2 жалпы орта білім беретін мектебі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі
Ақмола облысы, Целиноград ауданы, Қоянды ауылы

«ҚЫЗЫҚТЫ ЕСЕПТЕР ӘЛЕМІ» – 4-СЫНЫПҚА АРНАЛҒАН МАТЕМАТИКАДАН ВАРИАТИВТІК КУРСТЫҢ АВТОРЛЫҚ БАҒДАРЛАМАСЫ

Аңдатпа. Мақалада 4-сынып оқушыларының математикалық сауаттылығын, логикалық ойлауын және стандартты емес есептерді шешу қабілетін дамытуға бағытталған «Қызықты есептер әлемі» вариативтік курсының авторлық бағдарламасы қарастырылады. Бағдарламаның өзектілігі, мақсаты мен міндеттері, мазмұндық құрылымы, оқыту әдістері және күтілетін нәтижелері сипатталады. Курстың төрт модулі арқылы есептеу дағдыларын жетілдіру, логикалық пайымдау, комбинаторикалық ойлау, мәтінді есептерді модельдеу және геометриялық елестетуді дамыту жолдары ашылады. Сонымен қатар деңгейлік тапсырмалар, ойын технологиялары, қалыптастырушы бағалау және оқушының жеке жетістігін бақылау тәсілдерінің педагогикалық мүмкіндіктері талданады. Ұсынылған бағдарлама математикалық білімді күнделікті өмірлік жағдаяттарда қолдануға, шешімін дәлелдеуге және өздігінен білім алуға ұмтылатын тұлғаны қалыптастыруға бағдарланған.

Кілт сөздер: авторлық бағдарлама, вариативтік курс, қызықты есептер, математикалық сауаттылық, логикалық ойлау, стандартты емес есептер, саралап оқыту, комбинаторика, геометриялық есептер, қалыптастырушы бағалау.

Кіріспе

Қазіргі бастауыш білім беру жүйесінде математиканы оқытудың негізгі міндеттерінің бірі – оқушыға есептеу амалдарын орындатумен шектелмей, математикалық білімді түсініп қолдануға, ақпаратты талдауға және мәселені шешудің тиімді жолын табуға үйрету. Математика баланың логикалық пайымдауын, салыстыру, жіктеу, жалпылау, заңдылықтарды анықтау және қорытынды жасау қабілеттерін дамытатын маңызды оқу пәні болып саналады. Әсіресе бастауыш мектептің 4-сыныбында оқушылардың бұрын меңгерген білімдерін жүйелеу, күрделірек есептерді шешуге даярлау және негізгі орта білім деңгейіне өтудің алғышарттарын қалыптастыру маңызды.

Дәстүрлі математика сабақтарында оқу бағдарламасында белгіленген білім мен дағдыларды меңгеруге басымдық беріледі. Алайда кейбір оқушылар стандартты тапсырмаларды орындағанымен, есептің шартын бірнеше қырынан қарастыруда, қажетті ақпаратты іріктеуде, сызба немесе кесте құруда, шешімін дәлелдеуде қиындықтарға кездесуі мүмкін. Мұндай жағдайда қосымша математикалық тапсырмалармен жүйелі жұмыс жүргізу қажеттілігі туындайды.

Осы қажеттілікті ескере отырып, 4-сыныпқа арналған «Қызықты есептер әлемі» вариативтік курсының авторлық бағдарламасы әзірленген. Бағдарлама оқушылардың математикалық қабілеттерін дамытуға, пәнге деген танымдық қызығушылығын арттыруға және есеп шығарудың әртүрлі тәсілдерін меңгертуге бағытталған. Курстың ерекшелігі – есептерді тек дайын алгоритм арқылы орындауға емес, есептің шартын талдауға, болжам жасауға, шешімнің дұрыстығын тексеруге және бірнеше тәсілді салыстыруға негізделген оқу әрекетін ұйымдастыру.

Бағдарлама мазмұнында арифметикалық есептермен қатар логикалық, комбинаторикалық, геометриялық және олимпиадалық сипаттағы тапсырмалар қамтылған. Ойын элементтері, математикалық сайыстар, ребустар, сызбалар, логикалық кестелер мен

зерттеушілік тапсырмалар оқушының белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге тапсырмалардың үш деңгейде берілуі әр баланың жеке оқу мүмкіндігін ескеріп, математикалық білімін біртіндеп тереңдетуге жағдай жасайды.

1. Бағдарламаның өзектілігі және нормативтік негіздері

«Қызықты есептер әлемі» курсының өзектілігі оқушылардың математикалық білімін тәжірибеде қолдану және стандартты емес жағдаяттарда өздігінен шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыру қажеттілігімен анықталады. Қазіргі оқушы есептің жауабын табумен қатар, оның шартындағы маңызды мәліметтерді ажыратып, олардың арасындағы байланысты анықтап, шешу жолын негіздей білуі керек. Бұл қабілеттер математикалық сауаттылықтың маңызды құрамдас бөліктеріне жатады.

Халықаралық TIMSS зерттеуінде 4-сынып оқушыларының математикалық сауаттылығы сандар, өлшемдер мен геометрия, деректермен жұмыс істеу сияқты мазмұндық бағыттар бойынша бағаланады. Сонымен қатар оқушылардың математикалық білімді меңгеруі, оны практикалық жағдаяттарда қолдануы және логикалық пайымдау арқылы есептерді шешуі ескеріледі. Осы тұрғыдан алғанда, «Қызықты есептер әлемі» вариативтік курсының мазмұны TIMSS зерттеуінде бағаланатын бірқатар дағдылармен өзара сабақтасады. Атап айтқанда, курста ұсынылған логикалық, мәтінді, геометриялық және стандартты емес есептер оқушылардың математикалық білімін қолдануына, ақпаратты талдауына, заңдылықтарды анықтауына және шешімін негіздеуіне мүмкіндік береді. Мұндай тапсырмаларды жүйелі орындау оқушылардың математикалық ойлауын дамытуға және күрделі есептерді шешу дағдыларын жетілдіруге бағытталған.

Бағдарлама Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы нормативтік құжаттарын басшылыққа ала отырып әзірленеді. Олардың қатарына:

- Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III «Білім туралы» Заңы;
- Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары;
- Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі №399 бұйрығымен бекітілген үлгілік оқу бағдарламаларының қолданыстағы редакциялары;
- педагогтер жүргізетін міндетті құжаттардың тізбесі мен нысандарын реттейтін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 6 сәуірдегі №130 бұйрығы жатады.

Нормативтік құжаттарды қолданғанда олардың қолданыстағы редакцияларын және білім беру ұйымының оқу жоспарына қатысты талаптарын тексеру қажет. Авторлық курстың мазмұны, оқу жүктемесі мен ұйымдастыру тәртібі білім беру ұйымының бекітілген оқу жоспарына сәйкес нақтыланады.

Курс аптасына бір сағаттан, оқу жылында барлығы 34 сағат көлемінде жоспарланған. Бағдарламаның ұсынылған қолданылу мерзімі – үш оқу жылы. Бұл мерзім бағдарламаны бірнеше оқу жылында апробациялауға, тапсырмаларды жетілдіруге және оқушылардың оқу қажеттіліктеріне сәйкес толықтыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге оны нақты қолдану кезінде бағдарламаның мазмұны мен оқу жоспарының өзектілігі мерзімді түрде қайта қаралғаны дұрыс.

2. Курстың мақсаты мен міндеттері

«Қызықты есептер әлемі» курсының негізгі мақсаты – оқушылардың математикалық ойлауын, логикалық пайымдау және дәлелдеу қабілетін дамыту, стандартты емес есептерді шешудің тиімді әдістерін меңгерту, математикаға тұрақты қызығушылық қалыптастыру және күрделендірілген тапсырмаларды орындауға даярлау.

Осы мақсатқа жету үшін білімдік, дамытушылық және тәрбиелік міндеттер белгіленеді.

Білімдік міндеттері:

- көптаңбалы сандарға арифметикалық амалдар қолдану дағдыларын жетілдіру;
- тиімді есептеу тәсілдерін меңгерту және амалдардың орындалу ретін дұрыс қолдануға үйрету;

• мәтінді есептерді сызба, кесте және теңдеу арқылы шешу жолдарын қалыптастыру;

• жиындар, комбинаторика, ықтималдық және геометрия элементтері туралы түсініктерді кеңейту;

• сандық заңдылықтарды, бөлінгіштік белгілерін және математикалық қатынастарды түсіндіру.

Дамытушылық міндеттері:

• талдау, салыстыру, жіктеу, жалпылау және қорытынды жасау қабілеттерін дамыту;

• логикалық және кеңістіктік ойлауды жетілдіру;

• мәселені шешудің бірнеше тәсілін қарастыруға дағдыландыру;

• болжам жасап, оны тексеру және шешімнің дұрыстығын дәлелдеу білігін қалыптастыру;

• математикалық тілде сауатты сөйлеу мен жазу дағдыларын дамыту.

Тәрбиелік міндеттері:

• табандылыққа, ұқыптылыққа және бастаған жұмысын аяқтауға тәрбиелеу;

• топтық және жұптық жұмыс барысында ынтымақтастық мәдениетін қалыптастыру;

• өзгенің пікірін тыңдауға, дәлелді көзқарасты құрметтеуге үйрету;

• өзін-өзі бағалау мен өзара бағалауда әділдік пен жауапкершілікті дамыту.

Курстың міндеттері өзара байланысты. Мысалы, логикалық есепті орындау барысында оқушы математикалық білімін пайдаланып қана қоймай, бірнеше шешімді салыстырады, өз пікірін негіздейді және басқа оқушылардың шешу тәсілдерін талдайды. Осылайша бір тапсырма білімдік, дамытушылық және тәрбиелік мақсаттарды қатар жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

3. Бағдарламаның мазмұндық құрылымы және әдістемелік ерекшеліктері

Бағдарлама 34 сағатқа есептелген және төрт мазмұндық модульден тұрады. Модульдік құрылым оқу материалын жүйелі ұйымдастыруға, тақырыптар арасындағы байланысты сақтауға және оқушының білімін біртіндеп күрделендіруге бағытталған.

3.1. I модуль. «Сандар әлемі және есептеу шеберлігі» – 9 сағат

Бірінші модульде оқушылардың бұрын меңгерген математикалық білімдері қайталанып, есептеу дағдылары жетілдіріледі. Модуль аясында көптаңбалы сандарға амалдар қолдану, тиімді есептеу тәсілдері, сандық тізбектер, амал таңбалары мен жақшаларды дұрыс орналастыру, цифрлы ребустар, сиқырлы шаршылар және бөлінгіштік белгілері қарастырылады.

Мысалы, «Сандық заңдылықты жалғастыр» тапсырмасында оқушы 3, 6, 9, 12, ... тізбегіндегі ережені анықтап, келесі сандарды табады. Бұл жерде негізгі мақсат – жауапты механикалық түрде айту емес, сандардың арасындағы тұрақты байланысты түсіндіру. Ал амал таңбаларына арналған тапсырмаларда оқушы берілген сандар мен амалдарды пайдаланып, дұрыс теңдік құрастырады. Мұндай жұмыстар математикалық икемділікті дамытып, есептеу кезінде тиімді тәсілді таңдауына көмектеседі.

Модуль соңындағы жиынтық жұмыс оқушылардың арифметикалық амалдарды орындауын, сандық заңдылықтарды анықтауын және меңгерілген тәсілдерді қолдануын бағалауға арналған.

3.2. II модуль. «Логика және комбинаторика» – 9 сағат

Екінші модульдің негізгі бағыты – логикалық пайымдау, ақпаратты жүйелеу және ықтимал нұсқаларды қарастыру қабілеттерін дамыту. Оның мазмұнына жиындар, Эйлер–Венн диаграммалары, ақиқат және жалған пікірлер, логикалық кестелер, комбинаторикалық есептер, ықтималдықтың бастапқы түсініктері, Дирихле ұстанымы, құю және өлшеу есептері, алгоритмдер мен ойын стратегиялары енгізілген.

Мысалы, логикалық кестемен орындалатын есепте үш оқушының әрқайсысы әртүрлі үйірмеге қатысатыны және олардың қызығушылықтары туралы бірнеше шарт беріледі. Оқушы ақпаратты кестеге түсіріп, белгілі деректерді салыстыру арқылы дұрыс сәйкестікті

анықтайды. Бұл тәсіл күрделі шарттарды жүйелеуге және артық болжамдарды алып тастауға көмектеседі.

Комбинаторикалық тапсырмаларда балалар бірнеше затты әртүрлі ретпен орналастырудың немесе таңдаудың мүмкін нұсқаларын анықтайды. Дерек ағашын құру арқылы оқушы барлық ықтимал жағдайларды жүйелі көрсетіп, қайталанатын нұсқаларды болдырмауға үйренеді.

Дирихле ұстанымы, құю есептері мен ұтыс стратегиясына арналған тапсырмалар балалардың стандартты алгоритмнен тыс ойлауына мүмкіндік береді. Мұндай есептерді енгізгенде олардың күрделілігін оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес бейімдеу маңызды. Алдымен нақты заттармен модельдеу, кейін сызбаға көшу және соңында шешімді сөзбен түсіндіру тиімді нәтиже береді.

3.3. III модуль. «Мәтінді есептер және шамалар» – 8 сағат

Үшінші модуль күнделікті өмірде кездесетін математикалық жағдаяттарды модельдеуге арналған. Оқушылар баға, сан және құн арасындағы тәуелділікті, пропорционал бөлуді, теңдеу арқылы есеп шығаруды, қосынды мен айырмаға қатысты есептерді, қозғалысқа арналған тапсырмаларды, үлестер мен бөлшектерді, уақыт және күнтізбеге байланысты есептерді қарастырады.

Мәтінді есептерді шешуде оқушының ең алдымен есеп шартын дұрыс түсінуіне назар аударылады. Ол берілген және белгісіз шамаларды анықтап, олардың арасындағы байланысты белгілейді. Одан кейін есептің мазмұнына сәйкес сызба немесе кесте құрып, шешу амалдарының ретін жоспарлайды.

Мысалы, қозғалысқа арналған есепте екі нысанның жылдамдығы мен бастапқы арақашықтығы берілуі мүмкін. Оқушы олардың бір-біріне жақындау немесе бір бағытта қозғалу жағдайларын ажыратып, қажетті шамаларды есептейді. Бұл жерде формуланы жатқа айту жеткіліксіз: есептің шартын түсіну және қандай шамалардың өзара байланысты екенін анықтау қажет.

«Бас пен аяқ» типіндегі есептерді шешуде болжам жасау, кесте құру немесе шартты түрде жануарлардың санын өзгерту тәсілдері қолданылады. Мұндай есептер оқушының ақпаратты бірнеше белгі бойынша талдауына және есептеу нәтижесін бастапқы шартпен салыстыруына мүмкіндік береді.

Үшінші модуль математикалық білімнің практикалық маңызын ашып, оқушының есепті өмірлік жағдаятпен байланыстыру дағдысын дамытады.

3.4. IV модуль. «Геометрия және олимпиадалық есептер» – 8 сағат

Төртінші модульде геометриялық елестету, кеңістіктік ойлау және күрделендірілген тапсырмаларды шешу дағдылары дамытылады. Оқушылар фигураларды санау, бір сызықпен сызу, күрделі фигуралардың периметрі мен ауданын анықтау, текше мен тікбұрышты параллелепипедтің көлемін есептеу, текше жазбаларын тану және математикалық заңдылықтарды зерттеу жұмыстарын орындайды.

Геометриялық тапсырмаларды орындау барысында көрнекілікке ерекше мән беріледі. Мысалы, құрама фигураның ауданын табу үшін оны бірнеше қарапайым фигураға бөлуге немесе толық фигураның ауданынан артық бөліктің ауданын азайтуға болады. Оқушы осы екі тәсілді салыстырып, қайсысы тиімді екенін түсіндіреді.

Текше жазбаларын зерттеу кезінде балалар жазықтықта берілген пішіннің кеңістікте қалай бүктелетінін елестетеді. Ал фигураларды жүйелі санау тапсырмаларында белгілі бір фигураны бірнеше рет есепке алмау үшін санау тәртібін жоспарлайды.

Модульдің соңында «Жас математик» сайысы, мини-олимпиада және жылдық қорытынды жұмыс өткізіледі. Бұл іс-шаралар оқушыларға өз білімдерін әртүрлі тапсырмаларда қолдануға, уақытты тиімді жоспарлауға және шешімдерін негіздеуге мүмкіндік береді.

4. Оқыту әдістері және тапсырмаларды саралау

«Қызықты есептер әлемі» курсының тиімділігі оқу материалын ұсыну тәсілдеріне, оқушылардың белсенділігіне және тапсырмалардың олардың дайындық деңгейіне сәйкестігіне байланысты. Сондықтан бағдарламада проблемалық оқыту, ойын технологиялары, зерттеушілік әрекет, жұптық және топтық жұмыс, математикалық сайыс пен практикалық тапсырмалар өзара үйлестіріледі.

Проблемалық оқыту барысында мұғалім оқушыларға дайын шешімді ұсынбай, мәселені түсінуге және шешу жолын өздігінен іздеуге бағыттайтын сұрақтар қояды. Мысалы, «Берілген есепті сызбасыз шешуге бола ма?», «Осы есепті басқа тәсілмен орындауға мүмкіндік бар ма?», «Жауаптың дұрыстығын қалай тексереміз?» деген сұрақтар баланың ойлау әрекетін белсендіреді.

«Ойлан – жұптас – бөліс» әдісінде оқушы алдымен есепті жеке қарастырады, кейін шешімін жұбымен талқылайды және ортақ қорытындысын сыныпқа ұсынады. Бұл әдіс әр баланың өз ойын қалыптастыруына, басқа тәсілдерді тыңдауына және математикалық тілде пікір білдіруіне жағдай жасайды. Ал «Болжау – тексеру» әдісі сандық заңдылықтар мен логикалық есептерді шешуде тиімді қолданылады.

Ойын технологиялары оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырумен қатар, математикалық әрекетті табиғи оқу жағдаятына айналдырады. «Кім жылдам?», «Математикалық эстафета», «Жасырын сан», «Қатені тап» және «Жас математик» сайыстары арқылы балалар есептеу дағдыларын жетілдіреді. Дегенмен ойынның тиімділігі тек жылдамдықпен өлшенбеуі керек. Есептің шартын түсіну, дұрыс шешімге келу және өз жауабын дәлелдеу де негізгі өлшемдер ретінде қарастырылады.

Бағдарламада саралап оқытуға ерекше көңіл бөлінеді. Осы мақсатта тапсырмалар үш деңгейге бөлінеді.

А деңгейі – базалық тапсырмалар. Барлық оқушыға арналған бұл деңгей негізгі математикалық білімді бекітуге бағытталады. Тапсырмалар бір немесе екі қадамнан тұрады, таныс алгоритмдер мен үлгілерді қолдануды талап етеді.

В деңгейі – күрделендірілген тапсырмалар. Бұл деңгейде бірнеше қадамнан тұратын есептер, сызба мен кесте құру, шешімді тексеру және бірнеше тәсілді салыстыру ұсынылады.

С деңгейі – олимпиадалық тапсырмалар. Мұнда стандартты емес есептер, болжам жасау, шешімді дәлелдеу, ең көп немесе ең аз мәнді анықтау, ойын стратегиясын құру сияқты күрделірек әрекеттер қамтылады.

Деңгейлер оқушыларды тұрақты түрде қабілетіне қарай бөліп қою үшін емес, олардың оқу қажеттіліктеріне сәйкес тапсырма ұсыну үшін қолданылады. Мысалы, бір оқушы белгілі бір тақырыпта А деңгейіндегі есептерді сенімді орындағаннан кейін В деңгейіне көшсе, екінші оқушы сол тақырып бойынша қосымша түсіндіруді қажет етуі мүмкін. Мұғалімнің міндеті – әр оқушыға өз мүмкіндігіне сәйкес ілгерілеуге жағдай жасау.

Саралап оқыту кезінде қолдаудың бірнеше түрін қолдануға болады: есептің шартын бөліктерге бөлу, тірек сызба ұсыну, жетекші сұрақтар қою, ұқсас есептің үлгісін көрсету немесе қосымша уақыт беру. Ал тапсырманы сенімді орындайтын оқушыларға балама шешім табу, есептің шартын өзгерту немесе өз есебін құрастыру ұсынылады. Осылайша бір оқу мақсатына әртүрлі жолмен жетуге мүмкіндік туады.

5. Бағалау жүйесі және күтілетін нәтижелер

Курс барысында бағалау оқушылардың математикалық білімін анықтаумен қатар, олардың ойлау әрекетін, есеп шығару тәсілдерін және жеке ілгерілеуін бақылауға бағытталады. Осыған байланысты қалыптастырушы бағалау әр сабақта жүргізіліп, жиынтық жұмыстар белгілі бір модульдің немесе оқу кезеңінің соңында ұйымдастырылады.

Қалыптастырушы бағалау кезінде мұғалім тапсырманың мазмұнына сәйкес дескрипторлар әзірлейді. Мысалы, мәтінді есепті бағалау барысында оқушының шартты дұрыс анықтауы, қажетті амалдарды таңдауы, есептеу нәтижесін табуы және жауабын

түсіндіруі ескеріледі. Мұндай бағалау оқушыға тек қателерін көрсетіп қоймай, келесі әрекетін қалай жақсартуға болатынын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Кері байланыс беру үшін «Бағдаршам», «Басбармақ», «Жұлдызшалар», «Екі жұлдыз, бір тілек» және «Бес саусақ» әдістерін қолдануға болады. Алайда бұл тәсілдер нақты математикалық жетістіктерді бағалайтын дескрипторлардың орнын алмастырмайды. Олар оқушының өз жұмысын бағалауына және оқу барысындағы қиындықтарын түсінуіне көмектесетін қосымша құралдар болып табылады.

Бағдарламада жиынтық бағалаудың төрт негізгі кезеңі белгіленген: 9-сабақта бірінші модуль бойынша жиынтық жұмыс, 18-сабақта екінші модуль бойынша жиынтық жұмыс, 33-сабақта мини-олимпиада және 34-сабақта жылдық қорытынды жұмыс өткізіледі. Үшінші және төртінші модульдер бойынша оқушылардың ілгерілеуі күнделікті тапсырмалар, тақырыптық бақылау және қорытынды жұмыс арқылы да қарастырылады.

Авторлық бағдарламада ұсынылған бағалау шкаласы мынадай:

- **85–100% – жоғары деңгей:** күрделі тапсырмаларды орындау және олимпиадалық есептермен жұмыс істеу;
- **60–84% – орташа деңгей:** күрделендірілген есептерді жүйелі орындау және шешу тәсілдерін бекіту;
- **40–59% – төмен деңгей:** базалық тапсырмаларды қайталау және жеке қолдау көрсету;
- **40%-дан төмен – бастапқы деңгей:** негізгі ұғымдарды қайта қарастыру, мұғалімнің қосымша көмегі және қайта орындау мүмкіндігін ұсыну.

Бұл шкала авторлық бағдарламаның ішкі мониторингіне арналған ұсыныс ретінде қарастырылады. Ол білім беру ұйымында қолданылатын ресми бағалау тәртібімен сәйкестендіріліп, бағалау критерийлері мен тапсырмалардың жалпы ұпайына сәйкес нақтылануы қажет.

Курсты аяқтаған оқушы көптаңбалы сандарға амалдар қолдану алгоритмдерін меңгеріп, тиімді есептеу тәсілдерін пайдалана алады. Сонымен қатар 2, 3, 5, 9 және 10 сандарына бөлінгіштік белгілерін қолданады, сандық заңдылықтарды анықтайды, шамалар арасындағы тәуелділіктерді түсінеді және мәтінді есептерді сызба, кесте немесе теңдеу арқылы шешуге дағдыланады.

Оқушылар жиындар мен Эйлер–Венн диаграммаларын, логикалық кестелерді және дерек ағаштарын пайдаланып, ақпаратты жүйелеуді үйренеді. Геометриялық есептерді шешуде фигураларды санау, периметр мен ауданды анықтау, көлемді есептеу және кеңістіктік пішіндерді елестету қабілеттері жетілдіріледі. Сондай-ақ олар шешімін ауызша және жазбаша түсіндіруге, өз жауабын тексеруге және топта ынтымақтаса жұмыс істеуге машықтанады.

Күтілетін нәтижелердің қалыптасуын анықтау үшін оқу жылының басында диагностикалық жұмыс жүргізіп, оның нәтижелерін модульдер соңындағы жұмыстармен салыстыру ұсынылады. Бұл салыстыру оқушының қай бағытта ілгерілегенін, қандай дағдыларды қосымша дамыту керектігін анықтауға мүмкіндік береді. Дегенмен нәтижелерді талдау кезінде тапсырмалардың күрделілігі мен мазмұнының сәйкестігін ескерген жөн.

6. Пәнаралық байланыс және оқу ресурстары

«Қызықты есептер әлемі» курсының мазмұны басқа оқу пәндерімен байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Дүниетану пәнімен байланыс табиғат, жануарлар және қоршаған орта туралы деректерге негізделген есептер арқылы жүзеге асады. Әдебиеттік оқу пәнімен байланыс математикалық жұмбақтар, ертегі-есептер, мақал-мәтелдер мен логикалық сұрақтарды қолдану арқылы қалыптасады.

Көркем еңбекпен байланыс геометриялық фигураларды құрастыру, текше жазбаларын жасау және кеңістіктік модельдер дайындау тапсырмаларында көрінеді. Цифрлық сауаттылықпен байланыс алгоритмдер, әрекеттер ретін анықтау және блок-схемалар арқылы есеп шығару үдерісін көрсету кезінде жүзеге асады. Топтық жұмыс пен математикалық сайыстар өзара құрмет, адалдық, жауапкершілік және ынтымақтастық қасиеттерін дамытуға ықпал етеді.

Курсты ұйымдастыруда үлестірмелі карточкалар, сандық тізбектер, логикалық кестелер, сиқырлы шаршылар, сан пирамидалары, геометриялық фигуралар, табақшалы таразы, ойын сүйектері, тиындар, текше жазбалары және интерактивті тақта сияқты ресурстар пайдаланылады. Көрнекіліктерді таңдау сабақтың мақсатына сәйкес жүргізіліп, оқушының есептің мазмұнын түсінуіне және шешу жолын өздігінен табуына көмектесуі керек.

Оқу ресурстарын шамадан тыс көбейтудің қажеті жоқ. Негізгі талап – әр құралдың белгілі бір оқу мақсатына қызмет етуі. Мысалы, таразы өлшеу есептерін модельдеуге, текше жазбалары кеңістіктік ойлауды дамытуға, ал логикалық кестелер бірнеше шартты бір мезгілде талдауға қолданылады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, 4-сыныпқа арналған «Қызықты есептер әлемі» вариативтік курсының авторлық бағдарламасы оқушылардың математикалық сауаттылығын тереңдетуге, логикалық ойлауын дамытуға және стандартты емес есептерді шешуге қажетті дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Бағдарламаның төрт модульден тұратын құрылымы арифметикалық білімді бекітуден бастап, логикалық және комбинаторикалық есептерді шешуге, өмірлік жағдаяттарды математикалық модельдеуге және геометриялық пайымдауға дейінгі өзара байланысты оқу мазмұнын қамтиды.

Курстың әдістемелік ерекшелігі – деңгейлік тапсырмаларды, ойын технологияларын, проблемалық сұрақтарды, зерттеушілік әрекетті және жүйелі бағалауды біртұтас оқу үдерісінде қолдану. Бұл тәсіл оқушылардың тек дұрыс жауап табуына емес, өз шешімін негіздеуіне, балама тәсілдерді салыстыруына және математикалық білімін жаңа жағдайларда қолдануына мүмкіндік береді.

Бағдарламаның нәтижелі жүзеге асуы мұғалімнің тапсырмаларды мақсатқа сай таңдауына, оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруіне және кері байланысты жүйелі ұйымдастыруына байланысты. Сондықтан «Қызықты есептер әлемі» курсын математика сабағын толықтыратын, оқушылардың танымдық қызығушылығын қолдайтын және өздігінен ойлау дағдыларын дамытуға жағдай жасайтын қосымша білім беру құралы ретінде қарастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III «Білім туралы» Заңы. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет».

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы».

3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі №399 бұйрығы. «Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің және таңдау курстарының үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы».

4. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 6 сәуірдегі №130 бұйрығы. Педагогтер жүргізуге міндетті құжаттардың тізбесі мен нысандарын бекіту туралы.

5. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., & von Davier, M. (Eds.). *TIMSS 2023 Assessment Frameworks*. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2021. https://timssandpirls.bc.edu/timss2023/frameworks/index.html.

Журналдың құрылтайшысы және иесі:
«BAYANDY» жеке кәсіпкерлігіне қарасты «KEMENGER» ғылыми-әдістемелік орталығы.

Учредитель и собственник журнала:
Научно-методический центр «KEMENGER», относящийся к индивидуальному предпринимателю «BAYANDY».

Журнал 2023 жылдың желтоқсан айынан бастап жарық көруде.
Басылым айда 4 рет шығады.
Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және Қоғамдық даму министрлігінің Ақпарат комитеті 2023 жылғы 27 қазандағы Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды есепке қоюы туралы куәлігі № KZ35VPY00080588 берілген.

Журнал издается с декабря 2023 года.
Периодичность выпуска — 4 раза в месяц.
Журнал выдан комитетом информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан № KZ35VPY00080588 о постановке на учет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания от 27 октября 2023 года.

Құрметті оқырмандар мен авторлар!
Журналда жарияланған материалдар редакцияның көзқарасын білдірмейді. Фактілер мен мәліметтердің анықтығына, сондай-ақ стилистикалық қателерге авторлар жауапты. Журналға шыққан материалдарды редакцияның келісімінсіз көшіріп басуға болмайды. Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.

Уважаемые читатели и авторы!
Опубликованные в журнале материалы не отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях, а также за стилистические
ошибки несут авторы. Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только с согласия редакции. Редакция оставляет за собой право отклонять материалы.

Мекенжайы:
100012, Қарағанды қ.,
Н. Назарбаев даңғ., 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Инстаграм: kemengerustaz.kz
Сайт: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303
Басуға 14.10.2026 ж. қол қойылды.

Пішім 60*90 1/8
ш.б.т. - 26. RISO басылым.
Таралымы - 50 дана.

«BAYANDY» жеке кәсіпкерлігіне қарасты «KEMENGER» ғылыми-әдістемелік орталығының полиграфиялық қызметтер бөлімінде басылып шығарылды.

Наш адрес:
100012, г. Караганда,
пр. Н. Назарбаева, 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Инстаграм: kemengerustaz.kz
Сайт: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303
Подписано в печать 14.10.2026 г.

Формат 60*90 1/8
усл.печ.л. - 26. Печать RISO.
Тираж - 50 экз.

Отпечатано в полиграфическом отделе НМЦ «KEMENGER» ИП «BAYANDY».

ÚZDIK PEDAGOG JÝRNALY

Ахмет Байтұрсынов

Ыбырай Алтынсарин

Мектептің жаны – мұғалім. Мұғалім қандай болса, мектеп сондай болмақшы. Яғни, мұғалім білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шықпақшы. Солай болған соң, ең әуелі мектепке керегі – білімді, педагогика, методикадан хабардар, жақсы оқыта білетін мұғалім.

Мен үшін жақсы мұғалім бәрінен де артық, өйткені мұғалім — мектептің жүрегі.

Жай мұғалім хабарлайды,

Жақсы мұғалім түсіндіреді,

Керемет мұғалім көрсетеді.

Ұлы мұғалім шабыттандырады.

QR-кодты сканерлеу арқылы бізбен тікелей байланысқа шыға аласыз.
Вы можете связаться с нами напрямую, отсканировав QR-код.